

Arco.

ÚJ FOLYAM V. 12. SZÁM

BUDAPEST, 1996. DECEMBER

ÁRA: 144 FT

MAGYAR SZEMLE

SZÉLL MARGIT: WOJTYLA PÁPA, A FILOZÓFUS; ORBÁN VIKTOR: '56 ÉS A FIATALOK; BEKE GYÖRGY: ERDÉLYI FŐPAPOK; CZAKÓ GÁBOR: PIAC-EURÓPA; VARGA CSABA: A JOGVÁLTÁS PARADOXONAI; SZIGET — A HERENDI PORCELÁNMANUFAKTÚRA; VATHY ZSUZSA ÉLETÚT-INTERJÚJA; MIKLÓS PÁL: SZERINDIA, BUDDHA FÖLDJE; HIDVÉGI MÁTÉ SZANTÓ TIBOR BIBLIA-TERVEIRŐL; PETHŐ TIBOR: CLINTON KÜLPOLITIKAI FELADATAI

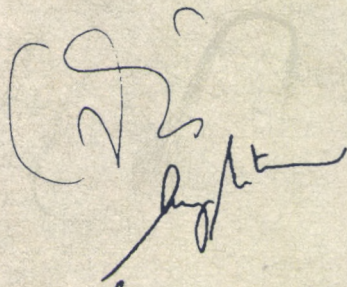

者若山冠身當得...
 商人聞候發聲言商无視世
 音薩菩稱其名故即得解脫
 无盡意觀世音菩薩...
 薩威神之乃魏魏...
 若有衆生多於...
 敬觀世音菩薩便得離欲若
 多瞋恚常念恭敬觀世音菩薩
 薩便得離瞋若多愚癡常
 念恭敬觀世音菩薩便得
 癡无盡意觀世音菩薩有
 如是等大神力多所饒益
 是故衆生常應心念

Zuuu

**BÉKÉS KARÁCSONYI ÜNNEPEKET ÉS BOLDOG ÚJ ESZ-
TENDŐT KÍVÁN A MAGYAR SZEMLE SZERKESZTŐSÉGE!**

Amg Emil
Bony 4 Tunc

K. Balogh. János

Bony 4 Tunc
Károly / amg

SZERKESZTŐI ÜZENET. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága és a lap szerkesztősége ezúton értesíti a tisztelt olvasókat, hogy a kellő pénzügyi támogatás hiánya miatt a lap 1997. év januárjától negyedévenként összevont hármasszám formájában fog megjelenni. Egyben változtatunk a lap formátumán is, megtartva a *Magyar Szemle* tipográfiai tervének jellegzetes jegyeit. Terveink szerint A/5-ös formátumú, 224 oldalas összevont számot fogunk kiadni.

A **NEHÉZ HELYZETBŐL** előnyt igyekszünk kovácsolni, és tartalmilag is megújítani a több mint négy éves lapot, alapvető jellegének és stílusának megőrzése mellett. Bízunk abban, hogy pénzügyi helyzetünk javulásával a megjelenés ismét sűrűsíthető lesz. Addig is kérjük nagyrabecsült olvasóink szíves megértését és hűségét!

ALAPÍTVÁNYUNK SZÁMLASZÁMA: 11707024–20332033. A Magyar Szemle Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk. Aki Alapítványunkat legalább 5.000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és könyvajándékot kap.

SZERKESZTŐSÉGI ÜGYELET kedden és pénteken, 11–13^h.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY, AZ MTM KOMMUNIKÁCIÓ, VALAMINT A HERENDI PORCELÁN MANUFAKTÚRA ÉS A WESTEL 900 GSM TÁMOGATJA.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA: ANTALL GYÖRGY ANDRÁS, DR. BALOGH JÁNOS, BOD PÉTER ÁKOS, CZAKÓ GÁBOR, GRANASZTÓI GYÖRGY (elnök), JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, MAGYAR PÉTER, SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY
LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS,
MOLNÁR GUSZTÁV, PETHŐ TIBOR, SZABADOS GYÖRGY,
SZÓCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
CSELÉNYI BÉLÁNÉ, IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN

Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 12. SZÁM	BUDAPEST	1996. DECEMBER
KODOLÁNYI GYULA	FELEDNIVALÓ TÖRTÉNETEK	1139
SZÉLL MARGIT	WOJTYLA PÁPA, A FILOZÓFUS	1141
BEKE GYÖRGY	ERDÉLYI FŐPAPOK	1157
ORBÁN VIKTOR	'56 ÉS A MAI FIATALOK	1168
CZAKÓ GÁBOR	PIAC-EURÓPA	1175
VARGA CSABA	A JOGVÁLTÁS PARADOXONAI	1186
MAGYAR SZEMLE- interjú KOVÁCS JÓZSEFFEL	„NEM TUDOM, MIÉRT VAN OLYAN SIKERÜNK”	1197
VATHY ZSUZSA	VARJU DEZSŐ	1206
MIKLÓS PÁL	SZERINDIA, BUDDHA FÖLDJE	1215
HIDVÉGI MÁTÉ	KÖNYVEKBŐL KÖNYV (SZÁNTÓ TIBOR TERVEZTE MAGYAR BIBLIÁK)	1225
PETHŐ TIBOR	CLINTON II.	1227

SZÁMUNK SZERZŐI

BEKE György (1927, Uzon): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

CZAKÓ Gábor (1942, Decs): író, képzőművész. A *Magyar Szemle* szerkesztője.

HIDVÉGI Máté (1955, Budapest): biokémikus, művelődéstörténész, lapunk könyvszemleírója.

MIKLÓS Pál (1927, Diósgyőr): művészettörténész, műfordító. 1975-85-ig az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, 1985-87-ig a Hopp Ferenc Múzeum igazgatója. Jelenleg az ELTE-n kínai művészettörténetet tanít. Az MTA Orientalisztikai Bizottságának tagja. József Attila-díj 1973, Munkácsy-díj 1982.

ORBÁN Viktor (1963, Székesfehérvár): politikus. 1993-tól a Fidesz–Magyar Polgári Párt elnöke. 1994-től az európai integrációs ügyek bizottságának elnöke.

PEIHÓ Tibor (1918, Budapest–1996, Budapest): az édesapja, PEIHÓ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

SZÉLL Margit: biológia-kémia, filozófia, teológia szakos tanár. Két évtizedig a *Teológia* katolikus folyóirat olvasószerkesztője. Kb. 600 tanulmányt, cikket és 7 könyvet publikált. 1974 óta a római Nemzetközi Szent Tamás Társaság előadója és aktív tagja. 1995-ben II. JÁNOS PÁL „Pro Ecclesia et Pontifice” pápai kereszttel tüntette ki. Jelenleg, többek között, a pápa filozófiai módszereit és a szemlélődésről készült műveit kutatja.

VATHY Zsuzsa (1940, Pápa): író, újságíró. 1986-90-ig a *Képes* 7 gyermekrovatának, 1990-92-ig a *Kortárs* prózarovatának szerkesztője. József Attila-díj 1986. Főbb művei: *Erőterek* (1970), *Adjál nekem vasfogat* (1973), *Lúdtalpbetét Adonisznak* (1977), *Éjjel a fűben* (1985), *Kvarcóra* (1985), *Itthon vagyok* (1987), *Beszélő kert* (1993).

VARGA Csaba (1941, Pécs): jogász, akadémiai doktor. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az ELTE és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanára, az utóbbi Jogbölcseleti Intézetének vezetője. A *Current Legal Theory* (Tilburg), a *Ratio Juris* (Oxford) és a *Legal Theory* (Harvard) nemzetközi szakfolyóiratainak, továbbá lapunknak szerkesztőbizottsági tagja, az Európai Jogelméleti Akadémia (Brüsszel) és a Nemzetközi Jogszociológiai Intézet (Oñati) magyarországi képviselője. A Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Társaság és a Nemzetközi Jogi Szemiotikai Társaság magyar titkára. Több tucatnyi szakkönyv és szerkesztett gyűjtemény, többszáz tanulmány jelent meg tőle itthon és külföldön a jogfilozófia, a jogi módszertan és az összehasonlító jogi kultúrák tárgyköréből.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Miklós Pál: *Szerindia, Buddha földje* c. cikkét kísérik. A fotókat és reprodukciókat a szerző készítette.

FELEDNIVALÓ TÖRTÉNETEK — A KIVÁLÓK KOLLÉGIUMA

Aki szeret sétálni, szereti a jó kilátást, és ideje is akad rá e koptató-daráló világban, sétáljon fel a józsefhegyi kilátóba. A Vérhalom tér fölött öt-tíz percnyire, kis dombon áll a rozszant kilátó — mint kis, nyitott tengeri őrtorony.

A KILÁTÓBÓL VÉGIGLEGLHET SZEMÜNK a Duna kanyarulatai mentén egészen a Naszályig, északkelet felé a gödöllői dombokig, de ha a szmogot kisöpörte a városból a szél, a Mátra rezgő délibáb-képe is idelátszik. Nyugatra a Mátyáshegy, Ferenc-hegy, Látóhegy, keletre pedig alattunk lüktet a város, a folyó, a Margit-híd. Távolabb, hasonló magasságban, a Vár, majd a Gellérthegy.

Délre nézve — délre nézve nem látunk semmit. Illetve látunk két irdatlan, vitorla-forma lakóházat, mindjárt átellenben, az utca túloldalán. Mögöttük sejtheti a térképet ismerő Dél-Buda hegyeit, dombjait. Valóban érdemes feljönni a kilátóba a látványért. Kilátó kilátás nélkül — szimbólumnak szinte túl jó. Ez volt a létező szocializmus egyik páratlan ajándéka a felüdülésre vágyó dolgozóknak. Ezt másutt a világon aligha tudták megcsinálni.

A vitorlaforma luxusházak története több mint fél évszázada kezdődött. Az ikerház helyén valaha kert tenyészett gyümölcsfákkal, benne az író ZILAHY Lajos villája, amely felett *el lehetett látni* a budai hegyek déli karéjára. 1942. szeptember 9-én, amikor az első amerikai légitámadás érte Budapestet, és MÓRICZ Zsigmond a kórházban haldoklott, egy eltévedt bomba éppen erre a villára zuhant. Zilahyék nem voltak otthon, de egy vendégcsalád két gyermeke, nevelőnőjével együtt, ott pusztult a falak között.

Zilahy többé nem akart visszatérni a pusztulás színhelyére. A telket közcélra ajánlotta fel, azzal a feltétellel, hogy rajta, a Győrffy István Népi Kollégium mintájára, a kiválók kollégiuma, a kitűnők iskolája épüljön fel. Azoknak a népi származású fiataloknak, akikből a jövő polgármesterei, közhivatalnokai lehetnek majd.

A tervet a háború meghiúsította, a romokat lassan benőtte a vegetáció. Zilahy a fenyegetően zakatoló „fordulat” előtt Nyugatra távozott, és fogadalmat tett, hogy addig nem tér haza, amíg a szovjet csapatok nem hagyják el Magyarországot. Öregkorában évente hosszú hónapokat töltött Újvidéken, Szabadkáig is fel-fel-

utazott, mint akit elemi erővel húz maga felé a szeretett ország, de haza csak egyszer tért pár napra, élete végén, inkognitóban, búcsúzni.

Felesége azonban néhányszor hazalátogatott a hetvenes években. Ahogy mesélte egy ízben, ACZÉL Györggyel is találkozott, akit arra kért, hogy férje egyetlen kívánságát teljesítse a magyar állam — épüljön fel a kertben a kiválók kollégiuma.

A Zilahy-házaspár halála után, a hetvenes évek végén, óriási földmunka kezdődött a kilátóval átellenben. Elhordtak vagy három méternyi márgás talajt az út fölé emelkedő, partos kertből. Majd felépült az ikervitorla-csoda. És be is költöztek a kiválók: MARÓTHY Lászlóval, a Dunagát-építő környezetvédővel az élükön más, kevésbé neves, de bizonyára szintén kiváló elvtársak. Nomeg őrség, farkaskutyával.

Ilyen történetek jutnak az eszembe, amikor az újkeletű igazság-kirakó mozaikokat látom, jóhiszemű vagy kevésbé jóhiszemű kísérleteket egy közeg, egy dráma rekonstruálására. Megnyílnak archívumok — legalábbis a kiváltságosok számára — és az utókor, az át nem élők, metafizikai konstrukciókat igyekeznek összerakni, miközben az átélők történeteit nem ismerik. Csontvázak kelnek életre, nem hús-vér-szellem emberek. Az átélés, az empátia persze nem életkor, nem szemtanúság kérdése. Vannak képzelőerővel, drámai beleélőkészséggel megáldott emberek, — s van objektív vallású korunk, amely többre becsüli a megfoghatót, s belőlük ítélni próbál.

Nekem most ítélnem kellene? Eldöntenem, vajon elárulta-e férjét, a kollégium ügyét és a magyar szabadságot ZILAHYBÉ BÁR-CZY Piroska azzal, hogy hajlandó volt *tárgyalni* Aczél Györggyel, mi több esetleg *kérni* tőle? Kollaborátor lett-e Zilahy Lajos — egy kaliforniai magyar barátunk szavával élve — mert halála előtt még egyszer látni akarta barátait és Budapestet? Vajon hogyan oldaná meg korunk kérlelhetetlen és bátor szavú hőse a dilemmát, ha ilyen döntés *közelébe* kerülne — tűnődöm.

FELEDNIVALÓ TÖRTÉNETEK VESZNEK BENNÜNKET KÖRÜL, láthatatlanul, oly sűrűn, hogy minden mozdulatunkkal beléjük gabalyodunk, finom szálakat szaggatunk szét. Olyanok, mint — nem olyanok, *ők a valóság*. Vagyis bennük rejlik az igazság hitele. Vannak, akik leírják, leírták a történeteket. Hódolat a lejegyzőknek, az emlékezőknek — hódolat FODOR Andrásnak, aki naplót vezetett a legsötétebb időkben is, és most ismét közreadja nekünk emlékei egy új kötetét.

A Zilahy-történetet nem tőle hallottam — és sokan ismerik rajtam kívül is.

KODOLÁNYI Gyula

WOJTYLA PÁPA, A FILOZÓFUS

KAROL WOJTYLA 1920. május 18.-án született Wadowice városában. Jókedvű, könnyen tanuló gyermek. Anyja szeretetre méltó, mélyérzelmű, irodalmi érdeklődésű asszony volt. Apja, a K. u. K., majd az első önálló Lengyelország katonatisztje, befelé forduló, kötelességtudó, mélységesen imádságos lelkületű ember, aki egymás után veszítette el kisleányát, feleségét, majd orvos fiát. Karolt, a kis „Lolek”-et egyedül nevelte. A gyermek korán megtanulta tőle a pontosságot, belső érzéke tudatja vele, mikor kell a játékot abbahagyni, mert várja az otthon, a kötelesség. Társai szeretik és tisztelik is nagy akaraterejéért. Ministráns és napi áldozó. Lelki vezetői a jó szellemű helyi plébános, FIGLEVICZ atya, és egy egyszerű könyvelő, világi apostol, Jan TYRANOVSKI — akinek arcéle mindmáig kirajzolódik a pápa írásában, így a *Christifideles Laici* kezdetű, világiakhoz intézett apostoli buzdításában. Jan ön-fegyelemre, testvéri szeretetre neveli lelki fiait az „élő rózsafüzér” keretében. Együtt túrának a Beszkidek hegyvidékén az edzett, természetszerető fiatalok.

1939-ben a német bombázás elől a nagy hidegben Karol egyedül menekült Keletre. Itt találkozott először az emberi gyűlölet szörnyű pusztításaival és áldozataival. A németek hamarosan áttörték a frontot, Varsót elpusztították, Krakkóban a kultúrát ölték meg. A Jagelló egyetemen csak a német néplistát aláíró „áruló értelmiségiek” maradhattak a helyükön. Karolnak — habár már elkezdte irodalmi tanulmányait — most mégis el kellett tűnnie: a Solvay szódagyárban talicskázta a poros mészkövet a fojtó ammónia-gázban. Magányában azon gondolkodik: „Mire lehetek képes, ha Krisztusban formálom magamat”. 1941-ben sok barátját elhurcolták, mindenki rettegésben élt; Karol édesapjával egyik nap szív-roham végzett. Egyedül maradt, de továbbra is szigorú napirend szerint élt, egyszer csak rátalált az ima nagymestereire, NAGY SZENT TERÉZRE és KERESZTES SZENT JÁNOSRA, tőlük tanulta a bensőséges szemlélődést. Korábban kitűnő átérzéssel, művészi módon jelenítette meg a nemzeti hősokeket a városi színpadon. Most egyre inkább belátja, hogy a Szépet, az Igazat és a Jót nem tudná hirdetni anélkül, hogy ne nevezze meg az Istent. Az időben sok papot hurcoltak el, mások félelemből hagyták el hivatásukat. Karol helyükre akart lépni, de még nem látta a bizonyosságot. Sokszor beszélt lelkiatyjával, még többet imádkozott az eucharisztikus JÉZUS előtt, míg megkapta az erőt a döntésre: pap lesz. De most

hogyan tovább? — A törekeny alkatú, de kemény akaratú krakkói érsek, SAPIEHA, akkor indította el titkos szemináriumát. Az ideig már számos zsidót, lengyelt és cigányt mentett, még a németek is tartottak tőle. Karol azonnal jelentkezett nála papnak, és a kemény fizikai munka mellett megkezdte a tanulást. Először egy nehéz stílusú filozófiai kézikönyvet kapott. Tanári segítsége nincs, újra meg újra ismétli a szöveget, de nem érti a problémákat. Gyóntatója türelemre, kitartásra biztatja. Valóban, egyszer csak feltáruznak előtte az összefüggések, és ezekben az egyetemes igazságokban saját problémáira is választ kap.

AKRAKKÓI GETTÓ LAKÓIT a németek váratlanul elhurcolják, az öregekre és nyomorékokra halál vár... Wojtyła sokaknak segít, menti őket, mígnem a munkába menet egy német harcocsai elgázolja. Csak sokára tért eszméltre, munkaképtelen lett. Ekkor Irene SZKOCKA mama hívja meg magához, a korábbi irodalmi esték házába, ahol nyugalmat, rejtekhelyet biztosít neki. „Lelkigyakorlatos idő volt ez, melyet maga Isten adott nekem” — jegyzi fel Karol magának.

1944-ben, a varsói felkelés után, a németek félelmükben vérfürdőt rendeztek Krakkóban és kifosztották a várost. Sapieha érsek, jó diplomata érzékkel, sürgősen palotájába rendelte szeminaristáit, akikre reverendát adott. Ilyen egyszerű volt Wojtyła „beöltöztetése”. 1945 január 18-án megérkeznek az első szovjet katonák, akik akkor fellelegzést jelentettek. A szeminaristák azonnal munkába állnak, helyreállítják az intézetet, kezdődik a tanulás, mivel sürgős a papi utánpótlás. Karol ekkorra már mind a filozófiából, mind a teológiai tárgyakból felkészült, ezért dogmatika professzora, RÓZYCZKI a disszertáció megírására szólítja fel. A témát maga választhatja, és hálából imaélete nagymesterének, Keresztes Szent Jánosnak a hitről szóló tanítását dolgozza fel a skolasztikus filozófia tükrében. Az érsek jobbnak látja, ha Rómában tanul tovább, ezért papszentelését előre hozza, 1946. november 1.-re. A pápa idén ünnepelte élete ezen döntő eseményének 50. évfordulóját. Még abban a hónapban megérkezik Rómába és a belga papi kollégiumban lakik. Most veszi hasznát a francia nyelvnek, melyet a rejtőzködés idején *A hársfák alatt* című egyetlen regény olvasása közben tanult meg. Döbbenet látja, hogy sok, más nemzetiségű társának sejtelve sincs a háború borzalmairól és szavait gyanakodva, kissé lenézőleg fogadják: *Povera Polonia* — szegény Lengyelország! Váratlanul éri szentéletű barátjának, Jan Tyranovszkinak halálhíre. Közben a Szent Tamás Egyetemen, az Angelicumon gyorsan és könnyedén teszi le a kötelező vizsgákat. Már ekkor kialakult benne az összefüggések gyors áttekintése és az ismeretek tartós bevésése. Disszertációja kész, szövegében Szent János idézteit eredeti spanyolból fordítja. Mivel a kitűzött időnél korábban és kitüntetéssel vizsgázott, a krakkói érsek, társával együtt, tanulmányútra küldi Párizsba: „Nézzetek szét — írja — hogyan pasztorálják a lelkeket ‘az új Európában’!” Wojtyła megrendüléssel

látja, hogy a „világ középpontjában”, Párizsban, de másutt is, érdektelenek a háború áldozataival szemben, de még a közöttük élő elhagyottak kiáltó nyomorát sem veszik észre. Nemcsak az elvilágiasodás, a pénzhajhászat rendíti meg, amely elveti az Istent, hanem a személyi méltóság látható megtiprása is. Ezt a súlyos lelkiismereti felelősséget pápasága alatt újra és újra meghirdeti a világban.

Hazatérve ledoktorált, majd érseke, mint a többi végzett társát, egy kis faluba küldi lelkipásztori gyakorlatra. Ekkor már tudja, hogy a háború alatt annyira várt „új világ” feltámasztását otthon, családról családra járva kell megkezdenie. Krakkkóba visszatérve a Szent Flórián templom káplánja, igen keresett gyónatatója lett. Jan, lelki mestere, módján kezdi a fiatalok nevelését. A maradi paptársai és hívei nagy megbotránkozására civilbe öltözötten vezeti a túrákat, és ő, „jó nagybácsiként”, nemcsak testileg élmezsi, de lelkileg is táplálja fiait. Pápasága idején is „modern és haladó szemléletű egyéniségnek” nevezik. Ugyanakkor mindig is a krisztusi letétemény „értékőrzője”, ezért egyre többször illetik a félreértett „konzervatív” jelzővel.

BAZIAK, az új érsek a krakkói szeminárium tanárának nevezi ki, és felkéri, hogy a Szent Tamás Egyetemen tanult filozófiájára alapozva, dolgozza ki a modern filozófia etikáját, ez legyen magántanári habilitációja. Az 1951-ben elkezdett nehéz munka belső szemléletében nagy gyarapodást hozott. Kora gondolkodására az idealisták hatottak, élükön KANTTAL, ugyanakkor a lélektani jelenségek kutatását is elkezdte, melynek egyik előhírnöke Max SCHELER. Wojtylának sikerült a harmónia megteremtése és ez körünk egyik jelentős keresztény etikusává tette.

IMMANUEL KANT Wojtyla kötelességtudatára hatott, meleg érzésvilágát pedig Scheler gyarapította, hogy azután az értelmet kereső hit — *fides quaerens intellectum* — Szent Tamás-i módszerével csiszolja egybe. Kant (1724-1804) a porosz katonás akaraterőben és az értelem uralmában rajzolja meg az emberi nagyságot. Szkeptikus gondolkodó, aki viszonylag egyszerű szemléletét aggályos bonyolultsággal fejt ki. A platóni, arisztotelészi „tárgyi” felfogást megfordítja — és így az „alany” kerül a középpontba. Azt állítja, hogy a dolgokat önmagukban — *Ding an sich* — nem ismerhetjük meg. Feltételezi viszont, hogy minden emberben kezdetből fogva — *a priori* — jelen vannak bizonyos értelmi „üres formák” és ezek fogadják be — rendezik — kategorizálják az *a posteriori* megtapasztalásait. Így válnak a dolgok az értelem tárgyivá — *Gegenstand*. (Voltaképpen a platóni ideákat vonja be Kant az értelembe.) Az ember ezeken át mint jelenségekben — fenoméneknben szemléli a világot. A döntő az, hogy „ÉN gondolkodom! ÉN fogom fel a világ dolgait!” Ez az appercepció, befogadás minden emberben azonos módon működik, de nem egyenlően. Transzcendentális megismerésnek nevezi Kant ezt a folyamatot, mivel minden értelemben azonos, tehát az egyes értelmet „átlépi”.

(Nem azonos a később megfogalmazott transzcendens-transzcendentális, melyet az érzékelhetőt meghaladó létező számára alkalmaznak, szemben a tapasztalaton belüli immanens ismerettel). Mivel a kanti idealizmus nem tartja a világot reálisan megismerhetőnek, ebből következőleg elveti, hogy Isten a világból megismerhető lenne. Mindezt a *Tiszta Ész Kritikájában* fejti ki.

Elgondolása igen erősen hatott a kor filozófusaira, akik ezentúl csak fenomenológiának azaz jelenségleírásnak nevezték felfogásukat, így többek között E. HUSSERL, N. HARTMANN és az említett M. Scheler. Ám a mindennapi helyzet-felismeréshez Kant felállította a Gyakorlati Ész fogalmát, azaz az értelemnek egy másik funkciót tulajdonított, melyben az emberi tettek mércéje az erkölcsi kötelesség, erkölcsi tudat. Az értelem irányítja az akarat tetteit: a maximákat, az imperativuszokat. Ezek a tettek autonómok — öntörvényűek. Kant megengedi, hogy bár Istent közvetlenül nem ismerhetjük meg, az erkölcsi érvényesség forrása egy egyetemes Parancsadóra, Törvényhozóra utal, így az istenkérdést az etikában oldotta meg. Logikai ítéleteivel az ember megrajzolja az ESZMÉT, mely eldönti az etikai TETTEK értékét. Wojtyła meglátásának kiindulópontja az, hogy a független SZEMÉLY tetteivel az ÉRTÉK hordozójává lesz. Így oldotta fel a NORMA és a BOLDOGSÁG kanti ellentétét. Kant szerint az AUTONÓMIA az alanyi ítélet olyan hatékony és törvényes ereje, mely döntésre és tettere készítet. Wojtyła az autonómiát nem pusztán öntörvényűségnek tartja, hanem a lelkünkbe vetített isteni Törvény hűséges követésével magyarázza — Kant elismeri ugyan az emberi vágyakat, melyek az öröme és a gyönyörre törnek, de szerinte tetteinket nem befolyásolhatják, mert mint írja, a „boldogság-öröm nem lehet indítéka a szabad etikai tetteknek hiszen ezek az ösztönöknek, nem pedig az értelemnek a művei”. — Wojtyła önálló gondolkodását jelzi a kanti fogalmak újszerű összekapcsolása: a tiszta akarat az ÉN SZEMÉLYÉBEN a gondolkodás és a tett SZABADSÁGÁBAN valósul meg. — További lépését már Scheler időszzerű szemlélete vezette.

MAX SCHELER AZ EMBER alanyi ÉLMÉNYEIT, átérzéseit — a boldogságot és gyakran a szenvedést — helyezi a TETT indítékainak középpontjába. Csúcson áll a SZERETET, valamint ellenpólusa, a gyűlölet. Az ember a belső érzéseit, tudatos tetteit legtöbbször „saját maga idézi elő”. Wojtyła kiegészíti, hogy ezeknek a tetteknek az ember a rendezője, vagy színésznyszeren mondva: „az etikai tett, olyan dráma, melynek főszereplője a SZEMÉLY. Jól tudjuk, a görög drámákban a perszóna-prószopon a szereplőt is, az álarcot is jelenti. Ha az erkölcsi tett azonosul az erkölcsi élménnyel, akkor az ember SZABADON választ, jól tesz és ezzel jó emberré válik. — Schelernél a fő probléma az, hogy az ETIKAI ÉRTÉKET nem tudja összhangba hozni az ETIKAI ÉLMÉNNYEL. Hiányzik a tettben az EGÉSZ (*Ganzheit*), azaz, az egész ember részvétele. Wojtyła jól tudja, hogy az emberi összhang nem természetüinktől fogva adott, az EGÉSZET mindig összhang-

ba kell hozni. Ezért ő csak a megváltó Krisztussal látja megoldhatónak az ember állandó problémáját.

1953-ban elkészült magántanári munkája *A katolikus etika felépítésének lehetősége M. Scheler rendszerének segítségével* — ez után lett a lublini Katolikus Egyetem és a krakkói Teológiai Főiskola professzora. Wojtyla a keresztény ihletésű, egyetemes etikát írja le, melyre ráépül a *theologia moralis*. Schelerrel vallja, hogy az emóciók, az érzések-felindulások „intencionálisak” azaz a belső érzékek „szándékolásai” a vágyvilághoz tartoznak, és így nem feltétlenül felelnek meg a külső valóságnak (kanti hatás). Am az erkölcsi TETTEK mindig valami CÉLRA irányulnak, mely a külső világban keresendő, mivel a SZEMÉLY a külső értékek alapján élheti csak át jellembeli, belső értékeit. Scheler gyakran nem is beszél egyéni értékekről, pusztán — úgymond — élményrészekről, töredékekről, melyek a tapasztalásból hamarosan kioldódnak és így a belső szándékolások tettere váltását gyengítik. Scheler itt ellentmondásba került: elhanyagolja a kötelesség jelentőségét, pedig az akaratsnak a kötelesség-mozzanata hogy az ÉRTÉKET felbecsülje. Nem vette figyelembe azt sem, hogy az elhatározás, az akarati döntés a személy ÉRTÉKHEZ fűződő kapcsolatán múlik — csak a tiszta emocionalizmust hirdette, azaz hogy az ember érzelmileg tapasztalja meg önállóságát. Viszont a személyes önrendelkezés (*Selbstbestimmung*) az akarati álláspontból fakad, ugyanis lélektanilag az önmeghatározás útján jön létre a cselekvésre indító döntés. Scheler nehézsége az is, hogy az ÉLMÉNYT, mint pusztán boldogságot vagy szenvedést-csalódást írja le, és így az ÖRÖM ténye a cselekvési indítékból kiszorul, vagy egyensúlya eltolódik.

Összefoglalva: Az ÉN meghatározó iránya az ÉRTÉKRE utaló motívum:

„Az EGÉSZ ember hozzáállása adja azt az indítékot, hogy a SZEMÉLY pozitív módon viszonyuljon az ÉRTÉKHEZ és ez erkölcsi TETTÉBEN fejeződjék ki, melyet erős indulatok, érzelmek kísérnek”

— foglalja össze a kérdést Wojtyla. (vö. *Lubliner Vorlesungen: Die Urheberschaft der Person und die moderne Psychologie des Willens*, Seewald Verlag, Stuttgart 1981. 83-85.)

Az eddigiekből levonható alapelvek a következők:

1. Az ember etikai tetteinek alapját az akaratban kell keresnünk.
2. Az etikai érték szorosan összefügg azzal, hogy a személy okozza, idézi elő.
3. Az okozás lélektani magvát a tapasztalati egészben találjuk;
4. nyomában jön létre az etikai élmény,
5. mely az akarat/akarásban gyökeredzik.
6. Az élmény lényege, hogy az átérző személyes ÉN maga a tett szerzője.

WOJTYLA TISZTELTE MESTEREIT, tanításukat azonban önállóan dolgozta fel. Nagyra értékelte a 19 sz.-i N. ACH aktuslélektanát, melyben hangsúlyozza, hogy az akarat más lelki elemekre vissza nem vezethető képesség. Egy adott pillanatban „feltör tudatunkban”, így adja az „ÉN akarok” élményét. A MICHOTTE az akaratot végigvezeti az ingerfelvételen és motiváción át a döntésig. Két neves lengyel akaratpszichológus, A. DYBOWSKI és J. LINDWORSKI a CÉLT mint ÉRTÉKET mutatta be. Segítségükkel Wojtyla hidat vert Kant és Scheler különbözőségei között; valamint az ÉRTÉK — és a személyes ÉN, mint a TETT okozója között. A CÉL elkötelezi a cselekvőt, hozzásegíti az önmeghatározásához (*Selbstbestimmung*), mely szorosan kapcsolódik TETTE ÉRTÉKÉHEZ. Mindehhez járul a KÖTELESSÉGTUDAT, mely nem belső, intencionális, hanem az akarat kifelé ható, reális törekvése.

A filozófus Wojtyla az embert TETTE tükrében szemléli: az igaz megismerése elvezet a döntéshez és a cselekvéshez. Mint kiforrt elméletet írja le *A személy és a tett* művében (1967) a Szent Tamás-i tanítást összhangba hozza a mai fenomenológiai és akaratlélektani irányokkal. Az alanyi látásmód a mai nyelven fejezi ki a klasszikus „tárgyi” gondolkodást, és hozzásegít az emberi személy széleskörű megismeréséhez.

Az „ACTUS PURUS” — Isten, mint a TISZTA TETT, amint Aquinói Szent Tamás tanítja (*Summa Theologiae* I. 3,2), Wojtyla számára egyáltalán nem elvont fogalom, hanem az „az égő csipkebokor lángja, a minden tehetetlenséget kizáró, végső CÉLRA irányuló élő Dinamika, az izzó SZERETET Teljessége, a JÓSÁG, mely másként MOZDULATLAN MOZGATÓNAK nevezhető (STH I 3,1). Ő az, aki a Szeretet mágnesével, szépségével, jóságával (*Summum Bonum* STH I. 6, 1-2) vonzza magához az embert és örömeivel, az élmények gazdagságával tölti el. Ő valóban AUTONÓM, maga az örök TÖRVÉNY, a LÉTTELJESSÉG.

„Isten a SZERETETBEN — mint a legtökéletesebb TETTEN — nyilvánítja ki magát.”

Isten öröktől fogva élő ÖRÖM — és ezt az Örömet, Boldogságát, Jóságát akarja megosztani teremtményeivel és — különös módon — az emberi SZEMÉLLEL. A teremtményeknek viszont állandóan töltekezniük kell a nekik megfelelő jóval. A tehetetlen kisgyermek például csak eszik, meleget és szeretetet vár —, a felnövekvő már a befogadott jó többletéből adni, árasztani is tud.

Wojtyla hangsúlyozza, hogy a filozófus az ember minden titkát nem tudja megválaszolni. Egy ponton át kell lépnie a hit világába, a teológiába. Azonban ezt óvatosan teszi. Akkoriban Karl BARTH protestáns teológus túlzásaitól zengett a szakterület: „A megtestesülés hitével minden filozófia érvénytelenné válik.” — Wojtyla erre a kitételre adott antitézise:

„KRISZTUS NÉLKÜL AZ EMBER NEM ÉRTHETŐ IGAZÁN.”

ISTEN ELŐSZÖR, MINT TEREMTŐ került viszonyba az emberrel, mélyebb kapcsolatba lép azzal, hogy elküldte Fiát, Jézus Krisztust, az irgalmas SZERETETET, Aki TETTÉVEL megváltott minket. A legnagyobb AJÁNDÉKOT adta Fiában. Ő a valóságos Isten és valóságos ember természetét hordozza egy SZEMÉLYBEN.

„Az ember titka” Jézus Krisztusban tárul fel, egészül ki. Wojtyla filozófiáját ez a teológia teljesíti be, foglalja össze humanizmusát, antropológiáját. Schelert hívta segítségül, hogy a mai ember érzelmvilága kinyíljon, megszeresse Krisztust, aki betölti értékvilágát. A SZEMÉLY csak Krisztusban Neki, Általa és Érte, teszi a jót önmagával és a másik személlyel, hogy azt is eltöltse Isten AJÁNDÉKA. — Wojtylának ezt a sajátos perszonalista rendszerét minden jóakaró és szeretetet váró ember elfogadhatja! — A klasszikus tárgyi-realista filozófia elve szerint: „*Nihil volitum, nisi praecognitum*” — semmi sem lehet akarati vágyainkban, hacsak valamiképp előre meg nem ismertük. Hitünk tanítása, a kanti „kötelességetikával” és a scheleri „emocionális etikával” ötvözve, talán átélhetőbb korunk emberének, aki magára találva alanyként élheti meg üdvösségét.

ARISZTOTELÉSZ és Szent Tamás nem törekedtek az egyéni élményvilág leírására, hanem egyetemes érvényű igazságot közöltek a megismerésről, az akarásról és a helyes cselekvésről. Az erkölcsi TETTET a *Summa Theologiae* I-II 49-114 kérdések taglalják mint az emberi tettek elveit; a részletes cselekvések II-II 1-189 kérdésekben találhatók.

A régiek tehát örökül hagyták a „jó igazságának” — „*veritas boni*”, az erkölcsi jónak, a jó döntésnek a lényegét, melyet ma az ÉN tudatvilágában új módon vizsgálunk: amint láttuk, Kant az akaraterőben, Scheler az érzelmi-indulati világban. Wojtyla az emberi EGÉSZET — *Ganzheit* — azaz az egész embert írja le, aki megérti, teszi a jót, és ebben a folyamatban jelen van életének minden mozzanata. A teológus Wojtyla arra figyelmeztet, hogy „csak a szeretet lehet az élet és a tett forrása”, gyűlöletből pusztulás fakad. Számunkra a megmentő „nem remélt Erőforrásunk” Isten SZERETET-TETTE, ahogy a *Tat der Liebe* művében foglalja össze. Az ember nem csak befogadja és árasztja, hanem SZOCIALIZÁLJA a jót, azaz a másik személyt védi, kibontakoztatja. Ilyen tettek során rajzolódik ki az emberi személyben ISTEN KÉPMÁSA. Karol Wojtyla etikai tett-rendszeréből néhány fontos összefüggést emelünk ki:

1. Megadja az erkölcsi tett feltételeit és célját.
2. Az etikai tett alapja az ember egész mivoltát átjáró belső tapasztalás.
3. A tettek tudatos átélése összefügg a szabadsággal (Én döntök!), és hatással van a közösségre (a másik énrre való tekintettel döntök!).

4. Az ember szabadsága annyit jelent, hogy magát tudatosan tette kényszerű (dinamizálja) és ez a tett — ha nincs akadályoztatva — magától függ (autonóm).
5. Az emberi személyt a folyamatos cselekvés formálja.
6. Ilyen alapon az ember felelősen mondhatja: én teszem! én mondom! én akarom! — (tehát a dolgok nem csak „megtörténnek”, „megesnek” velem).

KAROL WOJTYLA KERESZTÉNY SZOCIÁLETIKÁT IS TANÍT a szemináriumban. Kiindul abból, hogy a személy akkor cselekszik helyesen, — ha önmagát gyarapítva egyidejűleg — a közösségre irányul (*communitas societas*), részt vesz a másik életében (participáció) és így alakítja ki az Én–Te–Mi kapcsolatát. Az igazi közösség a szabályozott közjóhoz viszonyul (*bonum commune*) és ezúton válik jó közösséggé. A kollektívumban, ellenben, a közösség személyeinek összetartó ereje megszűnik, mert az egyedek vagy „feloldódnak”, vagy eltávolodnak, elidegenednek egymástól. Az alienáció problémájának Wojtyla egyre újabb összefüggéseit ismeri fel. A lublini Katolikus Egyetemen így lett a fiatal professzor az alanyilag átélhető „új filozófia” elindítója. Előadásai hallatán az idős tanárok zöme vitatkozik a fiatal „tudóssal”. Ő türelmes tisztelettel hallgatja az ellenérveket, és egyre újabb szempontból világítja meg, hogy „az egyetemes filozófiai igazságokat a mai pozitív gondolkodással összhangba kell hozni”.

1958-ban püspökké szentelték, így módja lett „elméletét” tettekre váltani. Buzgón látogatja plébániáit, személyi ügyekben és gazdasági kérdésekben egyaránt jó tanácsadó, járatos ellenőr és megértő segítő. Hangsúlyozza, hogy a „lelkipásztor hatalma” nem azonos az „itt én parancsolok” önkényével! Wojtylában szerencsés egyensúlyba kerül a haladó teológus és az értékeket féltve őrző püspök. Meglátásait a gyakorlatban jól használja és egyszerű szavakkal megérteti magát. Mint pap, mások élményein keresztül is életszerűen tanítja nemcsak a lelki, de a testi szeretet értékét, amelytől társai még elzárkóznak. Gyakran ismétli: „A személy az a jó, akinek 'használat' elengedhetetlen, mégsem szabad valóságos használati tárggyá lefokozva saját célunk eszközévé tenni.” Elvét először a közvetlen barátságra, a jegyesi és a házastársi kapcsolatra alkalmazza. Legfontosabbnak tartja a család élő közösségét, erre épül a társadalmi közösség. Felfogását *A szeretet és felelősség* című művében foglalja össze 1968-ban. Anyaga nem más, mint „Az Egyház a mai világban” *Gaudium et Spes* kezdetű zsinati rendelkezés foglalata. Wojtyla püspök megjelenéséből, minden megnyilvánulásából sugárzik elmélyült imaélete és ezért szinte intuitív módon vonzza az embereket.

1963-ban, XXIII. JÁNOS pápa meghirdette a zsinatot, mint az egyházi megújulás lehetőségét, Wojtyla megrendülten látja, hogy korábbi meglátásai beérették a világegyházban. Negyvenöt

hónapig kiemelkedően nagy munkát végez az előkészítésben és a visszaérkező kérdőívek tömegét dolgozza fel. A zsinatra kész tervezettel érkezik. Elsők között sürgeti a népnyelvű liturgia használatát, mely a különböző nemzeteket közel hozza hitünk megértéséhez. Ő maga négy nyelven hirdeti a zsinati atyáknak — amikor hazájában az egyházat visszaszorítják — a személy szabadságát, különösen a gyermekek, az elesettek védelmét, a munkához való jogot, és bármiféle személyi megkülönböztetés eltörlését. Elsők között hirdeti meg, az egyháznak szembe kell nézni önmagával, hogy önazonosságát tudatosan megfogalmazza, egyidejűleg azt is sürgeti, hogy „az Egyház nyisson a világ felé!”. A híres 13. szék-mához (melynek eredménye a *Gaudium et Spes* lelkipásztori rendelkezés) saját tervezetet készít. Itt találkozik a kor egészségesen gondolkodó teológusaival, Yves CONGARRAL, M.-D. CHENUVAL, B. HÄRINGGEL, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Tiltakozik a 13. székma hangneme ellen, mert az egyházi vezetőség — mint „az igazság egyedüli birtokosa” — kioktató hangot használ és feltétlen engedelmességet kíván a világtól.

WOJTYLA ALAPVETŐ MEGGYŐZŐDÉSE, hogy a hit és hitünk hirdetői nem idegeníthetik el maguktól a világot. Az egyház vezetőinek kutatnia és egyszerűen, közvetlenül kell bemutatnia az hitigazságokat az élet legbonyolultabb helyzeteiben is. Wojtyla helyesen értelmezi a vallásszabadságot, előad az igazságról és a szabadságról, mert így lehet megalapozni az emberi személy méltóságát. Véleményét a Vatikáni Rádióban is közzéteszi.

1964-ben VI. PÁLTÓL megkapja az érseki kinevezést. Rómából így üzen egyházmegyéjének: „Örülök, hogy egyházmegyénk (kinevezésemmel) Isten népének nagy közösségébe lett bevonva, és Krisztus akarata ezáltal is terjed a világon.” Krakkó népe nemcsak lélekben, de külső pompával ünnepli beiktatását. SZENT MÓR püspök (+1118) gyűrűjét húzzák az ujjára, ezzel is jelzik, hogy az új érsektől az ősi hit megújítását várják. Fellendíti a katolikus sajtót: a *Tygodnik Powszechny* értelmiségi lapot 40 ezer példányban adják ki, ezenkívül 18 különböző szakfolyóirat is megjelenik.

1965. december 7-én, az utolsó zsinati ülésen VI. Pál hirdeti ki az eddig vitatott dokumentumokat, „az Egyház a mai világban” rendelkezést, az Egyház missziós tevékenységéről, a Szolgálati papságról és a Vallásszabadságról szóló határozatokat. 1966-ban Lengyelország kereszténységének ezer éves ünneplésére készül. Nemzete még mindig a hatmillió lengyel halálát gyászolja. Wojtyla viszont kiengesztelődést kíván, és e szavakkal fordul a németekhez: „Megbocsátunk Önöknek és bocsánatot kérünk Önöktől. Ha a német püspökök kinyújtott kezünket elfogadják, akkor tudunk igazán keresztény módon ünnepelni!”. Érthető, hogy sem a szovjetbarát államvezetés, de még gyári munkás barátai sem tudtak ezzel a gesztussal egyetérteni. — Az új bíboros ez alkalommal létrehozta a Papi Tanács intézményét, fokozza az ifjúsági és jegyesoktatást, szervezi a világiak munkáját, a papi továbbképzést,

főleg a filozófia és a teológia területén. *A személy és tett* c. művében magyarázza a személy felelősségét, helyes autonómiáját, a keresztény antropológia és etika távlatait. „A filozófia a lelkipásztorkodásért van!” — ismétli Wojtyła bíboros, és a pasztorációt helyezi az egyházi élet középpontjába!

1967-ben VI. Pál pápa 27 bíborost nevez ki, köztük Wojtyła érseket, a zsinaton tanúsított kiemelkedő munkásságáért. Az egymást követő általános püspöki szinódusok dolgozzák fel a tömény zsinati szövegeket. 1971-ben a papi élet megújításához Wojtyła készítette az előterjesztést. A papi identitást Krisztus meghívásából és követéséből vezeti le. A pap csak a teljes önátadásban fejlesztheti ki, találhatja meg önazonosságát, identitását. Wojtyła számára csak egyféle pap létezik: A BUZGÓ PAP. Ebből következik, hogy csak ép és kibontakozott személy legyen pap. A szolgálati papságot a világiak apostoli munkája egészíti ki. Hangsúlyozza, hogy nem a papi intézménnyel van baj — mint sokan állítják —, hanem az ember jutott krízisbe.

1972-ben SZENT SZANISZLÓ lengyel püspök vértanúságának 600. évfordulóján Wojtyła bíboros a saját egyházmegyéje szinódusát hívja össze a teljes megújulás érdekében. Jelszava: „Vigyétek be a hitet a családokba!” A család az egyház magja, a kis egyház. Az értelmiségiek, az egyetemista csoportok kezdeményezésével a lelkipásztorkodás számos mai formáját ismerteti a bíboros. Állandó Lelkipásztori Tanácsokat és ún. szinódusi vasárnapokat létesít, ahol a hívek írásos javaslataikkal segíthetik az egyházmegyéjük intézményeit.

1974-ben a 4. püspöki szinóduson VI. Pál külön megbízásából, a bíboros *Egyház a mai világban* rendelkezését elemzi. A „Menjetek és tanítsatok minden népet!” krisztusi küldetést az *evangelizáció* fogalmába sűríti. Az evangelizáció annyit jelent, hogy „Az Egyház elébe megy minden népnek!” — ez lesz pápaságának is központi küldetése. Célja a felhívás az igazság hirdetésére és élő tanúságtételére: az ortodoxia csak az ortopraxiával lehet hatékony. „Az evangelizáció nemcsak az örök életre készít elő, hanem az ember evilági *szociális-gazdasági* életét is felszabadítja.” Az egyház küldetésének lényeges része a *gondoskodás* meghirdetése az ember igazi fejlődése elemi feltételeinek megteremtésére. A szeretet parancsa Isten és embertárs felé egyaránt lelkiismeretileg kötelez. Wojtyła jól látja, hogy az evangelizáció társadalmi szükségletei világgrészenként különböznek: 1. Latin-Amerika felszabadítását kéri; 2. Afrikának a keresztény vallás inkulturációjára (a helyi szokásokba való beillesztés) van szüksége; 3. A több vallású országok a pluralizmust sürgetik; 4. Ázsia a világvallások közötti dialógust várja; 5. Észak-Amerikának a keresztény öntudat erősítésére van szüksége a szekularizált világban.

A lengyel sajtóban egyszerű nyelven leközli *Az etikai ábécé* cikksorozatát.

1974-ben, Aquinói Szent Tamás 700. évfordulóján az Angelicumban tartják a Nemzetközi Szent Tamás Társaság világkongresszusát, melynek egyik megújítója Wojtyla bíboros. „Az önmeghatározás, mint a személy szerkezetének fő tényezője” címmel tartott előadásával messze kitűnt. Azóta is rendszeres előadója a Társaságnak. 1977-ben, mint meghívott előadó a Harvard Egyetemen „A szabadság és igazságosság” kérdésébe foglalta az elidegenedésről szóló kutatásait. Megjelenik új könyve: *A család, mint a személyek kommuniója*. Az egymás személyi értékeit már a családban kell kölcsönösen kibontakoztatni. Egyik tagja sem jogosult arra, hogy feláldozza magát, vagy a másikat elnyomja egyéniségét — állítja. Majd Mainzban ad elő „Az ÉN és a közösség” témájából. Számára nagy öröm, hogy a lengyelek tiszta teológiáját mennyire értékelik a nyugatiak. Az 1977. évi püspöki szinóduson a keresztség kegyelmének kibontakoztatását, a gyermekek és a fiatalok hitoktatását úgy elemzi, mint a keresztes nagykorúság alapfeltételeit. Sürgeti a világiak felsőfokú teológiai képzését. A résztvevő püspökök egybehangzó véleménye szerint Wojtyla ezidőben beérett az egyetemes egyház vezetésére.

1978. augusztus 20-án meghal VI. Pál pápa. A választáson Wojtyla esélyes, mivel teológiailag művelt és lelkipásztori gyakorlattal rendelkező pápára várnak. Végül is Albino LUCIANIT, a kedves velencei pátriárkát választják meg. A váratlan, felelős megbízatást szíve nem bírja, szeptember 28-án éjjelen meghal. A nyilvánosság ezután egyre csak Wojtylát emlegeti. Az új konklávét 7. fordulóban, 1978. október 16-án nagy többséggel megszavazzák. Karol Wojtyla, elődjei iránti tiszteletből, a II. János Pál nevet választotta. Címere egyszerű: kék mezőben fehér, vagy arany kereszt és Védasszonya, MÁRIA monogramja, jelszava: *TOTUS TUUS ego sum* — EGÉSZEN A TIÉD vagyok. Október 17-én mutatkozik be a konklávét bíborosainak. Mindannyian megismerik rendkívül intelligens, teológiailag tudatosan felkészült személyiségét. Aki gondosan akarja követni a zsinat tanítását, segíteni fogja a hívek lelkeségének alakulását, és a püspöki kollegialitás elmélyítésére törekszik. Hangsúlyozza az egyház iránti hűséget és a tanítóhivatal iránti engedelmességet. Fejlesztani szeretné az ökumenizmust, és a világ minden emberéhez fordul: Békét és igazságot a társadalomban! Nem beszél többes számban, egyszerű nyelven mondja el saját személyes és felelős véleményét. Beiktatási miséjén — október 22-én — az evangéliumot SZENT PÉTER vallomásával kezdi: Te vagy a Messiás!

NOLITE TIMERE! — ezt üzeni a föld minden népének:

NE FÉLJETEK attól, hogy Krisztust befogadjátok és uralmát magatokra vegyétek... Első ünnepélyes megvallása alapelvének: „Az emberi személy csak Krisztussal lehet teljes!”

NE FÉLJETEK! Nyissátok ki, tárjátok szélesre a kapukat Krisztus előtt, nyissátok meg az országhatárokat, a gazdaság és politikai rendszereket, a kultúra és a civilizáció széles területeit, hadd terjedjen Krisztus megmentő ereje.

NE FÉLJETEK! Krisztus tudja, mi lakik az emberben. Egyedül Ő tudja!

MAJD KILENC NYELVEN KÖSZÖNTI A VILÁGOT. Régóta tudja, hogy a betegek szenvedése nagy kegyelmi erőforrás. A szentmise után „az udvartartás” felháborodására — de a nép jól érti — lemegy a betegek közé, a gyermekek pedig virágcsokrokkal futnak hozzá. Karácsony előtt nagy gyermekünnepséget rendez a Szent Péter téren. Jól látható: az új pápa nem zárható be, közvetlen, egyszerű, önálló, szabad személy.

1979 január 1-én a béke napján az új pápát „Az év egyéniségévé” választja a sajtó. *Die Welt* napilap így értelmezi:

„II. János Pál pápa első fellépésével az udvari szokásokat a természetes viselkedésével változtatta meg és mint az emberi jogok hiteles szószólója lépett fel... Az esztendő egyéniségévé azért választották, mert a vallási *megújulás* látható szimbóluma lett a világban... és a keresztény hagyomány é r t é k e i t helyezi a középpontba. Népszerűsége abból fakad, hogy ő is átlagembernek tartja magát. Megtestesíti az emberi személy jogait, mivel maga is önálló személyiség.”

Elsők között, még bíboros korában tett ígéretét teljesítve, 1979 elején Mexikóba utazik a püspökkari konferenciára. Itt mondja el, mintegy előrevetítve, szociális elveinek programbeszédét:

„Az igazságosabb világra való törekvés azt jelenti, hogy vessük latba minden erőnket az elegendő élelem, megfelelő nevelés és iskoláztatás érdekében. Ne legyenek hivatásukra fel nem készült fiatalok, ne legyen egy nép sem föld nélkül, mindenki élhessen és fejlődhessen. Ne legyenek kizsákmányolt munkások és jogfosztott személyek, ne legyenek olyan rendszerek, melyekben az ember vagy az állam kizsákmányolja a másik embert, szűnjön meg a korrupció!

Ne legyenek kirívóan gazdag államok, míg mások saját hibájukon kívül szükségét szenvednek. Ne válasszák el mesterségesen a családokat a kivándorlás, vagy a munkavállalás miatt. Legyen tiszta igazságszolgáltatás, szűnjön meg az egyenlőtlenség. Minden ember egyenjogú. Az erőszak ne hatalmaskodjék az igazságosság és a jog felett, hanem az *igazságosság és a jog* uralkodjék az erőszak felett. Ne nyomja el a gazdagság, a politika az emberiséget — a *humánus*mot...!

„Az egyháznak az a vágya, hogy mindenkiben növekedjék a hit, a remény, és a szeretet. A pápa ezért következetesen elvárja tőletek, hogy kifejezzétek Egyházhoz tartozástokat. Ez annyit jelent, hogy legyetek tudatában katolikus azonosságatoknak és ezt minden félelem és ingadozás nélkül szeretettel ki is kell mutatnotok. Olyan emberekre van szükségünk, akik egyre több lelket ajándékoznak a világnak, hogy az emberibb, testvéribb legyen és egyre jobban forduljon Istenhez”.

A szegény indiánokhoz külön szólt:

„A pápa szolidáris akar lenni gondjaitokkal, az egyszerű nép és a szegény emberek problémáival... A pápa a ti lelkiismeretek lelkiismerete akar lenni... Nyomatékosan felhívom azokat, akik keresztényeknek nevezik magukat és módjuk van javaikat megosztani, újuljanak meg lelkükben a nagyobb igazságosság előmozdítására. Járuljanak hozzá, hogy senkinek ne hiányozzék a szükséges táplálék, ruházat, lakás, képzés és munkaalkalom —, mert ezek által fejezzük ki a személy méltóságát és tiszteletét... Nem hunyhatunk szemet azon emberek millióinak helyzetére, akik a munkalehetőség hiányában kénytelenek elhagyni hazájukat és családjukat. Mivel az idegen munkások helyzetét sokan kihasználják, felszólítom a vállalatokat és kormányokat: adják meg az idegen munkásoknak is a szociális biztosítást és a felemelkedés lehetőségét.”

AZ ELSŐ UTAZÁSAIN A PÁPA mintegy 20 millió emberhez személyesen szólt. Őt magát is nagyon megrázta a harmadik világ nyomorúsága, annyira, hogy még évekig visszautalt ezekre az élményekre. Így született a *Dives in Misericordia* dokumentuma.

Ugyanez évben fogadja a Vatikáni Egységtitkárság szervezésében a világ minden részéről érkező nemzetközi zsidóság szervezetének képviselőit. A pápa szavait röviden így foglaljuk össze:

„A zsinat világosan leszögezte, hogy az egyház titkainak értelmezésekor megemlékezik arról a kötelékről, amellyel az Újszövetség népe Ábrahám törzséhez kapcsolódik. Joggal hangsúlyozzák Önök, hogy a keresztényeknek jobban meg kellene ismerni a zsidó vallási hagyományok alapelemeit... amelyeket a zsidók a saját vallási életükben a legjobban értékelnek... A világegyháznak Jézus Krisztust kell hirdetnie, de úgy, hogy Krisztusról szóló tanúságtételük ne sértse a zsidóság hitét... A zsinat a 'Nostra Aetate' kezdetű nyilatkozatában megadja az irányelvet: A kereszténység valódi szellemének ellentmond az antiszemitizmus és a faji megkülönböztetés minden formája. Már az emberi személyiség tiszteletben tartása is megkívánja ezt az elítélést. Mi mindannyian, zsidók és keresztények gyakran imádkozunk Istenhez ugyanazokkal az imákkal és abból a Szent Könyvből, melyet mindkét részről Isten Szavának tekintünk.”

A pápa a közös megértés és testvéri szeretet jeleként azzal a héber köszöntéssel búcsúzott, amit a keresztény liturgia is használ: Béke veletek! *Shalom!*

1979 március 15-én jelenteti meg a pápa a nagy összefoglaló tanítását, a *Redemptor Hominis* — Az ember Megváltója kezdetű enciklikáját. Ez a minden emberhez szóló üzenet az egyetemes humanizmust hirdeti meg. A sajtó „az emberhez szóló himnusz-nak” nevezi az enciklikát. Alapelve az emberi méltóság védelme:

„Az ember, létének teljes valóságában *személyes és szociális társadalmi lény*, az Egyháznak a legfőbb és alapvető gondja az ember,

feladata, melyre Krisztus jelölte ki, a Megtestesülés és a Megváltás titkán át vezet. Az ember erre a méltóságára a legérzékenyebb.”

A REDEMPTOR HOMINIS KIFEJEZÉST a teológia mindeddig nem használta. Úgy beszélt Krisztusról, mint — *Redemptor Mundi* — a világ megváltójáról. A pápa az új kifejezéssel az emberi személy méltóságát Krisztusban akarja hangsúlyozni. A körlevél nemcsak a püspököknek, a papoknak és a szerzeteseknek, valamint a katolikus híveknek szól, hanem „minden jóakarátú embernek”.

Első üzenetére — a *Redemptor Hominis*-ra — évtizedek után is úgy tekintünk, mint Wojtyła pápa összegyűjtött kincseiből, gondolkodási rendszeréből, egyre megújuló lelkipásztori gyakorlatából és mélységes lelkiéletéből folytonosan növekedő és újabb gyümölcsöt termő életfára. Befejezésül a körlevél néhány jellemző részletét idézzük:

„Az egyház önismeretének, melyet a zsinat mélyített el... az egyház életének minden megnyilatkozásában jelen kell lennie. Önismeretének középpontja 'Az egyház feje Krisztus...', akit ha látunk, látjuk az Atyát is (vö. János 14,9)..., és tudjuk azt is, hogy eljött és szüntelenül közöttünk van a Vigasztaló, az Igazság Lelke." A szentháromságos közösségben „Az Egyház mintegy szentsége, vagyis jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberiség egységének. — Ezeket a szavakat azok a nem keresztények is hallják, akik még nem jutottak el odáig, hogy Péterrel együtt mondhatnák: Te vagy a Krisztus, az Élő Isten Fia!” (7. pont).

„Az ember misztériuma csak a Megtestesült Ige misztériumában világosodik meg igazán.” (8. pont).

A megváltás misztériumának emberi vonásait a pápa lélektanilag is bemutatja:

„Az ember képtelen szeretet nélkül élni, magára marad, érthetlenné válik önmaga számára, értelmét veszti élete... Ezért adja meg nekünk a Megváltó Krisztus, mint Istenember az ember teljes kinyilatkoztatását... A megváltásban fedezi fel az ember ugyanis saját emberségének méltóságát, nagyságát és értékét. A megváltás misztériumában Isten újra (mint Ige) 'kimondja' az embert és ilyen módon újrateremti. Valóban az ember új teremtése ez! 'Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian eggyé lettek Jézus Krisztusban.' (Szent Pál Galatáknak írt levele 3,28) Tehát, ha az ember szíve mélyéig érteni akarja önmagát... Krisztushoz kell mérnie magát félelmeivel és kétségeivel, gyöngeségeivel és bűnösségével, életével és halálával. Az embernek mindenestül, amiye van, bele kell öltöznie Krisztusba; föl kell vennie, magáévá kell tennie a Megtestesülés és Megváltás teljes igazságát, hogy újra megtalálja önmagát. Valójában az embernek e nagy méltósága és értéke iránti csodálatot nevezük *Evangelium*nak, azaz Jó Hírnek... Ez a csodálat egyúttal meggyőződés és bizonyosság is, a hit bizonyossága, mely titokzatos

módon éltet minden igaz humanizmust is — szorosan kapcsolódik Krisztushoz. Ez határozza meg Krisztus helyét és — ha szabad ilyet mondani — az Ő különleges polgárjogát az ember és az emberiség történetében... A megváltás örökre visszaadta az embernek a méltóságát és a világban való létének értelmét... Az Egyháznak tehát minden korban, különösen manapság elsődleges feladata, hogy az emberek értelmét, lelkiismeretét és tapasztalatait Krisztus misztériumára irányítsa és minden embert segítsen, hogy a köznapi életben észrevegyék a krisztusi megváltás nagyságát...(10. pont)

„A vallásszabadságról szóló nyilatkozat meggyőz minket arról, hogy... Krisztus mondja minden kor emberének: megismeritek az igazságot és az igazság megszabadít titeket” (János 8,32.) (12.).

„Az Egyház nem hagyhatja magára az embert, akinek sorsa eloldhatatlanul Krisztushoz kötődik. Az embernek — egyedi valóságának megfelelően (hiszen személy) — élet és különösen lélek története van... Az ember maga írja ezt a történetet... földi életének első pillanatától kezdve... közösségileg és társadalmilag is... ez az ember elsődleges útja... az Egyház első és legfontosabb útja, melyet Krisztus nyitott meg számára, a megtestesülés és megváltás misztériumában.” (14. pont)

„A második vatikáni zsinat kiemelkedően szól ‘az ember királyi méltóságáról’... mi mást jelenthet ez a ‘királyi méltóság’ mint azt, hogy az *etikai rendnek* fölötte kell állnia a technikának, a *személyt* előtérbe kell helyezni a dolgokkal szemben és a léleknek előnyt kell biztosítani az anyaggal szemben... Az egyháznak ezért a köznapi élet dolgairól is kell szólni, azokról a kezdeményezésekről, amelyek a civilizációt, a politikai, a gazdasági és a társadalmi életet, és még sok más területet érintenek... a világ fejlődése vagy fenyegetettsége az Egyház gondja is, ebből következik, hogy századunk pápai valamennyien nyilatkoztak arról a világméretű égbekiáltó ellentétéről, melyet a lakmározó dúsgazdagról és a koldus Lázárról szóló példabeszéd mutat be.” (16. pont)

„Az Egyház menjen ki a világba!” Karol Wojtyla ezt hangoztatta már a zsinaton. És mihelyt pápa lett, az egyház nevében megindult a világba. II. János Pált zarándokútjain milliós tömegek várják, fogadják. Vajon mit éreznek, mit várnak tőle? — André FROSSARD francia író, a pápa beszélgetőtársa így fogalmaz:

„II. János Pál a legutóbbi ismert Közvetítő az ég és föld között. Ő személyesíti meg mindenki előtt azt az egyetlen Reményt ami valaha is megadatott a világnak. Ő hisz Istenben és ezt nem fél hirdetni. A tömegek pedig hinni akarnak Istenben úgy mint ő, kételkedés és fenntartás nélkül. A pápa szíve emberi indíttatásból is a tömegekhez fordul, mert számára minden emberi Személy Krisztus tabernákuluma... Egyenesen ki is mondja: Isten láthatóvá lett az ember számára a megtestesülés által, ezért az Egyháznak is láthatóvá kell lennie a világon”.

APÁPA ZARÁNDOKÚTJAI az egyháznak nagy szolgálatot tesznek. Először is, megerősítik a világ keresztényei szövetének szálait, melyek manapság olyannyira ellazultak. Másodsor, a mai gondolkodási zűrzavarban újra és újra be akarja mutatni hitünk igazságait. A harmadik és talán a legsajátosabb szolgálata: az emberi Személy védelmezése! Egy meglepő mondattal vallott erről a pápa, amikor a merénylet után az orvosok intelme ellenére annyira gyorsan igyekezett felgyógyulni:

„Egész életemben az ember jogaiért küzdöttem — e pillanatban én magam vagyok a jogaiért küzdő ember!”

SZÉLL Margit

HÍRNÖK. BUDDHISTA KÉZIRAT ILLUSZTRÁCIÓJA A 10. SZÁZADBÓL;
TUS ÉS SZÍNEK PAPÍRON

ERDÉLYI FŐPAPOK

(Száz éve született Márton Áron)

MINDEN PÜSPÖK ÉLETÚTJA felteszi és meg is válaszolja a kérdést: politizálhat-e, politizáljon-e a főpap, és ha igen, miként? A mai római katolikus egyház nehéz tapasztalataiból szűrte le a 287. kánon 2. szakaszába foglalt tanulságot:

„Politikai pártokban vagy szakszervezetek vezetésében tevékeny részt ne vállaljanak, hacsak az illetékes egyházi hatóság megítélése szerint az egyház jogainak védelme és a közjó szolgálata ezt meg nem kívánja.”

Mivel a „politizálás” századunkban pártpolitikát jelent, társadalmi megosztottságot, ha egy pap vagy éppen püspök valamelyik politikai párthoz csatlakozik, ezzel óhatatlanul megbontja a politikai meggyőződésükben egymástól különböző híveinek lelki egységét, erkölcsi közösségét, amelynek — lelkipásztori hivatása szerint — a minél teljesebb egybeforrasztását kell munkálnia. De! Kivonhatja-e hát magát a pap a „politizálás” kényszere alól történelmi drámák árnyékában, a nemzeti lét határmezsgyéjén, vagy éppen az egyházra szakadó veszedelmek idején?

Van a kánonban egy bölcs mentesítés, amit II. JÁNOS PÁL pápa 1991-es enciklikájában hangsúlyozott: „A közjó okos szolgálata”. Ez a megengedett vagy éppen megparancsolt kivétel.

Hogy mikor politizál, „a közjó okos szolgálatában” egy katolikus főpap, arra századunkban MÁRTON ÁRON erdélyi püspök élete az igazi példa. Idén emlékezünk születésének centenáriumára. A Márton Áron-emlékév keretében Erdélyben — és mindenütt a Kárpát-medencében — római katolikusok és nem katolikusok egyazon tisztelettel idézték fel tetteit, beszédeit, állásfoglalásait, azt a rendíthetetlen helytállást, ami emberfeletti szenvedések elviselésére tette alkalmassá és magán viselte a szentség jegyeit.

PROHÁSZKA Ottokár és más, anyaországi nagy hitszónokok példája mutatta, hogy mekkora erőfeszítés kellett az első világháborút követő erkölcsi romlás leküzdésére. Erdélyben tetézte mind ezt a történelmi fordulat, amely politikai kisebbséggé tette a magyarokat. Az erdélyi magyar közélet jó időn át teljesen védtelen volt a román főhatalommal szemben, mivel nem ismerte annak balkáni módszereit és mohó kapzsiságát, nemcsak anyagi kincsek, de a lelkek megszerzésére. Bukarest politikusai a kisebbségi kérdés megoldását — nyíltan kimondták — a teljes beolvasztásban kép-

zelték el. Számukra idegen volt az erdélyi népek, a magyarok, németek, de még az erdélyi románok kultúrája is, hagyományaik, vallásaik. Hiszen az Erdélyben „román vallásként” számon tartott görög katolicizmust sem ismerték, és a római katolikusokat számukra a moldvai csángók jelentették, akiket századok óta gyötörték, hogy románokká tegyék őket.

Márton Áronnak egyszerre kellett vállalnia a főpap és az államférfi szerepét, hogy a kettős — vallási és nemzeti — támadásokat sikeresen kivédhesse. Maga a román nacionalizmus kapcsolta egybe a vallást és a nemzetiséget. A két háború között valóságos lélekvásár folyt Erdélyben, amely az ortodox felekezetbe és ezzel a románságba akarta átvezetni az erdélyi magyar tömegeket. Felhasználtak minden eszközt, a jó állások felkínálásától kezdve a sokszoros túladóztatásig, és tízezrek hajoltak meg a terror alatt. 1940 őszén, Észak-Erdély hazatérésekor ezek a tízezrek mind visszatértek anyaegyházukhoz. Ha nem jön a bécsi döntés, unokáik talán már nem is tudnának magyarul. A CEAUSESCU-korszakban is megpróbálkoztak, immáron a román kommunista párt irányításával, az ortodox térítéssel például Kovászna megyében, Mikóújfaluban, de most sikertelenül.

ERDÉLY PÜSPÖKÉNEK úgy kellett kialakítania a védekezés mód-szereit, hogy az hatásos legyen, de soha ne tévedjen a más nemzetek ellen érzett gyűlölet mocsarába, ne tagadja meg a szeretet mindenek fölötti parancsát. Egész életében a románság igaz barátja volt, s minden nép védelmezője. 1944 májusában Kolozsvárott, a Szent Mihály templomban — a magyar katolikus főpapok közül elsőnek — tiltakozott a magyar zsidók deportálása ellen és a belügyminiszterhez küldte el, Budapestre szigorú óvását a zsidóüldözések miatt. Márton Áron, akit a börtönben súlyosan megaláztak „a román nemzet nevében”, utolsó körlevelében, 1980. május 15-én, híveitől így búcsúzott:

„A hívó embernek Isten gyermekét és saját testvérét kell meglátnia embertársában, akkor is, ha másképpen gondolkozik, mint ő, más nyelvet beszél és talán mások a vágyai és célkitűzései. Erre is sokszor rámutattam, amikor tanítóttalak titeket, és búcsúzóban ismét kérlek, tiszteljetek és szeressetek minden embert, elsősorban azokat, akikkel együtt éltek. Csak úgy fogjuk elkerülni a még mindig fenyegető háborús veszedelmeket, úgy fogjuk megtalálni az egyetértést és igazi békességet, ha őszinték vagyunk egymáshoz, nem félünk egymástól és kölcsönösen segítjük egymást életfeladatunk teljesítésében.”

Papi feladatai közé sorolta a népnevelést, az oktatás támogatását. Ez nálunk mindig egyházi feladat volt a pannonhalmi monostor alapításától kezdve. De Erdélyben a templom és az iskola maradt a nemzet-megmaradás védelmezője, majd amikor a bukaresti hatalom az iskolákat sorra elvette, akkor a templom vált iskolává. Márton Áron, kolozsvári egyetemi hitszónok korában, a harmincas évek második felében — barátjával, dr. GYÖRGY Lajos professzorral

együtt, *Erdélyi Iskola* címmel lapot indított, amely fele részben az iskolai oktatással, fele részben a „kiszélesített iskolában” folyó népneveléssel foglalkozott. Ebben jótollú közíróként, és szerkesztőként a folyóirat köré gyűjtötte a kisebbségi magyar iskolaügy szakembereit. Mégpedig felekezeti különbség nélkül.

A diktatúra évtizedeiben Márton Áron az egész erdélyi magyarság szellemi vezetője lett. A körleveleiben megfogalmazott intések az egész erdélyi magyar társadalomban visszhangoztak. Például az 1977-es népszámlálás során a rubrikákban külön szerepelt a „magyar” és külön a „székely” megnevezés. A bukaresti hatalom meg akarta osztani az erdélyi magyarságot, mert ugyebár, a világ előtt másként mutatott volna, hogy van ennyi magyar és ennyi székely, mindegyik millió alul, vagy épp alig fölötte. Bukarest rájátszott a székely „büszkeségre”. Márton Áron körlevelében figyelmeztetett: vigyázat, csapda, a székely nem más nép, mint a magyar, csak egyik ága ennek. Csak körlevelekben szólhatott, mivel az újságok nem közölték volna a felhívását. Mégis mindenütt meghallották az intő szót. A hatszázezernyi székelyből csupán egyezer vallotta magát „székelynek”, ezek is valószínűleg a román ókirályságban szétszórtak közül. Tiszta protestáns vidéken, Alsó-Háromszéken, Udvarhely déli részein, a Maros völgyében is a „magyar” rubrikába iratkozott minden „székely”.

Márton Áron az ANTONESCU-diktatúra alatt Dél-Erdélyben egyik vezéregyénisége volt a magyarság önvédelmi küzdelmének. 1944 őszén ő tanácsolta unokatestvérének, KURKÓ Gyárfás politizáló brassói kisiparosnak, hogy az addigi baloldali szervezetet, a kis létszámú MADOSZ-t alakítsa át nagy, népi összefogássá, Magyar Népi Szövetséggé, mert most az összetartozás az igazi politikai erő, a megmaradás biztosítója. Az anyagi segítségben is első volt. Mikor Észak-Erdély újbóli román bekebelezése után, a GROZA-kormány idején, végveszélybe kerültek a magyar iskolák, mert a bukaresti kormány sorozatosan „kifelejtette” támogatásukat a költségvetésből, a Magyar Népi Szövetség népi gyűjtést indított, Petőfi Alapot hozva létre. Erre ő volt az első adakozó, 3 millió lejes gyorssegéllyel — ami akkor igen nagy összegnek számított. Éveken át ebből a Petőfi Alapból fizették Erdélyben a magyar tanárokat, tartották fenn igen jelentős mértékben a Bolyai Tudományegyetemet, sőt még az állami magyar tanfelügyelőségeket is.

SZENT ÉLETŰ FÉRFI VOLT, hitvalló apostol-utód egészen haláláig. 1980-ban ment el, 84 évesen. Már életében szentként tisztelték a hívei. II. János Pál pápa, nyugdíjazási kérelmének elfogadásakor, 1980 márciusában „az Úr becsületos szolgájának” nevezte („*Integerrimus Domini famulus*”). Dr. JAKUBINYI György gyulafehérvári érsek kifejtette egyik írásában, hogy a latin „*integer*” jelentése ép, egész, sértetlen, amiből semmit sem vettek el, vagy amihez nem nyúlt senki; átvitt értelemben: romlatlan, ártatlan, feddhetetlen, becsületos. „Mindez itt felső fokban áll a latinban: *integerrimus* = legbecsületesebb, legromlatlanabb, tökéletesen ár-

tatlan. A latin szó gazdag jelentését nem is lehet egyetlen magyar szóval visszaadni. Mindenki, aki ismerte akár személyesen, akár szavaiból és tetteiből, meg volt győződve, hogy találó a pápai jellemzés. A Szentszék 1992. november 17-én engedélyezte, hogy szentté avatási pere egyházmegyei szinten beinduljon.

Márton Áron elődei a püspöki székben — ő volt a nyolcvannegyedik, név szerint ismert főpap Erdélyben, a vikáriusokat is beleszámítva, — nem egyszer kényszerültek ugyanolyan kettős küzdelemre, mint 20. századi utódjuk. Olykor éppen karddal kellett felvenniök a harcot a hódítókkal.

RAJNALD, a kilencedik erdélyi püspök, akit név szerint ismerünk, az 1241-es tatár betöréskor esett el, a mohi ütközetben. Erdély önálló fejedelemsége idején, mikor BÁTHORI András bíboros bejárta a Székelyföldet, megfigyelte, hogy a székely határőrök milyen szilárdra építették templomaikat, körük pedig erős falakat húztak. Feljegyzése 1591-ben kelt, nyolc évvel később székelyek — ÖRDÖG Balázs — *nomen est omen!* — meg a társa, NAGY Kristály András meggyilkolták a kardinális-fejedelmet! Éppen Csíkszentdomokosnak a határában, amely majd Márton Ártont adja Erdélynek.

Egy főpap legyilkolása önmagában is szörnyűség. Ez esetben nemzeti tragédia, mert a becsapott székelyek önnön érdekeik ellenére válnak gyilkossá, a havasalföldi MIHÁLY vajda ámítására. A RUDOLF császár nevében és megbízásából Erdélyre törő vajda a régi székely szabadságjogok visszaállítását ígérte, ha elűzi Báthori bíborost. A vajda és a fejedelem 1590. október 28-án ütközött meg Nagyszebennél. Az erdélyi zsoldban álló kozákok átpártoltak Mihályhoz. Báthori Moldván át Lengyelországba akart menekülni. Így jutott el Csíkszentdomokos erdőseibe, Pásztorbükkre...

ORBÁN Balázs, a múlt században, úgy találta, hogy a megtevesztett szentdomokosiak valójában inkább a két előző Báthori fejedelemre, Gáborra és Zsigmondra haragudtak, akik megnyirbálták az ősi székely jogokat. Orbán Balázs így ír:

„...midőn az önmagával meghasonlott nemzet a múlt méltatlanságát megbosszulandó, külellenséggel fogott kezét, akkor egyszer mind önszívének fordítá fegyverét, miért azt a Báthori Endrét — kinek elbuktat másként talán nem gyászolnánk — az adott körülmények között a haza vértanújául kell tekintenünk, mely hazának népét az idegen zsarnok előbb félrevezette, később kifosztotta.”

Máskülönben a székelyek ilyen hűtlenségben sem azelőtt, sem azután soha nem találtattak. A Báthori kardinális által megcsodált kicsiny erődtemplomok körül századokon át folyt a küzdelem. Ha a szultán megharagudott az erdélyi fejedelemre — miként II. RÁKÓCZI Györgyre, ennek 1657-es lengyelországi hadjárata miatt — a tatárokat küldte be büntetni. Így dúlták végig a Maros mentét, leöldösték a völgy magyar lakosságát. Akkor pusztult ki a magyar-

ság a Mezőségről, Nagyenyed tájairól. Elpusztult, Gyulafehérvár könyvtára, a BETHLEN Gábor alapította kollégium is..

A tatárok Csíkba kétszer akkora sereggel csaptak be, mint amekkorát a székelyek ki tudtak állítani. Az „istenadta nép vezére” FRÁTER Miklós, a somlyói gvardián. Oldalán kard és rózsafüzér. Az asszonyok, vének és gyermekek a somlyói kolostor falai között kerestek menedéket. Vagy tízezren. A székelyek csatát vesztek. Egy török krónika szerint 26 templomot égettek fel, 400 szekérsíni rablott holmit vittek magukkal. És tízezer foglyot. Csíkszék lakosságának fele odaveszett. Ekkor érte az egyik legnagyobb vérvesztés a székelységet.

Fráter Miklóst lenyilagták a tatárok. Három nappal később hozták haza Somlyóra a holttestét és a cinteremben eltemették.

VOLT ÚGY, HOGY A SOMLYÓI BARÁTOK „politizálása” furfangból állott. Így az újabb tatár betöréskor, 1694-ben. MIRZA kán rabló csapata úgy érezhette, hogy egy-két kisebb összecsapás után meghódított neki a falvak, a mezők, a vizek s még inkább a székely emberek. Ekkor a somlyói hegyek felől irtóztató harci zajt hoz a szél. Mintha a havasok dörögnének. Mirza kán megrettent: ő nem a fő sereget verte szét, az most jön és hátba támadja őt. Visszakozt rendelt el, neki a szépvízi magaslatnak, majd a Kárpátok gyimesi völgyének.

Somlyó hegyei közül előtűnt a „rettentő” csapat. Néhány tucatnyi somlyói diák. Vezetőjük a gvardián, Fráter Miklós utóda a kolostorban, NIZET Ferenc kolostorfőnök.

Volt még egy titokzatos „politizáló” somlyói kolostorfőnök, VÖRÖS páter. 1851-ben Pozsonyban felakasztották. Nagy bünt kellett elkövetnie egy katolikus papnak, hogy a katolikus császár birodalmában ilyen megszegyenítő ítélettel sújtsák.

MAKK József ezredes, komáromi tüzérparancsnoknak Törökországban KOSSUTH Lajos az elbukott szabadságharc újraindítására írásbeli felhatalmazást adott. Terveik szerint az új felkelésnek a forradalmi szellemű Székelyfölről kell kiindulnia. Makk József az összeesküvést a MAZZINI-féle „évszakrendszer” szerint építette ki. Erdélyt három „hónapra” osztotta, ezek egyike a Székelyföld lett. Vezetője TÖRÖK János, marosvásárhelyi pap-tanár a református kollégiumból. A székely „hónapon” belül Háromszék mozgalmát HORVÁTH Károly teleki birtokos, az udvarhelyszékit GÁLFFY Mihály ügyvéd, míg a csíkszékit eme „Vörös páter” zárdafőnök irányította.

Az összeesküvés elbukott. Török Jánost, Horváth Károlyt és Gálffy Mihályt Marosvásárhelyen felakasztották — őket nevezik maig „székely vértanúknak” — Vörös páter, akit Pozsonyban végeznek ki, „eltűnik” az emlékezetből is.

Márton Áron püspöknek ez volt a szülőföldi öröksége.

Az erdélyi egyházmegyét létrehozó 1009-es döntés után a tartomány színekatolikus volt. 1490-ben 255.000 a római katolikusok lélekszáma, közülük 55 ezer a székely. Összeírtak továbbá 70 ezer

szász katolikust és 100 ezer görögkeletit, tehát román nemzetiségűt. (Ezek az írásos tények aligha igazolják, hogy Erdélyben állandó román demográfiai fölény volt.) 1590-ben, egy századévvvel később csak 30 ezer római katolikust találni Erdélyben. A reformáció ideje ez. A kultúraépítést, a honvédelmet az önálló fejedelemség — keleti magyar állam — protestáns uralkodói veszik át. Kerülnek közben katolikus fejedelmek is az erdélyi trónra, az akadémia-alapító Báthori István például.

Bethlen Gábor fejedelem méltó szellemi társa BATTYÁNY Ignác püspök. Püspöksége idején (1780-1798) az erdélyi katolikusok száma majdnem eléri a reformátusokét. (Katolikus 125.255, református 140.043, unitárius 28.647. Evangélikus 130 ezer, többségük szász. Örmény katolikus 7.335.) Viszonylag békés kor ez, majdnem egy évszázad óta nincs újabb tatár betörés, eljött a kultúra felvirágoztatásának ideje.

BATTYÁNY IGNÁC a nyugati szélek szülötte. A családi fészek Németújvár (a mai Burgenlandban). A család zsigmondi ágából való Lajos, az első felelős kormány miniszterelnöke, akit az aradi vértanúkkal egy napon végeztek ki Pesten. A nevezetes családból került ki érsek (József), megyéspüspök (Vilmos), hadvezér és államférfi (Károly József), továbbá a szentként tisztelt BATTYÁNY STRATTMANN László orvos, akinek boldoggá avatásáért a bécsi és a szombathelyi egyházmegegyék most folyamodtak Rómához.

Jövendő erdélyi püspökünkben Nagyszombatban, a jezsuiták egyetemén támadt fel a tudományos érdeklődés, a história szeretete. Grazban, majd Rómában folytatta tanulmányait, ahol kitűnt vallástörténeti és filológiai felkészültségével. VI. PIUSZ pápa engedélyezte, hogy a vatikáni levéltárban és könyvtárban a magyar történelemre vonatkozó okmányokat felkutassa és lemásolja. Itt gyűjtötte össze a legtöbb adatot alapvető művéhez: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* 1. kötet Gyulafehérvár, 1785. 2-3. kötet Kolozsvár, 1827. Rómából 5000 könyvvel tért haza. Ezek szolgálnak a későbbi fehérvári Batthyáneum alapjául. Tékáját tovább gazdagította első állomáshelyén, Egerben, ahol Erdély püspökévé való kinevezéséig, 1780-ig kedvére kutathatott. Fehérváron könyvállományát 18 ezer kötetre gyarapította. Az ósnyomtatványok mellett, a Batthyáneumnak ásványokból, kagylókból és érmékből is jelentős gyűjteménye volt. Batthyány Ignác püspök folytatni akarta Báthory István művét, feltámasztva az 1581-ben alapított kolozsvári jezsuita akadémiát, az első erdélyi egyetemet. Nagyszomban városába tervezte nagyszabású tudományos intézetét, de nem tudta megvalósítani. Létesített ellenben a kor szintjén álló csillagvizsgálót a püspöki várban. Gyulafehérvárt olyan katolikus szellemi központtá akarta tenni, amelyik méltó társa az erdélyi protestáns tudományosságnak, például Bethlen Gábor nagyenyedi kollégiumának. Nem ellenfél volt, hanem testvéri versenytárs. Távol állott tőle a felekezeti viaskodás. Amikor a szentszéki referens kifogásolta katolikus és protestáns betegek együttes jelenlétét az

egyház által fenntartott öregotthonokban és szegényházakban, mondván, hogy ez veszélyes lehet a szentségek kiszolgáltatása szempontjából; egyáltalán nem veszélyes, felelte a püspök.

ALÉLEKBEN IS ERDÉLYIVÉ LETT Batthyány Ignác felismerte a különböző felekezetek együttműködésének fontosságát. Szolgálatára idején az 1790/91-es kolozsvári országgyűlés reformokat akart megvitatni. Ezek: Erdély és Magyarország egyesítése — ezt majd az 1848-as forradalom tüzi zászlajára —, a nyelv-kérdés és a románok helyzete, a jobbágyok költözködési szabadsága és az úrbér ügye. Akkor a románság már többségben volt Erdélyben, a lakosság 52,7%-át tette ki, a magyarok 35,9 a szászok 8,7%-ával szemben.

„E gazdasági, politikai, nemzetiségi fordulat Erdélyben a protestáns jelleget nem érintette — írja Marton József — sőt a szellemi góccok protestáns jellegűek voltak. Nagyenyeden református pap- és tanárképzés folyik. Tanszékein ott találjuk HEGEDÚS Sámuel és HERPEI Ádámot, KÖRÖSI CSOMA Sándor mestereit, SZÁSZ Károly jogtudóst, KÖTELES Sámuel filozófust. Diákjai sorában: BENKÓ József, BOLYAI Farkas, gr. MIKÓ Imre, SALAMON Ferenc növendékek jeleskednek. Kolozsváron az unitárius kollégiumban többek között ALSORÁKOSI SZÉKELY Sándor, KRIZA János, JAKAB Elek és KÖVÁRI László diákok tanulnak, akik a jövő nagy erdélyi történészei lesznek. A kolozsvári református diákok közül elég felsorolnunk BRASSAI Sámuel, GYULAI Pált, SZILÁGYI Sándort.”

Batthyány Ignác nem a protestáns művelődés ellenére alapított könyvtárat, tudományos műhelyt Gyulafehérváron. A magyar művelődés körét akarta tovább szélesíteni, a hajdani fejedelmi székvárost „Erdély Athénjává” tenni. Csakhogy ehhez a szerephez Fehérvár már erőtlen, magyar lakossága a tatárdúlás után töredékére csökkent. Csak a püspöki vár maradt meg „magyar szigetnek”. Ezen a „szigeten” a magyar nyelv emlékeit és jogait védelmezik. A Batthyáneumban őrzik harmadik nyelvemlékünket, a *Gyulafehérvári Sorokat*, egy ferences eredetű latin prédikációs kötetben.

Jellemző Batthyány püspök tudatos magyarságára, hogy váltig igyekezett védelmezni a havasföldi magyarok és a moldvai csángók magyar anyanyelvét. Nem feledhetjük, hogy akkoriban II. JÓZSEF császár rendelete szerint 1784-től csak azt a diákot lehetett felvenni bármelyik magyarországi és erdélyi középiskolába, aki szóban és írásban bizonyította német nyelvtudását. A legkisebb hivatal betöltését is német nyelvtudáshoz kötötték. 1787-től az egyházi és világi tisztségviselők csak németül fogalmazhattak hivatalos iratot. Ekkor jövendöli meg Johann Gottfried HERDER porosz-német költő, esztéta, történetfilozófus a magyar nyelv közeli végét. Battyány Ignác püspöki székéből gyakorlati nyelvvédelemmel szállt szembe a herderi jóslattal, noha ezzel valójában túllépte jogkörét, hiszen más egyházmegyék ügyeibe avatkozott.

HÁROM FERENCES ZÁRDA ÁLLOTT AKKORIBAN Bukarest, Cîmpulung és Râmnicul Sărat városokban. E kolostorokból kiindulva nyújtottak lelki gondozást a szórványmagyarságnak. (Bukarest központjában, a Barátia-templom máig magában hordozza a Barátok elnevezést, ebben a templomban hetente egyszer ma is mondanak magyar misét.) A havasföldi ferencesek főkolostora az erdélyi Alvincen volt, Fehér megyében. II. József erőszakos németesítése megbénította e rendtartomány működését is. Batthyány püspök háromszor kérte a császárt, hogy engedélyezze újoncok felvételét, mivel a havasföldi magyarok csak így menthetők meg a nyelvhaláltól. Bécs hajthatatlan maradt. Ekkor Battyány Ignác egyenesen a pápához fordult. Jól ismerte a püspök a moldvai csángók nyelvi elhagyatottságát is. El sem foglalta gyulafehérvári püspöki székét, már Egerből érdeklődött 1780 októberében ZÖLD Péter, Moldvában élő székely paptól, hogy biztosítva van-e a csángó hívek lelki gondozása anyanyelvükön? Ugyanis XIV. KELEMEN pápa 1774-es rendelete arra kötelezte az olasz minoritákat, hogy missziós területükön, Moldvában, sajátítsák el a nép nyelvét és azon prédikáljanak. Zöld Péter szomorú válasza:

„...a misszionárius atyák a más nemzetek iránt oly túlbuzgó megvetéstől lángolnak, hogy semmiképpen sem képesek maguk között — főképp a magyart — megtúrni, ami miatt nekem sem lett volna szabad ott időznöm, ha XIII. KELEMEN pápától felhatalmazásom nem lett volna.”

Erdély püspöke, miután meggyőződik arról, hogy az olasz minoriták feléretájékoztatták a Vatikánt, azt állítva, hogy Moldvában a nép nyelve a román, magyarok csak elvétve akadnak itt, ilyképpen ők eleget tettek a pápai utasításnak, levelet írt VI. Piusz pápához:

„...ne higgye Szentséged, hogy keveset számít, ha az összes misszionáriusok nem ismerik a magyar nyelvet, mert nemcsak néhány szétszórt és ide-oda vándorló magyarról van szó. Sok magyar család van, kik egész helységeket tartanak megszállva, és éppen úgy nem járatosak a románban, mint amilyen erősen ragaszkodnak hazai nyelvükhöz. Túrje el Szentséged, hogy megszorítsam azon szerencsétlenségnek elbeszélésével, amelyet ők szenvednek el.”

Mi mással érvelhetne a püspök a pápának, mint azzal, hogy ebben a nyelvi, lelki nyomorban a katolikus magyar hívek nem tudnak bűnbánatot tartani, nem tudnak gyónni a nyelvüket nem ismerő olasz papoknak. Úgy vallják meg bűneiket, ahogy a némák szokták: a misszionárius sorolja a bűnöket, a gyónók bölintanak vagy rázzák a fejüket.

„Azok a magyarok ezen gyónási módtól annyira irtóznak, hogy sokan teljes 20 évet engednek eltelni gyónás nélkül.”

Moldva nyelvükben fogyatkozó magyarjai máig küldik könyörgéseiket Rómába anyanyelvük megszánásáért. Legutóbb 1991-ben Budapesten, a Hősök terén adtak át ilyen esdeklést írásban.

Gróf MAJLÁTH Gusztáv Károly püspök alkata a politikát kerülő emberé, mégis negyven esztendő főpásztorságát a „politikai közélet” forrpointjaiban kellett leélnie. Püspöki székét 1897-ben foglalta el. Szolgálatát kétféle vágta az első világháború. Ennek kitörése előtt Majláth Gusztáv Károlynak a terjedő vallási közönnyel, a cinizmussal, ellenséges hangulattal és híveinek gazdasági nyomorával kellett szembenéznie. Áron püspök így jellemezte ezt az időszakot:

„...városainkban már a vallási közömbösség és egy hetyke, hangoskodó szellem megejtette a lelkeket. Aki a művelt emberek sorába akart tartozni, ha az anyakönyvi bejegyzést vállalta is, magatartásával, politikai állásfoglalásával és közéleti szereplésével azt igyekezett bizonyítani, hogy a vallást nem életelvnek, hanem esetlegességnek, külsőségnek, az apáktól a többi családi emlékekkel együtt átszarmaztatott holt hagyománynak tekinti csupán. A felvilágosultság és a haladás jelszavait ismételtették s egész társadalmunk, mint valami mámoros, lampionos menet, hejehujázva, farsangi jókedvvel és gondtalansággal hajókázott a polgári jólét sekélyes vizein. A szellem és a lélek mélységei nem vonzották.”

MIT TEHET EBBEN A KÖZEGBEN egy konzervatív légkörben felnőtt gróf, akinek az apja Magyarország utolsó országbírója, édesanyja ERZSÉBET királyné csillagkeresztes palotahölgye? Testileg gyenge, indulásakor több benne a könnyen fellobbanó lelkesedés, mint a kiszámított célratörés, de egész életét Isten adománya, a karizma ereje jellemzi. Családjá valamikor a Székelyföldről került Magyarország észak-nyugati részébe. A püspök most visszatért őseinek székely világába. Tudatosan járja a falvakat, városokat, minél közelebb akar kerülni az egyszerű emberekhez. A megismert nyomor ellenében keresztény szociális egyesületek felállítását szorgalmazza. Papjaitól megköveteli, hogy a lelki gondozás mellett, támogassák a gazdasági egyesületeket. Valójában a napi közéletet és „politizálást” tűzi feladatul papjai elé. Le akarja dönteni az elválasztó falakat püspök és papjai között. „Úgy tekintsetek, mint testvéreketek és barátokat, akinek a háza és szíve mindig nyitva van számotokra” — hangzik első pásztorlevele. Személyesen vezeti papjainak lelkigyakorlatait Gyulafehérváron és Csíksomlyón.

A cinizmus, a vallástalanság egyik fő okát abban látja, hogy „a keresztény házi nevelés szűnőfélben van.” Maga is az ifjúság nevelőjévé kíván válni. A diákság püspöke lesz. Mindig volt ideje diákgyónói számára, hiszen tudta, hogy a gyóntatás teremthet igazán személyes, lelki kapcsolatot a püspök és hívek között. Tettes magánvagyonából iskolákat, plébániákat támogatott, ifjúsági lapokat működtetett (*Zászlónk, Kis Pajtás*.)

Ezt a nagy belső megújulást tette semmivé az első világháború. A püspöknek most egyenesen a történelemmel kellett farkasszemmel néznie. Az erdélyi magyar egyházak egyike sem volt igazán felkészülve a hatékony kisebbségi önvédelemre. Századokon át

viaskodtak egymással, eközben nem kerültek szembe az Erdélyben lassan számbeli többségre jutó ortodox románsággal. A római katolikusok sem tudtak igazi együttműködést kiépíteni a testvéregyháznak számító görög katolikusokkal. Igaz, hogy az unitusok nem is keresték a testvériség ígét. Létrejöttétől kezdve, az erdélyi unitus egyház nemcsak a román nemzeti eszme, a dákoromán elmélet korifeusait adta, de egyben az érintkezés minden szintjén a magyarellenességet képviselte. XIII. LEÓ pápának (1878-1903) egyenesen meg kellett fednie őket veszélyes nacionalista törekvéseikért. Trianon után pedig az unitus vallás az ortodoxiával együtt román államvallásnak minősült, méltatlan kivételezettséget élvezett, állami segítséggel térített a magyarok körében.

GYORS VOLT AZ OCSÚDÁS. Mindenki és minden más — egyének, intézmények — előtt a magyar egyházakban támadt fel a józan felelősségvállalás. MIKÓ Imre író és jogász (1911-1977), a két világháború közötti erdélyi magyar közéletet elemző művében, a *Huszonkét évben* (1941) behatóan foglalkozott a magyar egyházak küzdelmével az anyanyelv, az iskolák, intézmények és hagyományok védelméért, és „magyar szerencsének” tartja, hogy az államfordulat után a három nagy magyar egyháznak olyan jelentős püspökei voltak, mint a római katolikus Majláth Gusztáv Károly, a református NAGY Károly és az unitárius FERENCZ József. (Az evangélikusok elenyésző kisebbséget alkottak az erdélyi magyarságon belül, és akkor a Tiszai Evangélikus Egyházkerülethez tartoztak.)

„A hagyományos erdélyi szellem, mely a katolikusoknak itt egyedülálló világi egyházszerkezetet teremtett (utalás az erdélyi katolikusok sajátos önkormányzatára, a *Státusra*, amely 1690-ben szilárdult meg, a Lipót Diplomával), a kálvinisták emlőjén román irodalmi nyelvet alkotott, és évszázadokon át fenntartotta a külön erdélyi vallást, az unitáriust, most a román elnyomatás alatt még szorosabb egységbe kapcsolta a három magyar egyházat, akik között huszonkét év alatt sokkal kevesebb volt a sűrűlódás, mint amennyi az egyes egyházak kebelében előfordult. Ebben legnagyobb része van a püspöki triumvirátusnak, mely nem csak egyházi kérdésekben, hanem a magyarság legtöbb sorskérdésében is állást foglalt. Majláth püspök törekeny alakja a katolikus hitben felnőtt FERDINÁND királyra is mély hatást gyakorolt, s az ifjúság szelídlelkű püspöke előtt gyakran megnyílt a királyi palota kapuja. Nagy Károly markáns kálvinista egyénisége szöges ellentétben állott Majláth Gusztáv Károly püspök szelídségével. Kilengéseket nem tűró kemény kézzel tartotta össze a legnagyobb erdélyi magyar egyházat, lelke volt az egyházközi megbeszéléseknek, s a kormánnyal szemben is csekély román nyelvtudásával a legerélyesebb hangot ütötte meg. FERENCZ József, a világ egyetlen unitárius püspöke, a hatalomváltozást 83 éves korában, de teljes lelki és szellemi frissességben érte meg. Patriárka alakja a románság előtt is tekintélyt parancsolt, múltja és tapasztalatai folytán a felekezeti értekezleteken rendszerint az elnöki tisztséget töltötte be.” (Mikó Imre).

Ez a triumvirátus egységes fellépéseivel főleg a magyar iskolák elvéreztetését, a magyar nyelv üldözését szerette volna megakadályozni. Ennek érdekében küzdöttek a felekezetek autonómiájáért, belső önrendelkezéséért, amelyet különben az erdélyi románok 1918. december elsejei gyulafehérvári gyűlése, a Romániával való egyesülésük óhaját kifejező tömegtüntetés határozatba foglalt. „Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság az állam összes felekezetei számára”. A bukaresti hatalmi erők ezt az ígéretet egy percig sem kívánták betartani.

HOSSZAN IDÉZHETŐK a magyar felekezetek püspökeinek együttes fellépései. Ide tartozik az is, hogy a magyar politikai irányzatokat egybefogó Magyar Párt a közéleti, nemzeti feladatok meghatározásában legtöbbször a vallási vezetők útmutatását követte. S noha a politikai harcot a politikusok vállalták, az egyházfői lépések, állásfoglalások — a kisebbségi sors kényszerében — szintén „politikai” tetteknek számítottak. E „politizálást”, miként hajdanán a fegyveres honvédelmet, illetve a lelki-szellemi-kulturális építést, az élet érdekei, a megmaradás, a kisebbségi sors írta elő. Megtagadásuk egyszerűen a hit feladását jelentette volna.

Ez a történelmi örökség várta a katolikus egyházban és az egész erdélyi magyar életben a hitvallás és nemzethűség szent életű püspökét, Márton Áront.

BEKE György

KOLOSZTOR (TUNHUANG?) PAPÍR, TUS SZÍNEKKEL, TIBETI ÍRÁS. 9. SZÁZAD

'56 ÉS A MAI FIATALOK*

HA VAN EGYÁLTALÁN BÁRMI INDOKA, hogy egy 1956 után született fiatalembert meghallgassanak 1956-tal kapcsolatban, az nyilván csak az lehet, hogy vajon a mai magyar fiatalok számára jelent-e valamit 1956. Következésképpen nem is a forradalomról szeretnék beszélni, hanem inkább öt olyan kérdésről, amely '56 kapcsán foglalkoztatja a mai fiatalokat; már azokat közülük, akik érdeklődnek a közügyek iránt. Szeretnék néhány szót szólni a fiatalok és a történelem viszonyáról, a megbékélés kérdéséről, a nemzeti egység ügyéről; és arról, hogy gyűlöljük-e a Nyugatot. Végül szeretném föltenni azt a történelmietlen kérdést, hogy mi lett volna, ha?

Szokás manapság Magyarországon az 1990-es rendszerváltásnak a békés, úgymond tárgyalásos jellegét szembeállítani '56 forradalmi karakterével. Ez a különbségtétel indokolt, de hozzá kell tennem, hogy a mi emlékeink az 1990-es rendszerváltásról eltérnek a ma általánosnak látszó korfelfogástól. Mi nem tagadjuk, hogy 1989-ben tárgyalások készítették elő a politikai változásokat; ám úgy gondoljuk, hogy a magyar nép nem maradt kívül ezeken a változásokon. Volt néhány olyan rendkívüli tömegmegmozdulás, amely a tárgyalóasztalnál ülő — a mi legjobb hitünk és bizodal-munk szerint — az ország érdekét képviselő ellenzéki erőket segítette. Emlékezzenek 1988-ban a romániai falupusztítás miatti, Hősök terén megtartott tüntetésre; a „zöld” ügyekben, a Duna-gát miatt kirobbant hatalmas tömegtüntetésre a Parlament előtt; 1989 március 15-ének nagy tömegmegmozdulásaira; és végezetül 1989 június 16-ának tömegdemonstrációjára, amely az akkori politikai rendszernek megadta az erkölcsi kegyelemdőfést. A mai fiataloknak van tehát némi tapasztalata, van némi személyes ismerete arról, hogy milyen az, ha egy országban sokan akarják egyszerre ugyanazt. Ám kétségtelen, hogy a mi élményünk messze elmarad attól a katarzistól, amelyet 1956 forradalma jelentett.

Talán egy ilyen ünnepélyes megemlékezésen is megengedhető, hogy egy akkori tréfával érzékeltessem az 1989-es hangulatot. A történet így szól: GRÓSZ Károly utazik a villamoson 1990 tavaszán, és rálép a mellette álló lábára, aki erre pofonüti. Ebben a pillanatban a másik oldalon álló is pofonüti Grósz Károlyt, aki riadtan kérdezi: Dehát uram, azt még csak megértem, hogy ő, akinek ráléptem a lábára, elégtételt vesz rajtam, de mondja meg,

* A Batthyány Lajos Alapítvány 1996. október 20-ai ünnepségén elhangzott beszéd szerkesztett változata.

hogy ön miért bántalmaz? Mire a válasz: Azt hittem elkezdődött. Ezt azért meséltem el, mert talán így sikerült bemutatnom azt az óriási történelmi távolságot, ami bennünket, méltatlan utódokat elválaszt azoktól, akik az igazi szabadságharcot és forradalmat átérték. Nem csoda tehát, ha az a generáció, amelyhez én is tartozom, és amely 1956 után született, lelki alkatában, eltökéltségében, talán fizikai állóképességében, és talán szellemi erejét tekintve is — dacára annak, hogy az előző generáció legkiválóbbjaiból sokan külföldre távoztak — mégis csak elmarad az 56-os nemzedéktől.

Azt szokták mondani, hogy egymáshoz közeli időpontban született embereket, fiatalokat a közös élmények tesznek politikai nemzedékké. Nekünk ez az élmény az 1990-es rendszerváltás volt. Ezt azért kellett előrebocsátanom, mert talán némi magyarázatot adhat arra, hogy az 1956 után született fiatalok miért tűntek hosszú éveken keresztül érzéketlennek a magyar politikát '90 és '94 között mélyen átjáró történelmi viták iránt. Volt egy tévedésünk, amelyben szinte kivétel nélkül osztoztunk, függetlenül pártállástól, tekintet nélkül mindenfajta személyes előéletre: mindannyian azt hittük, hogy tulajdonképpen a politika nem szól másról, mint magukat világosan megmutató érdekek, és a jövőről szóló elképzelések versenyéről. Azt gondoltuk, hogy a politikában nem az a feladat, hogy a múltat értelmezzük, tanulságait megvonjuk, hanem sokkal inkább az, hogy az adott ország előtt álló kihívásokra a lehető legpraktikusabb válaszokat próbáljuk megtalálni. Úgy gondoltuk, más kifejezéssel élve, hogy a politika lényegében a jövőképek versenyé.

OLYAN NEGYVEN ESZTENDŐ UTÁN, amikor a népünk történelmét teljes egészében átírták, amikor a kommunisták rájöttek arra, hogy a jelen hatalmának megragadása leginkább a múlt átírásán keresztül lehetséges; nos, ilyen negyven esztendő után bizony be kell látnunk: a politikát hosszú időn keresztül uralni fogják még Magyarországon a múltból vallott nézetek versenyei is. Három olyan leckét kaptunk, amely rávilágított arra a tényre, hogy a múlt kérdései a mai politikában sem kerülhetők meg.

Az első ilyen élmény akkor ért bennünket, amikor azt tapasztaltuk külföldön járván-kelvén, hogy még meg sem alakult az első demokratikusan választott magyar kormány, hogy-hogy nem, máris a régi, múltból származó minősítéseket és vádakot ragasztották rá az éppen akkor megalakuló magyar parlament legnagyobb erőire. Így lett az akkor megalakuló kormányzat még első döntését megelőzően nacionalista, múltbaforduló, a HORTHY-kurzust föleleveníteni akaró kormányzat.

A második lecke '56-tal függ össze. Azt hittük 1990-ig, hogy értjük 1956-ot. Azt hittük, tudjuk, mi az üzenete az 1990-ben megalakult magyar parlament számára. Azonban '90 és '94 között kiderült, hogy '56 megítéléséről, arról, hogy mégis kinek a forradalma 1956, nem volt egyetértés a magyar politikában. Versenyfutás, küzdelem indult meg 1956 igazi tartalmának meghatározásáért;

maguk között az '56-osok között, az elemzők között, s megindult a pártok között is.

A harmadik kijózanító esemény a '94-es koalíció megalakulása volt. Hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy az 1994-es koalíció nem egyszerűen csak a KÁDÁR-rendszer hatalmi elitjének érdekeit védeni akaró együttműködés, hanem elemzések kimutathatják azt is róla, hogy az érdekközösség mögött mélyen húzódó szellemi, ha úgy tetszik ideológiai közös pontok is találhatók. Ebből pedig az is következik, hogy azok, akik ellenzékben maradtak 1994-ben, nem egyszerűen csak pragmatikus érdekek által vezérelt koalícióval találják magukat szemben mind a mai napig, hanem olyan elittel, amelynek összetartó erejét, ideológiai közös alapját bizony olyan meggyőződések, események és személyes tettek jelentik, amelyek 1956-ba, leginkább pedig az itt említett megkorlátozások időszakára nyúlnak vissza.

Minden rosszban van valami jó. Azt is mondhatjuk, ha a '94-es koalíció megalakulását a másik oldalról nézzük, hogy a politikai élet egyidejűleg tisztábbá, világosabbá, érthetőbbé és átláthatóbbá vált. Először fordult elő 1990 óta Magyarországon az, hogy a magyar politikát elválasztó kormánypárti és ellenzéki választóvonalak ott húzódtak, ahol a magyar történelem, egyfajta ideológiai gondolkodásmód és értékrend azt szükségessé tette. Ezért fordulhat elő sokak számára bizarrnak tűnő módon az, hogy ma Magyarországon olyan ellenzék van, amely magába foglalja az egykori polgári kisgazda erők leszármazóit, képviselőit, és azon fiatal generációt képviselő politikusokat, erőket is, akik egyébként 1956 október 23-át tartották a maguk számára mindig politikai tevékenységük kiindulópontjának.

Miután tisztáztuk, mi indokolja, hogy a fiatalok talán még az idősebbeknél is mélyebben érdeklődnek a múlt kérdései iránt, engedjék meg, hogy néhány szót szóljak a megbékélés kérdéseiről.

ANNAK A TÉNYNEK, HOGY MI 1956 UTÁN SZÜLETTÜNK, eleinte csak a hátrányait érzékeltük. Különösen 1990 után. Az '56-ról szóló vitákban nagyon nehezen lehetett eligazodni. Nehezen tudtuk beazonosítani a szereplőket. Nem éltünk akkor, nem tudtuk pontosan, ki és mit csinált. Nem tudtuk megítélni pontosan, hogy a személyes részvétel élménye milyen mértékig befolyásolja a ma már tudományos vagy elemző köntösben megjelenő véleményeket. Nehezítette az eligazodásunkat mind a mai napig a parlamenti politika világában. Később azonban megjelentek ennek előnyei is, és ez a *megbékélési hadjárat* idején vált nyilvánvalóvá. Nem tudom, Önök emlékeznek-e arra, hogy a rendszerváltás melyik pillanatában kapott először hangsúlyt az a kifejezés, hogy „megbékélés”. Lehet, hogy engem is megcsal az emlékezetem, de valamikor a Nagy Imre-temetés idején hallgattuk először elemi erővel föltörően azt a vélekedést, hogy '56-ot most már be kell fejezni, az '56-ról szóló vitának nincsen értelme, itt most már arra van szükség, hogy előre nézzünk, és lehetőleg ki-ki béküljön meg azzal, akivel megbékélőnivalója van.

Ez kezdetben olyan politikai cselfogásnak tűnt, amellyel szemben nagyon nehezen tudtunk védekezni. Nem tudtuk megtalálni a jó válaszokat, hiszen a *megbékélés* kifejezés önmagában rendkívül kedvező, pozitív, jövőbemutató, sőt emberséges kifejezés. A gyanúkat először az alapozta meg, hogy a megbékélésről mindig azokat lehetett hallani, akik valahogyan mindig a rossz oldalról indultak, és kicsit késve — jó esetben kicsit késve —, de mégis átkeveredtek a jó oldalra. Gyanús volt, hogy a „megbékélés” kifejezést az éppen bukófélben lévő utolsó kommunista kormány tette propagandájának legfontosabb kifejezésévé. Föltűnt az is, hogy akik nem voltak hajlandók '56-tal kapcsolatban a megbékélés nyelvezetét, magát a kifejezést, s az ezt ölelő nyelvezetet, kultúrát, beszédmódot elfogadni, azok nem csak békebontóvá váltak, hanem azonnal kifigurázható, múltból itt maradt, használhatatlan politikai szereplőknek tünnek föl a sajtó hasábjain.

MI ADJA A MAI GENERÁCIÓ VÉDETTSÉGÉT a *megbékélés* fedőnevű ideológiai hadjárattal szemben? Megbékélni azoknak lehet, sőt azok tudnak, akiknek személyesen van egymással szemben elszámolni valójuk. Ám történelmi eseményekkel nem lehet megbékélni. Az a generáció, amely személyesen nem élte végig '56-ot, de '56 forradalma számára fontos, politikai nézeteinek lényegi részéhez tartozik; amely úgy gondolja, hogy tanulságot akar levonni '56-ból, mert '56 a saját múltja része; nos annak a generációnak nincs kivel, és nincs miért megbékélni. Nekünk történelmünk van, amin belül az egyik fontos tanulságot hordozó eseménysor maga 1956. A mi generációnknak talán van joga kimondani, és talán van lehetősége arra, hogy kivonja magát igaztalan vádak alól, ha úgy fogalmaz: világossá kell tenni a magunk számára is, és a jövőendő generációk számára is, hogy 1956-ról nem a megbékélés hangján kell beszélni, hanem ahelyett világos különbséget kell tenni 1956 politikai hagyományai között. 1956-nak két hagyománya van: 1956 október 23-a a szabadság, a nemzeti függetlenség, az önfeláldozás és a demokrácia hagyománya, s november 4-e szégyenletes hagyománya, amely a hazaárulás, a demokrácia leverése, a szabadságellenes erők politikai öröksége Magyarországon.

Ezek után engedjenek meg néhány gondolatot a nemzeti egységről. A *nemzeti egység* kifejezésnek mint nyelvi leleménynek a sorsa kicsit hasonlít a megbékélés fogalmának sorsához. Csak kicsit súlyosabb vádat fogalmaz meg. Ugyanis azok, akik nem hajlandók a nemzeti egység mindenekfölött álló állítólagos parancsát a pártoskodással szemben előtérbe helyezni, azok — mondták 1989-90-ben az akkor még hatalmon lévők — tulajdonképpen nem egyszerűen csak békebontók, következésképpen békétlenek, hanem felelőtlenek is. Merthogy — mondták 1989-ben — nem a rivalizálásnak, nem a pártoskodásnak, hanem a nemzeti egységnek, teljes összefogásnak érkezett el az ideje. Érdemes azonban megnéznünk, hogy '56 nemzeti egysége valóban szemben áll-e a

mai többpártrendszerrel, és 1956 ténylegesen meglévő nemzeti egysége ellentmond-e annak a parlamentáris demokráciának, amelyet 1990 után Magyarországon értelemszerűen a pártokra, tehát a „pártoskodásra” építettünk föl. Miben állt 1956 nemzeti egysége? Kétségtelen, hogy ilyen egység létezett, a társadalom egységesen lépett föl az ellen a kényszerzubbony ellen, amelyet megpróbáltak rákényszeríteni, s amely megakadályozta Magyarországot szinte minden polgárát abban, hogy meghatározhassa saját szabad akaratát. A saját szabad akarat meghatározásának a megtagadása volt az a nagy közös élmény, amely ott munkált a mélyben, egyébként különböző származású, különböző törekvésű és különböző világlátású emberek között. Ugyanakkor azonban nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a szabadság kivívásának és megtartásának nagy közös érdeke szinte szükségszerűen rendelte maga alá az összes egyéni és részközösségi érdeket. Egyszerűen nem volt idő, két hét nem lehetett elegendő arra, hogy a nagy közös szabadságból mindenki kiszakíthassa a saját maga szabadságát, s azt a saját művelésébe vonja. Nem volt lehetőség arra, hogy kiderüljön: Magyarország polgárai külön-külön, vagy újraéledő közösségeikben pontosan mihez is kezdenének ezzel a szabadsággal, amelynek megszerzése összekapcsolt akkor mindenkit ebben az országban. Ha nem fojtották volna vérbe, föltehetően a parlamentáris demokrácia felé vették volna irányukat az események, ezért, amikor Magyarországon politikai pártokat hoztunk létre, politikai pártok nevében is megszólalunk, akkor nem kerülünk szembe 1956 politikai eszméjének gondolatával.

GYŰLÖLJÜK-E A NYUGATOT? Okunk éppen lehetne rá, bár ez nem a fiatalok véleménye Magyarországon, hanem sokkal inkább az idősebbeké. S mi, akik Magyarországot az Európai Unió tagjaként szeretnénk mihamarabb látni, meg kell, hogy értsük ezt az életérzést, hiszen nagyapáink azt mondták, hogy a Nyugat mindig magunkra hagyott bennünket. Ha bajban voltunk, akkor nem küldött se pénzt, se katonát, se fegyvert, legfeljebb egy-egy vállonveregetést, esetleg egyetlen harangszót. S valóban, ha megnézzük a tényeket, azt láthatjuk, hogy '56-ban a Nyugat nem küldött katonát, nem küldött fegyvert, sőt tulajdonképpen azzal, hogy ezt elmulasztotta, ekkor hozta igazából létre politikai értelemben az addig csak papíron létező jaltai rendszert. 1990-ben pedig, amikor összeomlott a szovjet birodalom, valamint a magyar és a kelet-közép-európai kommunizmus, akkor a Nyugat nem küldött pénzt, nem küldött Marshall-segélyt, sőt kifejezetten vonakodik bennünket fölvenni a NATO és az Európai Unió tagjai közé. Azt hiszem tehát, hogy a mai fiataloknak nehéz dolguk van, amikor szüleiknek, nagyszüleiknek az előzőekben összefoglalt véleményével kell szembesülniük. Gyűlöljük-e hát a Nyugatot? Azt hiszem, hogy ez nem lenne szerencsés. Ha valaki számba veszi '56 törekvéseit, akkor talán megkockáztathatja azt a kifejezést, hogy a jólétet, a szabadságot, az európai minőségi életet leginkább akkor

tudjuk elérni, ha új kereteket találunk a magyar nemzet politikai élete számára. Az új keret pedig nagy valószínűséggel a nyugat-európai államok, az Európai Unió államainak közössége lehet. Ilyen értelemben tehát '56-os magunkra hagyottságunk ma már nem a Nyugattal szembeni érzéseket alapozza meg. Inkább úgy fogalmazhatunk, hogy ha '56 társadalompolitikai törekvéseit végre akarjuk hajtani, akkor ezt legnagyobb eséllyel az európai népek közösségének tagjaként, az Európai Unió tagjaként teheti meg Magyarország.

VÉGEZETŰL: „MI LETT VOLNA, HA?” Ez természetesen történelmietlen kérdés, de talán a legizgalmasabb. Sajnos, '56-ot leverték, és így a „mi lett volna, ha” kérdésre a választ nem kaphatjuk meg olyan biztonsággal, mint ahogyan megkaphattuk az 1945 utáni politikai átalakulást illetően. 1945-ben és '47-ben kék cédula ide, kék cédula oda, a magyar népnek mégis módja nyílt arra, hogy mindenki által elismert módon kifejezze akaratát, és megmondja, milyen irányba szeretné alakítani Magyarország sorsát. 1956-ban ezt a sors megtagadta tőlünk. Következésképpen viták indulhattak arról, hogy valóban kinek a forradalma volt '56? Mi lett volna, milyen politikai rendszer jött volna létre Magyarországon abban az esetben, ha '56-ot nem tapossák el? Van azonban két kiváló referenciánk. Az egyik egy sokat emlegetett, hosszú ideig a magyar kommunista párt főtitkáráként működő politikus, aki azt nyilatkozta november elején, hogy az újjáalakuló magyar kommunista párt kicsi, de tisztességes párt lesz. Ez eligazítást ad arról, milyen esélyei lehettek volna Magyarországon az újjáalakuló kommunista pártnak. Van egy másik hasonlóan biztosnak mondható hivatkozási pont: LUKÁCS György, aki egy francia lapnak adott nyilatkozatában bátor előrejelzésre vállalkozott. Azt mondta, hogy ha szabad választások lesznek Magyarországon, akkor NAGY Imre vezetésével — tehát Nagy Imre vezetésével! — a kommunisták talán kaphatnak négy százalékot.

Ez, azt hiszem, komolyan fölveti azt a kérdést, hogy vajon 1956-ban nem sikerülhetett volna-e az 1990-es átalakuláshoz képest sokkal kevesebb fájdalommal visszatálnunk 1945-47-hez, azokhoz a hagyományokhoz, ahhoz a társadalomhoz, ahhoz a gondolkodásmódhoz, amelyet 1990 után folytatni, vagy újrateremtteni szerettünk volna a magyar parlamentben. Talán megkockáztatható, hogy '56 sikere esetén a magyar nép akarata a többpárti demokrácia, a piacgazdaság felé fordult volna. Talán megkockáztatható az is, hogy a nyugati orientációt választotta volna, s leginkább Ausztria példáját követte volna. Megkockáztatható, hogy miután csak kilenc esztendő telt el, sikerülhetett volna újraépíteni azokat a szellemi hidakat, amelyek a magyar közhangulatot, közgondolkodást és érzületet ma már oly fájdalmasan választják el a második világháborút közvetlenül követő időszaktól. Vagy gondoljunk a kárpótlás, a tsz-vagyon nevesítésének vitáira, azokra az erőfeszítésekre, amelyek 1990-től megpróbálták megteremtteni a tulajdon nélküliek társadalmából a tulajdonosok társadalmát. Ha

negyven helyett csak kilenc esztendő lett volna, mint ahogy '56-ban ennyi állt mögöttünk, akkor nagyobb sikerrel jártunk volna, mint 1990-ben.

És talán még egy személyes megjegyzést is tehetünk '56 lehetőségeit mérlegelve: képzeljük el, mennyivel sikerebben végezheték volna el 1956-ban az akkori rendszer visszaalakításának munkáját azok a polgári hagyományokkal ténylegesen rendelkező politikusok — legyen szó akár a kereszténydemokrátákról, kisgazdákról —, nos mennyivel nagyobb eredménnyel, nagyobb sikerrel végezheték volna el ezt a munkát, mint ahogyan nekünk, tapasztalatlan utódoknak kellett megpróbálkoznunk ezzel 1990-ben. Hiszen nem egyszerűen csak arról van szó, hogy időt veszítettünk, nem csak arról van szó, hogy a menekültek miatt a magyar társadalom elvesztette szellemi erejének tekintélyes részét, hanem arról is, hogy 1956-ban a megtorlások következtében a magyar társadalom elvesztette azt a másik politikai elitjét, amelyik 1990-ben oly fájdalmasan hiányzott, amikor megpróbáltuk újraépíteni a magyar parlamentáris demokráciát. És ha 1956 mérlegét kívánjuk megvonni, illetve az '56 leverése által ránk mért fájdalmakat akarjuk fölmérni, akkor azt kell mondanom, hogy ma már az is világosan látszik, hogy az a körülmény, hogy nem 1956-ban kellett hozzálátunk a rendszerváltáshoz, hanem erre 34 évvel később került csak sor, nem egyszerűen 34 elvesztegetett évet jelent, mert időközben a világ elrobogott mellettünk. 1956-ban, ha akkor sikerült volna, ami nem sikerült, akkor Magyarország ma nagy valószínűséggel közel lenne az emberi élet minőségét tekintve ahhoz, amit tőlünk Nyugatra, mondjuk Ausztriában láthatunk. Csak 34 esztendő telt el, s nézzék meg, minő távolság választ el minket most már Ausztriától, és micsoda távolságokat kell az előttünk álló 20-30 esztendőben majd leküzdeni.

ILYEN ÉRTELEMBEN A MAI FIATAL GENERÁCIÓ talán joggal fogalmazza meg az '56-ot leverőkkel szemben azt a vádat, hogy nem egyszerűen több száz embert kivégeztek, több ezer embert menekülésre kényszerítettek, megakadályozták egy sikeres rendszerváltás kísérletét 1956-ban, hanem ráadásul még a most fölnövő, éppen most felnőtt korba lépő generáció számára is olyan fölösleges terheket, olyan történelmi kihívásokat halmoztak föl, amelyeknek, nem tudjuk, a jövő generáció meg tud-e felelni. Nem tudhatjuk ugyanis mind a mai napig, hogy azt a lehetőséget, amelyet '56-ban elmulasztottunk, vajon a most fölnövekvő generáció — beleértve a mienket és az utánunk következőket is — képes lesz-e megragadni? Nem tudjuk, hogy a mögöttünk jövő generáció lelkiekben, szellemiekben, fizikaiakban és tudásban elég erős lesz-e, hogy be tudja teljesíteni '56 hagyományát. Mindebben csak bizakodhatunk, de reméljük, egyszer nem csak balsors, de jósors is érhet bennünket itt, a 20. század vége felé.

ORBÁN Viktor

PIAC-EURÓPA

1.

AZOKBAN AZ ÓSI KOROKBAN, melyeket a használt eszközök anyagai szerint szokás megkülönböztetni, Európa valószínűleg egységes volt, ha ugyan ennek a kifejezésnek létezhetett korabeli értelme. Mai aligha, hiszen a Róma előtti ember nem folytatott sem kontinentális gazdálkodást, sem kontinentális politikát. Még kontinentális háborút sem. *Várkonyi Nándor* kb. ötvenezernyi barlang- és sziklarajz, csontkarc, faragás stb. átvizsgálása során *egyetlen egy olyan ábrát sem talált*, mely emberek közti harcra, vagy akár konfliktusra utalt volna. Ellentétben a 19. századi korszellemből és életérzésből visszatekintő „tudományos” elméletekkel és szemléltető ábrákkal, melyek a vadállati ősemberek brutális mézárlásait hirdetik. A mai napig. Teszik ezt annak ellenére, hogy az újabb kutatások kétségtelenné tették, hogy ilyesminek az ő észjárásuk szerinti indoka, mármint „gazdasági” aligha lehetett, hiszen oly csekély volt a népesség — tízezer éve Európáé néhány millió —, és oly mérhetetlen bőségben hemzsegett vad, hal, gomba, gyümölcs, miegyéb. Az olyannyira sikeres természetpusztító nemzedékünknek szinte hihetetlen, hogy a nagy vízszabályozások előtti Magyarországról szóló hiteles beszámolók szerint a legkezedtelegesebb készségekkel, pl. egy rossz kosárral percek alatt meg lehetett fogni az ebédre való halat... Talán fölösleges hangsúlyozni, hogy a „tudósok” és kezes rajzolóik munkássága saját tapasztalataikat, még inkább komplexusaikat (Freud), vagy a kor, a Gazdaságtársadalom *kollektív tudatalattiját, árnyéklelkét* (Jung) mutatja föl a figyelmes szemlélőnek. Hogy előre ne szaladjunk, de mégis jelezzük: roppant tanulságos összevetni az őskori művészek alkotásait az ezredvégi grafitikkal, videoklippekkel, filmekkel. Ugyan milyen lélekállapotról, szorongásokról, vágyakról, miféle szemhatárról szól az egyik, s a másik?

Mégis, miben lehetett egységes az őskori Európa? Amiben ma nem az. Nevezetesen a szellemiségében. A nyomok a vértesszöllősi Samutól a Stonehenge építőiig egybehangzóan vallanak arról, hogy az őseurópaiak — akárcsak a kortárs kínaiak, ausztrálok, indiánok, afrikaiak — hasonlóképpen gondolták működtetni a világot. Először is, a világot a huszadik századvégi utódaiknál mérhetetlenül nagyobbak gondolták. Úgy vélték, nem ér véget ott, ahol a tapasztalat és a hozzá tapadó spekuláció.

A metafizika a barlangban, a hordában, a mezőn pislogó tábortűz mellett mindennapos és természetes téma lehetett. Valamennyi homo sapiens lelőhely, valamint az írásbeliség előtti időkből származó rege, mese, rajz, dal bizonyítja, hogy őseink a mítoszban éltek. Vagyis Istennel együtt, a Létben gondolták el magukat. Tehát az Istenre irányuló gesztusokban, az élet helyes/üdvös irányának megállapításában, más szóval az áldozatban, ami kultusszá lett, a kultusz pedig kultúrává érett. Egységgé, a világ működésére, működtetésére vonatkozó közös tudássá, otthonlétté. A kultusz ily módon a kultúra körébe emelte a legköznapi cselekedeteket, magatartásokat, eszközöket. Az étkezést, az édesapa előtt való állást, a halált, a szerszámokat, az öltözködést. Hogy a puszta célszerűségben nem létezhetett semmi, mutatja, hogy a civilizáció nem különülhetett el a kultúrából, az élet, az erkölcs, a szokás sem a Létből.

A mítoszban egyesült Európa valószínűleg csak az éghajlat, a vérmérséklet, a táplálkozási lehetőségek stb. következményeiben különbözhetett Amerikától, vagy Afrikától.

2.

RÓMA KARDDAL, VALLÁSSAL ÉS JOGGAL EGYESÍTETTE EURÓPÁT. A Város fölemelkedése már arra az időre esett, amidőn már jelentős népmozgások zajlottak le a kontinensen. Keveset tudunk a korai népvándorlásról, a görögök, a kelták, az etruszkok, a baszkok és más, mára feledésbe merült népek mozgásáról és honfoglalásáról. Például arról, hogy hová lettek Atlantisz menekültjei, a Kr. e. III. évezredben még bővizű Szahara lakói, a Tasszili fennsík mesteri rajzolói hová, merre vándoroltak hazájuk elsivatagosodása után? Kik járták a Borostyánkő Utat s mi egyebet vittek még ott? Miért vándoroltak Nyugatra az ős finnek, kiket találtak a Baltikumban, s kik követték őket? Mikor kezdődött az a népvihar Ázsiában, melynek forgószele bennünket a Duna mellé vetett? Kik, miféle „szkíták” jöttek onnan legkorábban, milyen géneket és gondolatokat hoztak? Kitől tanulták el a Földközi tenger útjait az ott hajózó, s szanaszét telepeket alapító krétaiak, föníciaiak, görögök?

A KRISZTUS előtti évezred második felének ajzottságára, szellemi megalapozottságára mi sem jellemzőbb jobban, mint a hellenizmus. Had vitte ezt is, NAGY SÁNDORÉ, ám ARISZTOTELESZ tanítványának kardja alig egy évtizedig villogott a Boszporuszról Egyiptomig és Indiáig. Vagyis a „Világban”, mert Európa akkor Görögország volt, a „Világ” pedig a hódoltatott térség. Mégis a Nagy Sándor utódainak négy birodalmába szétrajzolt pár ezer görög filozófus, író, művész átalakította a „Világ” szellemi arcát. És egyesítette. Oldva és oldódva persze a hindu, a sumér-babiloni, a perzsa, az egyiptomi stb. kultúrában. A hódítás titka a szellemi éhség volt. Némelyek vitatják, hogy a görög kultúra elsőprő ereje

hatott volna állítván, hogy az túljutott már a zenitjén. Éppen ettől lett oly militáns. S attól, hogy vallás lett. Formás, csiszolt, benső helyett külsőbe hajló, tehát hordozható s bárhol fölállítható, akár a gulyáságyú és konvertibilis. A görögség is kiesett ekkorra már az Istennel-járásból, vagyis a mítoszból, a perzsák is, az egyiptomiak is. Vallásra vágytak, rítusra, szertartásra, mely ha nem is viszi vissza őket az Édenbe, de jelzi, hogy van oda út, és Isten is meghívható ide... Talán az igazi Isten, mert az övék, az ő helyi isteneik bizony elerőtlenedtek. Egyetlen isten állt ellen Zeusz, Héra, Aphrodité, Hermész, Dionüosz meg a szofisták és tsaik rohamának, a kicsinek tetsző Jahve, Júdeában...

Ez a kor a vallás kora.

A rómaiak nem a szellem, a mítosz, hanem a vallás mesterei voltak. Akár a jogé, mert a kettő együtt jár. Az erény és a jog, e kettő volt a birodalom talpköve. A királyság és a köztársaság korában inkább az előbbi, majd inkább az utóbbira tolódott a hangsúly. Ne feledjük, a triumvirátusok, majd a császárok birodalma — despotikus közjogi viszonyai ellenére — magánjogi szempontból, tehát a trónharcoktól távol élő polgár számára jogállam volt. A Birodalomban intézményesült, először a történelem folyamán tömeges jelenségként, a polgár. A külsőleg vezérelt, jogilag definiált és közösségből önállósodott ember, aki státusát az államtól nyeri s e státusban egyesülhet a szír, a latin, a gall, az illír, a görög. S persze a vallásban is, mely ugyanilyen abszorbtív volt. Ki-ki hozhatta a maga isteneit a római Pantheonba. Amelyiket lehetett, lefordították a már ott lakók valamelyikére, akit nem, azt szaporulatnak vették. Föltéve, ha megfért a többivel, ha kompromisszumra tudott velük jutni. Látszólag, mint Indiában, ahol ezerszer ezer az istenek száma, ámde a bölcsek tudják, hogy csak azok kedvéért van ez így, akik képtelenek fölfogni a Lét egységes szellemi természetét. Szükségük van arra, hogy külön-külön névvel és személyiséggel lássák el a szerelemben, a vízben, a tűzhelyben megnyilvánuló szellemi erőket.

ARÓMAI TEOLÓGIA MÍTOSZTALAN ÉS OKOS. Enged a józan politikai és jogi érveknek. A római „pantheizmus” teljesen más mint az indiai. Az új isteneket politikai okból vették be a többi közé, akárcsak az új népeket. És a mennyei seregletet a mindenkor császár vezette, egy ember, akinek szobra ott kellett álljon a helyi istenek templomában, s akiről mindenki tudta, hogy amennyire nagy úr pillanatnyilag, olyan gyarló, és igen nagy valószínűséggel hamarosan megmérgezik, fölkoncolják, esetleg a Cloaca Maximába fojtják.

Ateisták lettek volna a rómaiak? Ugyan, olyan nincs is. A rómaiak roppant komolyan vették vallásuk szabályait, tisztelték a papokat, adtak a véleményükre, csatát, üzleti vállalkozást nem kezdtek jóslásuk és illő áldozat nélkül. A *lárokat*, házi isteneiket mindennél nagyobb becsben tartották. A családfő naponta mutatott be áldozatot előttük, mert a család szakrális közösség volt, a

mindenkori feje egyúttal papja is. Egyszerűen arról van szó, hogy a kor szemhatára beszűkülött némileg. Ennyire.

Ám ez a kevéssé szellemi, inkább erkölcsi és még inkább jogi alapzat elég volt ahhoz, hogy közös nevezőt teremtsen az akkori Európa, sőt, az akkori világ számára. Egy évezrednél hosszabb időre.

Egy isten nem lépett a római Panteonban sereglő sok tízezer köze, egy kicsinek látszó Úr Jeruzsálemből. S Róma szellemi bázisát éppen ő ingatta meg, az ő fia, aki három rövid éven át egy tenyérynyi helyen ismét mítikus helyzetet teremtett a morálissá és jogivá szikkadt világban néhány tucat falusi surmó számára.

3.

RÓMABUKÁSÁTSZOKÁS A NÉPVÁNDORLÁSRA FOGNI, mi tagadás, kapott eleget a nyugat felé áramló germánoktól, jazigoktól, hunoktól és a többiektől, de kapott a Birodalom keleti fele is, amely talpon maradt. A nyugati rész összeomlása, ROMULUS AUGUSTULUS lemondása után még ezer esztendeig állt Bizánc...

A kereszténységtől föltöltve.

A Nyugati Birodalomban a római erény és jog és vallás már nem tudta asszimilálni a beözönlő új népeket: Belső erői kihunytak, ugyanakkor a kereszténység még gyöngye volt. A Nyugat-Római Birodalom újjászületését és Európa egyesítését a kereszténység fölemelkedése hozta el. Mondhatjuk ismét: a kard, a NAGY KÁROLYÉ, ám a császár halála után a kereszténység megmaradt Európa szellemi mértékének, céljának és iránytűjének, bomolhattak-alakulhattak országok, politikai szövetségek. Európa kettészakadása is, ami két sarkosan különböző szellemi irányultságot, társadalom- és személyfölfogást, vallási, politikai, gazdasági berendezkedést hozott magával, a pápa és a bizánci pátriárka befolyási övezete mentén történt. És további bomlása is a reformációban, szellemi alapon folytatódott.

S amíg Európa szent királyokat és szent szerzeteseket és világiakat uralt, addig szellemi egységben létezett. Újra. Hogy szellemi állapota nem örök békét, tökéletességet és büntelenséget jelentett, mondani sem kell. Vergődést inkább, emelkedést és zuhanást, eretnekséget és megtérést, gyilkosságot és vezeklést. Szent rendalapítókat és züllött pápákat. Roppant távlatokat az emberi személy számára, abszolút transzcendens lehetőségeket, a bukás és a győzelem, az üdv és a kárhozat kilátásait. Ismét a Léte, s ugyanakkor, e vergődés mellett azt a magabiztosságot, amivel a megváltott ember nyúlt a világhoz. Az öntudatot és méltóságérzetet például, amiből kinőtt a szabadság gondolata — először és egyedül a földgolyón.

Ezalatt a keleti és az afrikai Róma, a hellenizált világ területe Indiától az Atlanti óceánig ismét egyesült. Szellemi, de inkább vallási és jogi alapon, az iszlámban. Kívülről persze kard által, de

hogy a különféle dinasztiák fölemelkedése és bukása után mégis kulturális egységben maradt, ez az iszlámnak köszönhető. Ma az iszlám fundamentalizmus az egyetlen szellemi irányzat, amely veszi a bátorságot és szembe mer szállni Gazdaságkor amoralitásának kihívásával. És a Dolgok jogrendjével, szabadságával, imperializmusával az ember érdekét próbálja pártolni a maga, ezredvégi európai szemmel nézve különös értékei szerint.

Európa szellemi szétbomlása a renszánsszal indult, a reformációval folytatódott és a fölvilágosodással tetőzött. Nagyjából ezekkel a következményekkel járt:

1. a korábbi, egy szakrális rendet utánzó társadalom belső tartása elenyészett, elkorhadtt, fölbomlott;
 - 1a. a szellemi majd morális kötőanyag — ún. értékrend — helyébe előbb a nacionalizmusok léptek — az államok „nemzetiekké” lettek emberi helyett — majd „egyéni” erkölcsök;
 - 1b. a közösségek fölbomlottak: előbb a foglalkozási, a lakóhelyi, a vallási közösség, majd meglazult a korábban oly militáns nemzeti is;
 - 1c. a megtöbbszöröződött, állandó migrációra kényszerült populáció egyénekre bomlott;
2. roppant viharok söpörtek végig a kontinensen, mintegy kihasználva? vagy kiigazítandó? a belső rendtelenedést, entrópiát?: vallásháborúk, forradalmak, birodalom alapító kísérletek — Napóleon, Sztalin, Hitler — világháborúk;
 - 2a. a mítosz, a vallás, a morál és a jog helyébe ideológiák kerültek, kísértetek, melyek bejárták Európát, s földültek az emberek gondolkodását;
 - 2b. az államok kísérleti műhelyekké váltak — különösen forradalmak idején — amelyben a hatalomra került csoportok kipróbálják ideológiájukat a populáción;
 - 2c. országhatárokon átnyúló hatalmi tényezők — birodalmak — keletkeztek: részint az egyes államok akaratából, mint a Szent Szövetség, a Népszövetség, az ENSZ, részint az ún. demokratikus struktúrákat megkerülve: multinacionális vállalatok, globális média, maffia, hogy csak a fontosabbakat említsük;
3. a világtörténelemben példátlan technikai-technológiai-tudományos-termelési forradalmak sorozata zajlott és zajlik folyamatosan;
 - 3a. alapvetően átértékelődött a tudás: a „bölcshív” jelentéktelenné vált a „józan észszel” szemben;
 - 3b. létrejött a közoktatás, általánossá váltak a főiskolai tanulmányok, a nevelés háttérbe szorult;

- 3c. átértékelődött a munka célja és értelme, levált a kultúrától, elszakadt a szükségletektől;
- 3d. az információs forradalom folytán, a globális massmédia révén lehetségessé, sőt általánossá vált a „valóság leváltása”;
- 3e. sosem látott bőség, fogyasztási, művelődési, egészségügyi, kényelmi lehetőségek nyíltak meg a közönség előtt; az átlagéletkor robbanásszerűen megnőtt;
4. Az áldozat iránya megfordult, a szellemi kapcsolatok és törekvések megszakadtak, az üdvprogram lekerült a napi-rendről;
 - 4a. az anyagi világ mérhetetlenül kitágult, ugyanakkor a transzcendencia tartománya elveszett;
 - 4b. a kultusz megszüntével a kultúra kiaszott, a civilizáció mint technikák rendszere, a termelés és a fogyasztás rendje maradt a helyén;
 - 4ba. szétvált ami egynek látszott: szerelem és szexus, jog és erkölcs, kultúra és civilizáció, állam és haza, élet és lét stb.;
5. a Dolgok átvették a hatalmat;
 - 5a. a gazdaság — a Dolgok létrehozásának és elfogyasztásának folyamata — mely valaha egy volt az emberi tevékenységek között, hovatovább kizárólagos oka és célja lett a társadalmaknak;
 - 5b. a Gazdaság kizárólag a szakadatlan növekedés — verseny — állapotában képes létezni, vagyis rákként, tehát üzemszerű léte maga a környezetpusztítás;
 - 5c. a transzcendens kapcsolataiból kiesett ember helyét Istenhez, a Léthez, társaihoz való viszonya helyett a Dolgok létrehozása és elfogyasztása során elfoglalt helyzete állapítja meg;
 - 5d. a világmegváltónak látszott eszmék: szabadság, egyenlőség, demokrácia a Dolgok fönnhatósága alá került.

NIETZSCHE A ZARATHUSTRÁBAN azt mondta, hogy Isten meghalt. Igen, a keresztény vallási kor elfáradt, kiürült, összeomlott. Vagy elfárasztották, kiürítették, összedöntötték? Ezt a kérdést most ne firtassuk. Tény, hogy helyébe a Gazdaságkor lépett, s ennek számára Isten valóban halott. Nem tudja sem megszólítani, sem megérteni, a Szent Könyveket hiába tanulmányozza. Tüntetően úgy tesz, mintha az Isten kérdés egyáltalán nem izgatná.

Isten persze él. Nem is rejtőzködik. Nyíltan járkal az utcákban a boltokban, az üzemekben, úgyszólván csoda, ha valaki észreveszi.

4.

AMÁSODIK ÉVEZRED VÉGÉNEK EURÓPÁJA szétesettebb, mint volt a népvándorlás viharos századaiban. Nem hullott különböző kultúrákra, mert nincsenek sehol különböző kultúrák: ugyanazt eszik, nézik, hallgatják Athéntől Edinburghig. És persze Bangkoktól San Franciscóig. Nem esett szét eltérő civilizációkra, mert mindenütt azonos, vagy legalábbis hasonló termelési, közlekedési, oktatási, hírközlési stb. folyamatok zajlanak. Az országok között sincsen háború, mert a latin kereszténység hajdani államai eredményesnek látszó konfliktuselhárító rendszereket dolgoztak ki. Mítoszuk, vallásuk nincs, sem azonos, sem másmilyen, tehát szellemi viharoktól nem kell tartaniok. *De facto* lemondtak az erkölcsről is — annyit hagytak meg belőle, amennyi a jog számára pillanatnyilag szükségesnek mutatkozik. Folyamatosan harmonizálják jogrendjüket, határaikat légiesítették egymás polgárai számára, politikai rendszerük azonos. Úgy érzik, hogy ők már a *történelem után* élnek (FUKUJAMA), tehát a nagy, rendszerváltoztató kataklizmákon túljutottak. Megszűnni látszik — egyelőre — a volt bizánci és mongol despotizmusok kultúrköréből érkezett orosz birodalmi fegyvetés is.

Európa egyesítése technikai jellegűnek mutatkozik a közvélemény számára. Szimbolikus értelmű, hogy a gyakorlati megvalósítás gazdasági képletből, a Szén- és Acélközösségből, majd az ebből kifejlődött Európai Közös Piac nevezetű szervezetből indult ki. Vagyis az egyesítő erő, hatalom és föladat a Piacé. A világfolyamatok igazából gazdasági folyamatok, a politika is ezek következménye (Marx). Az egyes országok valójában gazdálkodó egységek. Termelők és fogyasztók. Vállalatok, ha úgy tetszik, piacok. A politikai, kulturális különbségeket szét kell morzsolni, majd a megtisztított piacokat össze kell vonni, és a gazdaság szédületes fejlődésnek fog indulni.

Semmi mítosz, római erkölcs vagy vallás, sőt még csak nem is jog és még kevésbé az Úr Jézus követése. Hanem a Piac. E tény egyúttal horizontváltást is jelent. Tudjuk, hogy mi a horizontja a mítosznak, a vallásnak, a jognak, s tudjuk azt is, hogy mi a Piacnak. Korlátlan bőség: pénz, hatalom, szabadosság, nők, mindaz, amit Mefisztó ígért Faustnak. A *mítosz seft*. Ufók és paratudományok, mágusok, cégbejegyzett, adószámmal ellátott messiások sosem látott serege — és az általuk nyújtott kilátás. A *vallás szükséglet*, vagyis millió szekta. Se szentség, se benső út — benső várkastély (Nagy Szent Teréz) nincs. Bűn sincs többé, csak tagdíj. A *rítus narkó*. Demokratikus, Isten megszólítása-hívása helyett a fogyasztókat ringatja el vegyi eszközökkel, vagy a tömegpszichózis sodrásával — a kilátás a diszkóé, a drogé, a futballmeccsé, amennyi a rohanó tömegből látszik. A jog morális és erkölcsi alapok nélkül a Piac változó, ruganyos igényeihez igazodik. Úgy is mondják, hogy a Piac törvényeihez. Vastörvényeihez.

A Piac horizontja egybeesik a Dolgokéval. Némi szépítő túlzással mondhatjuk, hogy azonos egy természetbolyéval.

Különösnek tetszik, de az úgy jól halad. Európa egyesül a Piac égíse alatt. Azért csóválhatjuk a fejünket: ugyan, mitől lehet, hogy ez a sok büszke nép, melynek története annyira bővelkedik szabadságharcokban, s oly dacosan, életét kockáztatva utasított el mindenféle nemzeti, ideológiai elnyomást, kizsákmányolást, és kergetett el maga fölül urakat, most oly készségesen hajtja a Dolgok, vagyis tárgyak, személytelen viszonyok jármába nyakát?

Szemlátomást élvezi. Büszke, hogy vele a Dolgok mily jól bánnak, hogy birtokolhatja őket, s a Dolgok őt jelenlétükkel kitüntetik, a többiek fölé emelik. Státusát megadják a társadalomban.

Szellemi értelemben hihetetlennek tetszik, de mégis, ebben a mélységben is léteznek jelenségek, melyek eszmékként, vallás-ként viselkednek, sőt, a mítosz képzetét is keltik.

5.

A PIAC EGYESÍTŐ MUNKÁJÁN szorgosan dolgozik az élet valamennyi szférájában. Amiről az egyes országok szavazópolgárai döntenek, hogy csatlakozzanak-e, netán fölvegyék-e a jelentkezőket, csak a legkülsőbb, mondhatni a leglátszatszerűbb része a folyamatnak. Fontosabb események zajlanak azokban a bizottságokban, amelyekben meghatározzák az együttműködés, a bekapcsolódás föltételeit. E föltételek egy szóba így sűrítethetők: piackonform-e a jelentkező. A piackonformitás röviden azt jelenti, hogy mekkora az egy főre eső fasírtfogyasztás az adott országban. Kicsit bővebben: jelen vannak-e a multik a globális bővlijaikkal, s mennyire — hamburger, kóla, *Dallas*, automobilizmus, diszkó és hasonló. A multik mint a muslicák jelzik, itt rendesen erjed az élet. Mellettük hamarosan megjelennek az ún. piacvásárló-termelők, hogy az országot bekapcsolják a fasírtgyártásba. Következik a jogharmonizálás: a nemzeti és morális mozzanatok kiiktatása és a Piac, a Dolgok mozgásszabadságának beiktatása az alkotmányba. Természetesen jogállam és parlament és szabadság, ámde szigorúan és kizárólag és mindenütt olyan pártokkal, amelyek Gazdaságtársadalmat akarnak.

A következő lépés ezzel kissé szorosabban látszik összefüggni, dehát minden, mindennel összefügg. Éppen ezért a vallás nem nélkülözhető, mivel a Piac egyesítő munkája — ha sikeres lesz — ugyanúgy az emberi lélekben fog megtörténni, mint a kereszténységben, mint Rómában, mint a mítoszok korában.

Az ideológia. A piacvallás? Piac-Európa egyesül a piacvallásban. Kétségtelenül komolyabb dologról van szó, mint a főntebb említett szekták szédelgése. Miből áll vajon? Az ideológia alapja az *ideológiamentesség*. Míután az Áruknek ilyesféle belső vonásuk nincs, ezért beosztottaiknak, az embereknek is tartózkodniuk kell efféléktől. Tessék tőlük megszabadulni. Ám, hogy ez ne hasson

diktatorikusan, mégiscsak lehetnek nézeteik. Azon kemény föltétellel, hogy azok viszonylagosak, tehát nem szellemi/objektív természetűek. Ma ez, holnap az, a gyakorlatnak/Piacnak alávetve. Ebből fakad a nézetek kívánatos konvertibilitása, melyet zavarna, ha megőrződne bennük valamilyen nemzeti, morális, uram bocsá' szellemi morzsa.

A piacvallás második vonása a *Tudományosság*. Európában ma már mindenkinek tudományos a világnézete. A funkcionális analfabéta kidobólegénynek, a miniszternek és Lúdmillának, a fagyaltos lánynak.

A harmadik a *haladás* föltétlen tisztelete — ismét minden mindennel összefügg — hisz a tudomány szakadatlanul új eredményekre jut, az ideológiák örökkön változnak, az élet és a piac megállíthatatlan verseny, melyben az új folyton legyőzi a régit. Az új mosópor, az új izmus, az új feleség.

A negyedik az *amoralitás*. Az erkölcs van, naná, kell is, ha nem volna, ki kéne találni, dehát mindannyian a piacról élünk.

Az új vallás *új időszemléletet* kíván: a múlt, a jelen és a jövő hármasság egyensúlya fölbomlott. Az előbbi kettő jelentéktelenné vált a jövőhöz képest, sőt a múlt kifejezetten szégyellnivaló lett. A maradiság képzelet társul hozzá, a haladásnak mintegy ellenfele. Nem véletlen a történelemtanítás visszaszorítása a közoktatásban. Több mint jelzés, hogy a kalandregények a múltból áthelyeződtek a jövőbe — a voltból, a létezőből a Nincsbe... — természetesen „tudományos” alapon.

Az új vallás papjai az újságírók, püspökei a bankárok, akik a massmédiát létrehozzák, pénzelik és átmeneti, vagy inkább látzólagos veszteségeit pótolják. A massmédia rendezi be a világot olyannak, amilyennek látszik, s hiteti el, hogy a szellemi, az üdvkérdések helyett azokkal az ügyekkel kell foglalkozni, amit a tévében mutatnak. Hogy olyan a szép, a rút, az érdekes, a jövő, a remény, a fű zöldje...

A piacvallás roppant föladatokat gondját viseli. Európa ugyanis szétesettebb mint valaha. Éppen Gazdaságkor elsőprőnek látszó sikerei miatt Európa egyénekből áll, tömegmorzsákból, akiket semmi sem köt össze azok közül a tényezőzők közül, amelyek a hajdan a kontinens kötőanyagát jelentették.

EZ A VALLÁS EGYSZERRE MORZSÁL ÉS EGYESÍT, gyökértelenít és telepít. Épp a föntebb öt pontba szedett abszurditása a záloga annak, hogy a racionalisták higgyenek benne, s kövessék az egyesülés egyéni folyamatát. Másképp nem volna érthető. Például, az ember magától, a saját és személyes szándékából ritkán mozdul ki szülőföldjéről. Legalábbis a végleges kivándorlás szándékával nem. Még kevésbé azzal az élettervvel, hogy sehol se legyen otthon. Nos az új vallás hívője, a fasírt massmédia nagyokos Barbija könnyedén engedelmeskedik a Piac utasításainak. Jelesül annak, hogy oda költözzék, ahol munka- és fogyasztóerejére pillanatnyi-

lag a legnagyobb szükség mutatkozik. S ha fordul a kocka, gond nélkül álljon odébb.

Az egyik mennyországból a másikba. Ma már Európa egye-sültebb felének minden falujában van.

A szupermarket. A tiszta világ. A tökéletes demokrácia. Bárki látogathatja. No jó, nem biztos, hogy vásárolhat, de minimum megkóstolhatja a kis tündérlányok által ajánlított legújabb csokit, a kiflikarikára kent titkos összetételű sajtkrémet. S közben sétálhat, élvezkedhet, kukkolhat. Szól a zene, patikatisztaság, az áruk dobozairól kívánatosnál kívánatosabb nők ajánlkoznak, és selymes mosolyú srácok. Nincsenek zsebesek, durva beszéd, csak mosoly, illat és áruk fantasztikus bősége, mind a kényelem, a gyorsaság, a haladás jegyében és a világ összes sarkából, az összes lehetséges áru a bölcsőtől a koporsóig, a gépektől, az édességekig és a kultúráig. Ha van szó, ami egyedül veszi a bátorságot, hogy a szupermarketet megnevezze, az ilyesmi lehet: Édes, mikrokoz-mosz, mennyország.

6.

MÁR ÉVTIZEDEK ÓTA ZAJLIK AZ A HATALMAS MIGRÁCIÓ, amely csak a népvándorláshoz hasonlítható. Milliók kelnek út-ra, s választanak előbb új munkahelyet, majd új hazát maguknak. A Barbikkal egyelőre semmi baj. Termelnek, szakmát tanulnak/váltak, fogyasztanak. Ideológiamentesek, tisztelik a haladást, világnézetük tudományos, imádják a sci-fit. Egy kicsit narkóznak, bunyóznak a meccseken, ralliznak az országutakon, tehát semmiben sem különböznek a bennszülöttektől. Legföljebb az akcentusuk. Hanem roppant veszélyeket hurcolnak magukkal pl. a bosnyákok. A még történelemben élők, akik még mohamedá-nok, még valamilyen kultúra hordozói, annak ideiglenes szállásu-kon is újjáélesztői. Ezek a csoportok hallatlanul veszélyesek. Hiába fogyasztanak akár a többi, hiába látszik, hogy a kijelölt fausti autópályán suhannak, mégis megakadályozhatják Piac-Európa egyesülését, amennyiben szuverén szellemi góccokat alakítanak ki a szépen gyökértelenített országokban. Vagy át kell téríteni őket, vagy kivetni. Mintha a példamutatóan terjedő rákban valahol egészséges sejtek bukkannának föl s útját állnák a burjánzásnak.

Valószínűleg elkerülhetetlen, hogy a Magyar Köztársaság kft. be ne lépjen az Európa-Piacba, a Világ-piacba, mondhatjuk úgy, hogy immár csak piac a világ. Politikusaink ügyességén múlik, hogy miképpen nyelnek el bennünket. Vihetjük-e a kardunkat, mint János vitéz, a sárkányba? Vihetjük persze, rajtunk múlik. Legkivált azon, hogy egyénné porladunk, vagy megőrizzük-e személy mivoltunkat, hisz az a mi kardunk. Az adópénz történet arra tanít, hogy a császárnak oda kell adni azt, amin az ő képmása van. Vagyis a piacnak oda kell adni az ő lenyomatait. De az emberi személy Isten képmása és ő csak Istennek adható oda (TERTUL-

LIÁNUSZ). A magyarok, MÁRIA alattvalói ebből a szempontból jó helyzetben vannak. Kereszténységünk még mindig mélyebb és erősebb, mint a Piac által régebben emésztett sorstárs népeké. És az ország biológiai és morális válságából éppen ők vezethetik ki az országot mint a nemzet egyetlen szaporodó, biológiai és szellemi erőt mutató rétege.

A megoldás most is a félredobott kő, mely szegletköve lesz a *Gazdaságkor után* újjáépülő Európának.

CZAKÓ Gábor

KUAN-YIN ÉS A HÍVŐK. TUSRAJZ PAPÍRON, 10. SZÁZAD

A JOGVÁLTÁS PARADOXONAI

A nagy jogváltások mindig veszélyesek.

Az előkészületlenség s az állítólagos evidenciáktól sugallt látszatbiztonság olyan bizonytalanságot teremt, amiben végül már úgyszólván bármi megtörténhet.

A MIKOR TÉRSÉGÜNKET a változás előszele a nyolcvanas évek végén megcsapta, a jogállami átalakulás dialektikájaként minden tanácsadó, tudós és kormányzati szakember — keleten és nyugaton, sztyeppevidéken s az atlanti térségben egyaránt — azt sugallta, hogy még egyszer utoljára a marxizmusnak lesz igaza: a fokozatos mennyiségi változások egymásraépülése minőségi átalakulásba csap majd át, és így érkezünk el a 'puha diktatúra' korlátozott lehetőségeiből a teljes rendszerváltozásig.

A megelőző rezsim váratlan összeomlása nyomán támadt össznépi (külföldi és hazai) eufória szintén ezt a közmeggyőződést erősítette: csak el kell takarítanunk a romokat, s a Nyugat majd egyszerűen kiterjeszti ránk a határait.

Kiábrándító valóságként segítség helyett tanácsadói arrogancia s koldusadományok kora köszöntött ránk. Ráadásul ez is töredezett volt: szervezetlen, felelőtlen, sőt, mi több, egyenesen fantáziaszegény. Empátia és képzelőerő híján a Nyugat saját unostalan ismert rutinját tudta csak használtruha-akciója keretében javallani. Még ahhoz is túl együgyű és rest volt, hogy legalább valamelyes adaptációról eltűnődjék.

Entellektüel mentalitás és elhullajtott csontokon rágódó zsurnalizmus — modernitásunk nemzetközi műhelyeiből hamis univerzalizálások, hegemonisztikus etnocentrizmusok, paradigmatisztikus túláltalánosítások, jogosulatlan gondolatátvitelek gátlástalansága árad felénk. Mint a rossz szokások öngerjesztő spiráljainál, itt is olyan erő munkál a mélyben, amelynek minden alkalommal erősebb dózissal kell élnie ahhoz, hogy hatását kifejthesse.

Amikor a prágai tavasz évében először adatott meg külföldre rándulnom, még az vezetett kiábránduláshoz, amit ifjúkorom nagy bálványa, a francia szellemiség nyújtott nékem egy nemzetközi jogösszehasonlító fakultás padjaiból. Jóllehet emelkedett szellemű kitekintésre vágytam, egy narcisztikus önelégültségre leltem. Mert a világ kulturális gazdagságát példázó jogrendszerek kavalkádjában francia professzoraimnak mindez csak ürügyet jelentett ahhoz, hogy kedvenc jogukról társalogjanak, külföldiek okulására. Később rádöbbenhettem, mennyire így van ez más területeken is!

HAMAROSAN A HÍRES AMERIKAI PRAGMATIZMUS IS egyre inkább közönséges álcának tűnt föl, hogy történelmi műveltséghiányból adódó gyökértelenségét leplezze, sőt fogyatékoságából globalizálандó mintaként erényt kovácsoljon. A vitákban minden felvetődő kérdésre kész panelekkel válaszoltak — kommunista jogreformtervekre amerikai alkotmányhasonlaltal (jellemző naivitással realitásként elfogadva a szovjet verbalitást), közép-európai átalakulásra dél-amerikai demokratikus átmenetmodellel, és így tovább. Ez az önmagát világtendenciával összetévesztő vakság azóta állandósult. Az eredetileg jószándékú (bár önérdektől irányított) tanácsadói segítségnyújtásból így aztán kivételt nem ismerő törvény lett. Mindenkorí divatcikkeket — FUKUYAMA utópiáját a történelem liberális bevezetéséről, chicagói közgazdák íróasztalelméletét a szabályozás nélküli szabadpiacról — örökérvényű egyetemes igazságként reklámoznak a gondolatpiacokon s a jelenkori imperialisztikus befolyásgyakorlás fórumaként használt nemzetközi ügynökségeknél. A jámbor fogyasztó utólag veszi csak észre, hogy lépre csalták! Előfordulhat, hogy a velencei műemlékvédelmi charta értelmében a jámbor magyar romjaiban konzerválja lerombolt várait s lebombázott templomait — és csak később döbben rá, hogy balsorsú értékei helyett más országokba és műemlékekhez tódul inkább a turista. Ekkor kezd el tűnődni annak mélyebb értelmén, hogy a középkori katedrálisok fél évezrede szüntelenül munkálkodó karbantartó műhelyei — Skóciában és Franciaországban egyaránt — az utolsó köig és zsanérig mindent kicserélve folyamatosan megújítanak — pontosan úgy, ahogyan testünk minden sejtje időközönként megújul.

A világ egységesül, a *global village* posztmodern mítoszával megszületett az univerzalizmus legújabb hívószava. Ez hajdani marxistáinkat történelmi determinizmusuktól egy történelmietlen lebegéshez vezette. Intellektuális elitünk, mely a mindenkor legújabb gondolati lelemény után jobb sorsra érdemes történelemfilozófiai meggyőződéssel rohan és — mint az elhíresült magyar szerzőpárostól megtudhattuk — az értelmiségnek „osztályhatalomhoz” vezető útjától sem riad vissza. Hajdani ideológiai kritikái gyakorlottságát (amit MARX és ENGELS után akkor minden általánosnak a partikularizálására használt) most a „Bármi lehetséges!” illuzionizmusának szenteli. Amikor például írástudóink elhatárolták a 'taxisblokad' politikai kiaknázását, már előre megfenyegették a mindenkorí kormányzatot, hogy tetszésük szerint bármely intézkedését lehetetlenné fogják tenni, mert megtehetik. A polgári engedetlenségi doktrinára történő alaptalan hivatkozással nemcsak a taxisok randalírozásának és saját fenyegetőzésüknek adtak hamis igazolást, de egyúttal kísérletet tettek arra is, hogy közjogi intézményeink működését, jogrendünk törvényességét gyülevész mobiltelefonosok ötleteitől tegyék függővé.

KORÁNTSEM AZ TEHÁT A BAJ, hogy valaki olykor hibázik, hanem hogy az empátiahiány, az érzéketlenség kultuszát hirdetik. Résztétel s felelősségvállalás helyett csupán vak önzésük növekszik, ami maholnap már a felvilágosultság göggyével fordul szembe mindazzal, ami történelmi, helyi és hagyományszerű, ami mindennapi józan belátásunkból következik, amit generációk élete során emberek a saját bőrükön tapasztaltak meg. Mind ezt olyan légkörben, amit a régi idők kizárólagosító türelmetlensége, túlpolitizálás s agyonideologizálás, bárminemű kétely lejáratása s minden önálló gondolat nevetségessé tétele jellemez, miközben nyílt esélyű megvitatásnak az igénye fel sem vetődik. Ilyenkor elfajulhatnak a dolgok! Még a régi jog parancsának, a „törvényesség” kívánalmának a komolyan vételéből is hirtelen „boszorkányüldözés” lesz. A ‘saját’ útkeresés legtermészetesebb vágyát mucsaísággként mosolyogják meg. Tudományra hivatkozhat az, kinek önálló gondolkodásra való képtelensége még annak az ősi bölcseségnek a felismeréséhez sem elegendő, ami szerint bármire vágyunk is — ‘külső’ vagy ‘saját’ útkövetésre —, a valóságban legfeljebb a kettő közti kompromisszumot hozhatunk létre.

Mindez szellemileg kiüresedett közegben történik. Nincs helyzetfelismerés, eredetiség, a közösséggel történő azonosulás hiányzik. Eszünkbe juthat ilyenkor a II. világháború utáni német és japán átalakulás óriási terhe, amit főként Amerika viselt. De hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy nem otthonukból ismert demokratikus hagyományait, szokásaikat és jogállamukat cipelték ekkor tengerentúli katonai expedíciójukra magukkal, hanem a legyőzendő rezsim bűnösségét hangoztatták. Tehát egy olyan történelmi időben, amikor még saját bőrüket vitték a vásárra, nem volt skrupulusuk ahhoz, hogy valami újjal, alkalmoszerűvel kísérletezzenek. Igazuk is volt, hiszen csakis így érhatték el, hogy a legyőzött rezsimek intézményei és a régi gyakorlata ne folytatódhasék tovább. Nem is jogállami szabályokat ültettek hát egy kiüresített térbe, nem általános játékszabályokat, melyek minden elképzelhető játékost egyenlő módon szolgálnak ki. Ehelyett inkább parancsoltak, mint MACARTHUR tábornok Japánban: felülről, kívülről, éveken keresztül, katonai közigazgatás és cenzúra eszközével, mindennapos közvetlen beavatkozással. Ahol pedig a mezítleen erőszak sem volt elég, az egyébként lenézett és semmisenek tekintett természetjogot hívták segítségül, hogy a legyőzött jogát, jogfolytonosságát belülről is megtörjék. A szövetséges megszállók a tegnap gyalázatát nem engedték hát a holnapba átnőni, s ami még fontosabb, a jogot sem csupaszfították le pusztá instrumentummá, hogy bárki, aki éppen hozzájut, forgathassa, akár a múlt folytatásának a legitimálására is felhasználhassa. Pedig a kárhóztatott nemzetiszocializmus Németországban és a militarizmus Japánban alig tucatnyi évig tartott, s meghaladásuk gazdasági formációváltást sem feltételezett.

A szovjet birodalom omladékain ellenben a sokévtizedes pusztítás legmakacsabb hatása nem a diktatúra csupasz tényében rejlett, hanem a lelkek romlásában: közügy és közérdek, bármiféle közösségi szolgálat étoszának a kiölésében, a közösség önfenntartó intézményeinek az elsorvasztásában, erkölcsének kiüresítésében, minden tekintély megrendítésében. Így azután hiába is indult meg az utóbbi években nálunk a rendszerváltoztató folyamat, ha egy Nyugaton sok évszázados múltú, szervesen kifejlődött demokrácia mai pillanatnyi állapotából kölcsönözve és saját feltételeink közé átvive nálunk is csupán esélyegyenlőséget teremtünk; ha kizárólag az egyén tetszésére bízott jogokat deklarálunk, a közkerölcsökben s közösségi értékekben bekövetkezett pusztulást helyre nem állíthatjuk — legfeljebb tovább bomlasztunk, rosszat-jót végképp összekeverünk, végül a romlás virágait még erénynek nevezjük.

Az építés tettet, konstruktivitást feltételez. Ennek pedig éppen nem visszahúzóadás, semlegesség vagy közömbösség, hanem kezdeményezés, részvétel, előzetes kiválasztás és előnyben részesítés a jellegzetes eszköze — vagyis a pozitív diszkrimináció.

*

Jövőnk napjainkban formálódik. Eszményeit, stílusát és rítusait most próbálgatjuk. Az lesz holnap megszokott, amit ma cselekszünk. Abban fogunk megnyugodni, amiben ma örömmel leljük. Mindaz, amit eddig tettünk, tanulságaiban máris megfontolásra inthet bennünket. A lecketár példái végtelenek. Az alábbiakban csupán néhány jegy és rögtönzött következtetés megfogalmazására szorítkozunk.

1. Gondolati felkészületlenség

AZ ALAPVETŐ DILEMMÁK FELISMERÉSÉRE és megoldására gondolatilag felkészületlenek vagyunk. Megközelítéseink egyoldalúak és ezért többnyire leragadnak a formális részegyezéseknél. Maga a rendszer részleteiben történő elképzelése már kiesik látókörünkéből. Éppen ennek köszönhető például, hogy — csupán emberi jogi nézőpontból közelítve — nincs kellő javaslatunk arra, hogy miként oldhatjuk meg a balti őshonosok védelmét a hajdan megszállásukra és elnemzetietlenítésükre betelepített szovjet alattvalók nyomasztó tömegével szemben.

Vagy: a határok lebontása s átjárhatóvá tétele nemes gesztus ugyan, mégis elszármított lépésnek minősül, ha egyidejűleg nincs jogi út a népességvándorlásnak kellő korlátot szabó migrációs ellenőrző szűrő beépítésére és arra, hogy azóta felbomlott többszáz milliós államalakulatok bűnözővé marginalizálódott tömegeit határainktól visszatarthassuk.

Avagy: emelkedettségről vall, hogy a halálbüntetést eltöröltük, a gazdasági bűncselekmény fogalmát a büntetőtörvényből

kiiktattuk, s a vagyonosodás tényeinek és forrásainak jogi feltárását ellehetetlenítve a harácsolást is a jogilag hozzáférhetetlen magánszférába utaltuk. Ám széplelkűségünk nyilván jobbra káros hatásokat fog kiváltani, ha nem következik kellő visszatartó erő gyakorlására alkalmas börtönreform, valamint mindannak határozott megtorlása, ami a jogi szabályozás hézagaiból s erélytelenségéből burjánzóan nálunk — és az egész szocializmus utáni térségben is — mára már szabadrablássá, feketegazdasággá, maffiaszerveződéssé vagy pénzmosássá korcsosult.

Folytathatjuk a sort: egyén és köz, továbbá jogosultság és kötelezettség viszonyában ma egyaránt tisztázatlanok nálunk az arányok és a prioritások. Pedig a diktatúrák torzulásaiból bizonyára nem az a kiút, ha az ellenkező végletbe torzulunk.

És végül: vitáinkat eleve felbomlott egyensúly jellemzi. Hiszen a köreinkben elterjedt reakciók kizárólag régi-új fenyegetést vélnek kiolvasni abból, ha gondjainkról nem az egyéni tetszés, élvezet és örömszerzés jegyében, hanem a közösség fennmaradásának érdekében teendő feladataink perspektívájából szólunk. Közszolgálat és sajtóetika, bűnözés és magánszféra, közerkölcsöt érintő (pl. szexuális) 'mátság', nemzetbiztonság, közrend, múltfeltárás, adózás, rendészeti hatékonyság, kormányzati nyilvántartás — az ilyen és hasonló elsődlegesen közösségi ügyek megvitatása ezért ugyancsak könnyen zátonyra fut.

2. Vakság és csodavárás

AZ UTÓPIZMUSOK VAKSÁGA ÉS CSODAVÁRÁSA lengi át a gondolkodásunkat akkor, amikor egy mélyreható reformnak a keresztülvitele sokszor elkeserítő (de elkerülhetetlen) fáradsága helyett beérjük puszta jogkibocsátással. Csupán a szövegre koncentrálnunk ilyenkor — tettek helyett. (Pedig emlékezhetünk rá, hogy a végrehajtás szándéka nélkül kibocsátott vagy egyébként végrehajthatlanul maradt törvényt Lenin is „puszta levegőrezgésnek” minősítette.) Hiszen — biológiai példával élve — tudatában kellene lennünk annak, hogy csontvázunk összefogja tán, de semmiképpen sem helyettesítheti élő lényünk bonyolultságát. Nos, ugyanilyen okból a jogot sem egyszerűsíthetjük le törvények egymásrahányt (vagy, az előbbi példát folytatva, porcokkal, izületekkel és inakkal összeeskábált) csoportjává. Sőt, nem tekinthetjük olyan részegységek halmazának sem, melyben (mint egy autótípusban) minden alkatrész csereszabatos. Ennek megfelelően tudjuk: szabadságunkban áll ugyan, hogy idegen törvényeket külhonból hazahozva lefordíthassunk és saját jogként újra kibocsáthassunk, de ezek aligha működhetnek kielégítően az új közegben eredeti hátterük, kulturális környezetük nélkül. Márpedig mostani átmeneti feltételeink között minden leegyszerűsítő (mert felülről oktrojált vagy doktriner, deklarációkban kimerülő vagy a gyakorlatba ültetés kételyeit száműző) megoldás — származzék bár nem-

zetközi kötelezettségvállalásból vagy hazai elhatározásból — csakis a közérdek sérelmére történhet. Hiszen a jog finomítása és hatásainak folyamatos ellenőrzése (jóváhagyása, kiterjesztése vagy korlátozása), hogy miképpen is kell a jogokkal kiegyensúlyozottan élnünk, csakis utóbb történhet — viták és bírói eljárások hosszú sorának az eredményeként. Mert pusztán abból, hogy idegen anyagokat késztermékeként beépítgetve vagy akár egyetlen tömbben átültetünk, élő testet és szervesülő közeget aligha nyerhetünk.

TUDATÁBAN KELL TEHÁT LENNÜNK ANNAK, hogy ugyanúgy, ahogyan az angol királynő jogállását sem néhány csenevész törvény, hanem történelmi tapasztalatokból leszűrt, viták vajúadását lezáró, a kompromisszumokat rögzítő konvenciók tömege jegecsítette ki a hagyományban, a jogreform sem néhány (egyébként is politikai szempontok szerint szavazó) honatya és a mögöttük háttérben álló szakértői stáb feladata, hanem az egész társadalomé, és benne a jogászságé. Amennyiben pedig nincsenek hagyományok és megállapodások, gyakorlatok és finomítások, melyek a csontozat rudimentáris vázelemeinek értelmet és életszerű közeget adnának, úgy könnyen előfordulhat, hogy a jogi reformfolyamat a visszájára fordul. Például: így ütheti fel a fejét a sajtószabadság bűvkörében sajtómonopólium vagy sajtóanarchia; így tenyészhet ki az erélytelen szabályozásból a rendészetet lejárató gyámoltalanság; és így nőhet a hiányos törvényi háttérből hiánvállalkozások nehezen felszámolható gyakorlata.

3. Bibó-szindróma

Jobb híján Bibó-szindrómának nevezhetjük azt a napjainkra szokásossá vált magatartást, mely alkotó kezdeményezés és eredeti helyzetátgondolás helyett csakis egy máskor s másutt már bevált recept szolgálai átvételét tartja javallhatónak. Bibó-szindrómának nevezzük, mert egy hajdan tragikus történelmi tapasztalat mai leegyszerűsítő folytatásáról van szó, mely — esetünkben — az alkotmányos demokrácia, jogállamiság Nyugaton kialakult kliséit és mindennapi rutinját fetiszizálja, és teszi saját kezdeményező-készséget, képzelőerőt, aktív problémamegoldást eleve kizáró kultikus tisztelet tárgyává.

A párizsi békeszerződés előtt, a szovjetektől megszállt Magyarországon persze csak ennyit sugallt BIBÓ publicisztikája: a „kapitalizmus” és „szocializmus” közt tapasztalt iszonyú párbajban, szerencsétlen előzményekkel terhelt hazai feltételeink között az elsődleges feladatunk nem az, hogy e dilemmák valamelyikét a másikkal szemben kiválasszuk vagy egy köztes „harmadik utat” nyissunk, hanem az, hogy az első alkalmat megragadva olyan politikai kultúra intézményesítésén fáradozzunk, amelyik lehetővé teszi majd, hogy későbbi időkben, nyugodt körülmények

között politikai programokat kiérlelhesünk, s hogy ezek közt kellő időben majd a választást megejthessük. Nos, Bibó csakis ezt vonhatta le a hatalomért folytatott ádáz kommunista harcból, generációs utódai pedig a kommunista uralom borzalmaiból. Erkölcsi felelősségvállalásként ennek tapasztalata égett hát bele a későbbi nemzedékek tudatába — mindenekelőtt közelmúltunkban, a mai rendszerváltoztató törekvésekhez vezető fejlődés során, amikor a megújulás főbb szereplői megfogalmazták a politikai összjáték közös szabályainak, vagyis az alkotmányos demokráciának s a jogállamiságnak feltétlen elsődlegességét. Ezért nevezzük hát Bibó-szindrómának, mivel egy diktatúra fenyegetésével a háta mögött a közös szabályok elfogadásának feltétlen elsődlegességére koncentrálnak. Nem mérlegel, célokat sem vizsgál. Ehelyett megkerülhetetlen sorrendet állít, kinyilvánítva ezzel, hogy a társadalom számára kívánatos javakat is kizárólag a közös játszma játszásának gyümölcseként fogadhatja csak el.

NEM SZÓLT RÓLA — de formálódása idejében ennek nem is lehetett még aktualitása —, hogy mindez csupán a „mit?” és „hogyan?” viszonyának megállapítása, hangsúlyainak kijelölése, de önmagában egyik kérdésre sem ad választ, s még kevésbé valamely mintának a fetiszizálása, reflektálatlan szolgálai másolása útján. Mindez pedig éppen azáltal vált Bibó-szindrómává — nálunk és az egész térségben, éppen úgy saját megítélésünkben, mint a nyugati gondolkodásban —, hogy megélt történelmünk szenvedései nem csupán a „hogyan?” elsőségét tolták előtérbe, de ennek kritikátlan, külső, mintakövető útját is.

Elméletileg pedig bizony tudjuk, hogy a saját helyzetértékelés hiánya már csakugyan a lelki szegénység jele: egy önmaga erejében is kételkedő s csupán saját kínzó bizonytalanságát leplező gondolattalan szűkítés. Ezt pedig senki sem kívánja, de nem is lenne felelős erkölcsi lényhez méltó. Ugyanakkor éppen a jogállamiságról tudjuk, hogy nem más, mint eszmény: európai értékeinkben és gondolkodási kultúránkban történelmileg kifejlődött érvek küzdelme és megharcolt igazsága az embernek a jog világában elfoglalható és elfoglalandó méltóságáért. Jövőre nyitott hagyományt sugall hát, és nem befejezettséget, lezárt s eszközeiben is kodifikált technikát. Ebből következően készségünket feltételezi az állandó újragondolásra és újrakezdésre; ezért nem is szabad a mások rutinjába történő belefeledkezés enerváltságával összetévesztenünk. Maga a jogállamiság sem más hát, mint küzdelem: szakaszokkal, kísérletekkel, mindenkor újra vívandó eredményekkel, 'inkább vagy kevésbé', 'ilyen vagy olyan szempontból', 'már amennyiben' adható vagy elfogadható válaszokkal. Ritka határhelyzetek kivételeitől eltekintve ezért természete ellenáll az 'igen' és 'nem' kizárólagos formuláira visszavezethető válaszoknak, a manicheánus dichotómia csak 'jó' és 'rossz' válaszlehetőségeket ismerő egyszerűsítéseinek.

Mindezzel szemben a jog világa ugyanakkor formalizált. Jogi megítélés, bírói döntés csak a válaszadással minősített fogalmi-logikai osztály teljességét magábanfoglaló határozott és feltétlen 'igen' vagy 'nem' formuláiban adható (például: 'bűnös / nem bűnös', 'lopott / nem lopott', 'tulajdon elvételének minősül / nem minősül'). Bármely konkrét jogvitát ezért csakis érvényes döntéssel (az adott ügyben technikailag-eljárásilag immár megfellebbezhetetlen válasszal, vagyis *res judicata* teremtésével) lehetséges lezárunk, s nem elvont okoskodással. Éppen ezért — mindennapi józan ésszel alig magyarázható — méltánytalan, önpusztító helyzetek jöhetnek létre a szigorú jogszerűség világában (*summum ius, summa iniuria*.) vagyis a jog végletekig vitt követése végletes igazságtalanságot szülhet. Például egy nemzetgazdasági csőd elkerülésére tett konkrét kormányzati lépés a jog csőlátása folytán alkotmányellenesnek minősül, míg ugyanennek az alkotmányosságuk talán szava sincsen a csődbejelentésről, vagyis arról, hogy a kormányzat a kiútkeresés kudarcaiba belefáradhat, és a végén tényleg csődbe viheti az országot.

Ellensúlyként éppen a jog szükségszerű formalizmusa követeli meg, hogy ügyeit emberi közelségben, közösségi pátoosszal kezeljük, és főként ne fetiszizáljuk, hiszen immár több szempontból is patológikus helyzetre vallana, ha a gyakorlati életben egy ilyen dilemma valóban élesen felmerülhetne. Ismételjük hát: végső soron a jogállamiság nem más, mint köz- és egyéni érdekek egyeztetésének kultúrája az emberi méltóság jegyében. Következésképpen arra való, hogy önálló és felelős problémamegoldó kezdeményezésünket sajátos hagyományainak, érvrendszerének és szűrőszerepének a segítségül kínálásával szolgálja, és nem arra, hogy bármely alkalmi ellendrukker kalapácsként használhassa ahhoz, hogy közügyek iránti mély megvetését kifejezze vagy a mégis megkísérelt felelős közösségi próbálkozásokat szétverje.

5. Nyugat és Nyugat között

KÜLÖNÖS KOR ADATOTT MEG NÉKÜNK — most, hogy a szovjet-birodalom összeomlása után saját bajainkkal végre szembenézhetünk. Keleti nyomorúságunkból kitekintve a Nyugatban mindeddig példát, majdani kibontakozásunkhoz fogódzót, s életünkhöz az erkölcsi háttér ígéretével tartást reméltünk. Most, hogy a vasfüggöny képletesen is leomlott, a teljességgel kitarulkozó látványtól hirtelen visszahőkölünk. Egyre mélyebben és mindennapjainkba hatolóan érzékelhetjük, mit is jelent az, amit (főként amerikai közvetítéssel) uralkodó világérzésként, kész receptként kapunk. Ilyenek például: a társadalom alapsejtjeit képező szövetek „dekonstruálása”, minden közösségi kötöttség liberalizáló „felszabadítása”, a „láthatatlan kéz” hagymázás képzelgése a szabályozatlanság káoszában — és mindezek olyan kétségbevonhatatlan igazságként előadva, hogy abszolút immár csakis bármely

abszolútumnak a tagadása lehetne. Mi marad hát ezek után? Mindenféle önérvényesítő kisebbség és másság: feminizmus, homoszexualitás, leszbikusizmus, szektásodás, honvédelem elutasítása, parciális nézőpontú *watch*-szerveződések kultusza, és így tovább.

Közép-európai avíttságunknak s archaizmusunknak köszönhetjük talán, hogy mi még tudhatjuk a régen pedig osztatlanul vallott tudást: mindez valójában a fragmentáció kultusza — a mindenkori egész tisztelete helyett, és annak egyidejű tudatosulása nélkül, hogy jog csakis közösségi keretben, közérdekkel egyensúlyban, az elvonások folyamatos ellentételezésével, ugyanakkor a bomlasztó igények elutasításával képzelhető. Másképpen szólva: közösségi belátás nélkül a liberalizálás a nihil frazeológiába vezet. Hiszen bármilyen felszabadításra törekedjünk is, indokoltsága kizárólag adott történelmi alapról, korábbi korlátozás ellentételezéseként magyarázható. Így beláthatjuk például, hogy a tegnapi nyomasztó öröksége Amerikában igazolhat pozitív diszkriminációt a faji megkülönböztetés és szegregáció, a női emancipálatlanság, vagy a magánkapcsolatokat hajdanán és utóbb is eluraló erőszak történelmi jóvátételeként. Ám ha ilyesmit máshol és máskor bárki értékelhető történelmi hasonlóság nélkül venne át, nyilvánvalóan csak merő utánzásról, sértő és káros divathóbortról lehetne szó.

TUDJUK, HOGY A JOG ALAPJA AZ IGAZSÁGOSSÁG, és ez — legformálisabb felfogása szerint is — a lényegileg hasonló helyzetek hasonló kezelését előfeltételezi. A fogalmiasításhoz a jognak fogalmi bennfoglalásokra és kizárásokra kell építenie. Ez természetes, hiszen amikor normát szabunk, egyneműsítünk azzal szemben, amit devianciának gondolunk. Mert ami deviáns, az valamivel ellentétes, valamivel szembeszegül. Viszont az ilyen összefüggésekben gyakran hangoztatott 'mátság' helyes értelme szerint éppen nem tagadás, hanem kulturális változatosság — olyan gondolatoknak, eszményeknek, magatartási formáknak és előfordulásoknak a gazdag csokrából, amelyeknek egyik lehetősége és megnyilatkozása sem alacsonyabbrendű (vagy éppen felsőbbrendű) a másiknál, legfeljebb ezek kaotikusként érzékelhető kavargásában ma még ritkább és bizonytalanabb, mint a másik.

*

A nagy jogátvételek nemcsak veszélyesek, de kockázatosak is. Túlnyomó többségük végül kilöködik, „fantáziatörvény” marad, vagy csak évszázadok múltán szervesül.

Mi is sajátos hát átmenetünkben? Leginkább talán az, hogy egész folyamatában mindeddig (a) egyoldalú liberalizálás zajlott, (b) átmeneti állapotaink folytán és konvenciótlanságunkból fakadóan a reformszándék mindenekelőtt a köz kárára mehetett csak végbe, miközben (c) a társadalmi folyamatokba történő közvetlen beavatkozások többnyire parciálisan, önmaguk kedvéért történ-

tek, nem pedig belesimulva a közösségi méretű és rendszerszerűként megszervezett összetervbe.

MI ÁLL MINDENNEK A HÁTTERÉBEN? Elsősorban a jogállamiságról alkotott sajátos felfogásunk. Úgy él képzeletünkben, mint a Tízparancsolat, melyet valaha Isten adott Mózesnek, egyszer s mindenkorra kőbe vésetten, a Sinai hegyen. A jogállamiság azonban nem azonnal fogyasztható késztermék, pusztán végrehajtást igénylő recept, hanem inkább nem szűnő közösségi erőfeszítés. Nem isteni adomány tehát, hanem kulturális törekvésünk arra, hogy a jogban is az emberi méltóságot igyekezzünk szolgálni. Eppen ezért nem befejezett, nem is lekerekített. Minden eddigi formájában pontosan azokat a kihívásokat tükrözi, amelyekre a klasszikus példaképekként számontartott nemzetek a maguk idején, saját körülményeik közt próbáltak meg válaszolni. (Tehát főként angol, valamelyest amerikai és holland, a jelenkori fejlemények tekintetében pedig elsősorban német és francia történelmi összetevőkre gondolhatunk.)

Az utólagos elvonatkoztatás és fogalmi általánosítás szépítő leple mögül valójában ezért a jogállamiság örökségeként és anyagként partikuláris és lokális kezdeményezések bukkannak elő. S ami ezekből a mindenkori utókor számára kötelező alappá szerveződött, az a nemzetközi jog része, és a jogállamiságnak csupán előzménye, de nem specifikus kérdése többé. Ami pedig ezekből valóban jogállamiság még, az csupán hagyomány, törekvés és parciális eredmény — egyes, mintaadóként különösen számontartott nemzetek részéről, melyek persze saját gyakorlatukban kizárólag saját kérdéseikre próbáltak akkor és ott a maguk módján, önnön hagyományaik keretében válaszolni. Örökségüket élve, utókoroként tehát parciálításokat általánosítunk, amik időben és térben egyaránt partikulárisak. Ráadásul a jogállami eszmény az atlanti világban, Nyugat-Európában fogalmazódott meg elsőként, a közép- és keleteurópaiktól számottevően eltérő feltételek közt. A Nyugat folyamatos, szerves és kiegyensúlyozott fejlődése pedig nemcsak polgárságot és középrétegeket juttatott társadalomformáló helyzetbe, de velük és bennük a *societas civilis* intézményeit is mint a folyamatos társadalomfejlesztés belső motorjait is beépítette. Ezzel kialakultak a belső egyensúlyok és fékek, sőt a belső ösztönzések is.

Forradalmi hevületet, radikális változtatást, robbantási szándékot a jogállamiság nem ismer. Nem is revolúció, hanem evolúció áll mögötte: finom egyeztetések és mindennapos kompromisszumok. Pontosán azért szükséges a társadalmi-politikai mozgás játékszabályait nálunk is mihamarabb meggyökereztetni, hogy ezt az állapotot elérjük. Ehhez azonban tisztáznunk kell előbb: kik vagyunk, hol állunk, milyen készségeket hordozunk, rövid és hosszú távon mit akarunk. Csak ezután állapíthatjuk meg, hogy kultúránkból, hagyományainkból, rendezési tapasztalatainkból kiindulva mit és miként érdemes tanulnunk, mit és milyen

„NEM TUDOM, MIÉRT VAN OLYAN SIKERÜNK”

A Magyar Szemle beszélgetése Kovács Józseffel, a Herendi Porcelánmanufaktúra vezérigazgatójával és munkatársaival, Herenden, 1996 november 6-án

A rendszerváltozáskor sokan azt hittük, hogy a régi lebontása és az új, szociális piacgazdaság kiépítése gyorsan halad majd. Tévedtünk — a régi felszámolása lassan és felemás módon megy végbe, és a helyébe felépülő új rendszerből többnyire hiányzik a minőség, az emberiség, az igazi verseny. De az általános rossz helyzetben, az átmenet mocsarában is vannak kivételek, szigetek, ahol a dolgok úgy történnek, ahogy történniük kell. Ezek a szigetek adhatnak reményt arra, hogy előbb-utóbb lesz annyi szárazföld, amennyin a nemzet megvetheti a lábát.

MSZ: Herend ma fogalom a világon, különösen az Egyesült Államokban és Japánban. A művelt amerikaiak mindennapos beszélgetésben röviden Herend-nek nevezik a herendi porcelánt. A KENNEDY-család egyik tagja panaszként azt rótta föl, hogy Herend nem gyárt elegendő árut. A japán elismerés pedig, az ott is növekedő igény, nyilvánvalóan a minőségnek szól, hiszen a Távol-Kelet a porcelán hazája.

KJ: A Kennedy-család régi ügyfele a gyárnak. Noha hangsúlyozzuk, hogy mi manufaktúráisan dolgozunk, s ezen elsősorban a kézi festést értjük, az amerikaiak számára ez sokszor nehezen fogható fel. Mi az, hogy kézzel készül, hogyan lehetséges? Nem értik, hogy ez korlátot jelent a kapacitás előtt, bár ezerhatszázan dolgoznak itt, míg Meissenben ma legfeljebb ezren. Kétségtelen, hogy a tengerentúlon ismertebbek a munkáink, mint a meiseni porcelán, pedig a német manufaktúra bizony ma is csodálatos dolgokat produkál. Japánban pedig, dicsekvés nélkül állíthatjuk, Herend — Herendo, ahogy ők mondják — hozta divatba ismét Magyarországot nevét. Ez annak köszönhető, hogy a nagy nemzeti sport, a szumó-birkózás legjobbjai, évente hatszor Herendi-vándordíjat kapnak, egy óriási herendi váza formájában, amelyet első alkalommal, 1988-ban, maga HIROHITO császár adott át. A ceremóniát azóta is közvetíti a televízió, s ilyenkor a nézettség közel 90%-os. Szóval Herendo és Hungary két összetartozó fogalom. Mi

vagyunk az az ország, amely *herendo*-t képes készíteni. Erre lehet építeni a további kapcsolatokat.

MSZ: *Hogyan került a herendi váza a szumó-szövetséghez?*

KJ: Sikerült magánkihallgatást kapnom a szumó-szövetség elnökétől, aki ott rendkívüli rangú közéleti személyiség. Hamar megegyeztünk, hogy a magyar állam vándordíjként nagy, herendi vázát ajándékoz a szövetségnek, és ez két hónapig maradhat a legjobb versenyző birtokokában. A váza — magyar és japán nyelvű felirata a két nemzet barátságáról szól — egyébként valóban szumó-birkózónak való, olyan jó hatvan-hetven kilós darab. Az akkori tokiói magyar nagykövet nemigen értette, hogy miféle ötlet ezt a hatalmas vázát Tokióba szállíttatni, és kis híján hazaküldte. Az ünnepségre is alig akart elmenni. A végén persze még büszke is lett a díjra, a hatalmas ünneplés és a sajtóvisszhang után.

MSZ: *Vajon nem azért olyan sikeres a Herendi Porcelánmanufaktúra, mert a kézműves munkákért magas árat lehet kérni? Vagyis a gazdag kevesek porcelánja lett, míg a középső árkatégória porcelán-termékeivel nemcsak az automatizált gyárak sora lép fel, hanem a vevőért különféle ízléses üvegekészletek üzemei is nagy kínálattal versengenek?*

KJ: Nem tudom, miért van olyan sikerünk. Kétségtelen, hogy a világ porcelángyárainak többsége nehéz helyzetben küszködik, nekünk viszont nincsenek értékesítési zavaraink. Persze ezt a válságot ízlésváltozás is okozza. Európában a porcelán visszaszorulóban levő életstílus része, még a fejlett étkezési kultúrájú Olaszországban is. Az önkiszolgáló gyorsétermek szaporodnak, míg a teázás, kávézás társasági vagy családi alkalmai még a jómódú Németországban is ritkulnak.

MSZ: *Ugyanakkor az Egyesült Államokban az elmúlt tíz-tizenöt évben kialakult egy olyan, elég széles és gazdag réteg, amely fogyasztási szokásaiban a legválasztékosabb európai hagyományokat veszi át, a jó sajtók és borok kultuszától kezdve, és meg is tud fizetni a luxusárukért. Ez Herendnek nyilván jól jön.*

KJ: Így van. Ahogy a hasonló japán réteg jó értelemben vett sznobsága is. Úgyhogy forgalmunk 95%-a külföldi. Tulajdonképpen a belföldi vásárlások is szinte teljesen, ténylegesen külföldre mennek. Kialakítottunk egy tíz üzletből álló országos üzlethálózatot, abban a reményben, hogy megindul a magyar polgárosodás, és kialakul magyar vevőkörünk. A vásárlók 95%-a itt is külföldi lett.

MSZ: *A magyar vásárló nem értékeli a világhíres herendi porcelánt?*

KJ: Aki értékeli és megvennie, annak nincs rá pénze. A tehetősebb pedig nem becsüli. Nézzék meg a lakáskultúra-folyóiratokat. A jómódúak nagy olasz majolikákkal, jó sok aranyozással díszítik házaikat.

MSZ: *Az újjgazdagok egyébként is először az elektronikus szerkezeteket vásárolják, mindenfajta, fölösleges, általuk kihasználatlan, kihasználhatatlan mennyiségben és minőségben. Azután lát-*

hatunk náluk sok aranyozott lépcsőkoralót és kilincset. Továbbá képeket is, de kiválasztásukkor elsősorban nem a művészet értéke a döntő, hanem valami külsődleges körülmény, teaurálás, vagy divat. Az úrgazdagok a világon mindenütt lelkileg többnyire kamaszok. A porcelán megbecsüléséhez pedig el kell érni egy bizonyos életkort, meg kell hozzá érni.

KJ: Így van. Ez a divat tapasztalható Németországban is. Aki gondolkodás nélkül megvásárol egy drága elektronikus berendezést, be sem megy az áruház porcelánosztályára.

MSZ: A herendi manufaktúra nemzeti kincs, ahogyan azt KOSSUTH Lajos ismerte fel elsőnek politikusaink közül. Hogyan fejeződik ki ma a társadalmi, nemzeti megbecsülés Herend iránt?

KJ: Valóban, a világ megmaradt néhány porcelánmanufaktúráját mindenütt a nemzeti örökség részeként tartják számon. A meissenai porcelánmanufaktúra igazgatótanácsát például Kurt BIEDENKOPF szász miniszterelnök vezeti, maga is kiváló műértő, és tagja a kultuszminiszter is. ERŐS ÁGOST szász fejedelem nagy hagyományát szeretnék folytatni, hiszen ott találták fel az európai porcelánt. Hogy ennek a kávéscsészének füle van, azt is Meissennek köszönhetjük. Ott találták fel, a távolkeletiek nem ismerték ezt a fajta fület... Biedenkopffék azt is akarják bizonyítani az üzemmel, hogy a manufaktúra nem elavult termelési mód, noha a mai gondolkodás szerint nem „racionális”.

Nálunk az Igazgatóság tagja MÁDL Ferenc, volt művelődésügyi miniszter, aki Herend mellett született, és családja több porcelánfestőt adott az üzemnek, aztán SCHRAMMEL Imre, az Iparművészeti Egyetem rektora, MAKOVECZ Imre építész. Gazdasági és művészeti tanácsokat adnak nekünk, de bizonyára volt részük abban is, hogy a herendi porcelánmanufaktúrát a dolgozók privatizálhatták, 75%-os arányban, a Munkavállalói Részvénytulajdonlási Program szerkezet keretében. Nálunk minden alkalmazott tulajdonos is. Az államot az ÁPV. Rt. képviseli, 25%-os részzel. Ezt az elképzelést nem volt könnyű megvalósítani, mert 1990 és 1993 között legalább száz külföldi vevő jelentkezett az üzemre, s némelyik igen erőszakosan lépett fel. Az ANTALL-kormány idején egyébként kormányzati szinten Herend megbecsülése és nagybecsülése megnyilvánult abban is, hogy az állam törvény formájában deklarálta tartós kisebbségi tulajdonosi jelenlétét Részvénytársaságunkban. A mostani kormány idején ez a szándék megváltozott...

MSZ: Honnan származik a munkavállalói résztulajdonosi (MRP) privatizációs elképzelés?

KJ: PALKOVICS Imre hozta az ötletet, a Munkástanács szakszervezet akkori vezetője, szintén herendi származású, és LUKÁCS János közgazdász. Nekünk rögtön megtetszett, hiszen a manufaktúra sorsa régen összenőtt Herendével. Sem a vezetőknek, sem az alkalmazottaknak nem volt mindegy, milyen lesz a jövő. A többség régi herendi porcelánkészítő dinasztiából származik. A mezőgaz-

daság itt mindig csak kiegészítő munka volt, a föld karsztos, sovány. A manufaktúra megélhetést ad, de egyben a közösség, a község ügyeinek képviselője és támogatója is volt mindig. Büszkék vagyunk rá, magam is, noha felnőttként, 1969-ben kerültem ide.

MSZ: *A megvalósítás útja, mint mondta, nem volt egyszerű.*

KJ: Egyrészt nekünk magunknak kellett tanulmányoznunk a legjobb mintákat. Az amerikai és angol modellt választottuk. Kevesen tudják, hogy olyan sikeres amerikai világcégek, mint a Kodak vagy a Budget Rent-a-Car valójában dolgozói tulajdonban vannak. Aztán a döntés- és a törvényhozókat kellett meggyőznünk arról, hogy az út járható. Herend jól felszerelt üzem, és sikere elsősorban az emberi tényezőktől függ. Ez pedig mindig is jó volt, olyan alap, amire lehet jövőt építeni, szemléletváltást tervezni.

MSZ: *Járt-e elbocsátásokkal a privatizáció?*

KJ: Az eredeti létszám 2.300 volt. Ebből háromszáz eltávozott, amikor a hetvenes években a község határában, egy elhagyott szénbánya helyén, „felsőbb akaratból” létrehozott majolikagyár a Porcelángyár hathatós anyagi támogatásával, dolgozói kivásárlás révén kivált tőlünk. Közel négyszáz munkatársunk pedig szabad akaratából döntött a korengedményes nyugdíjazás mellett. Ennek a tulajdonképpen szociális intézkedésnek az anyagi terheit természetesen a Manufaktúra vállalta. A kitolódó nyugdíj korhatár kedvezőtlen lett volna például olyan asszonyoknak, akiknek nagy családjuk van, és bizony a szemük, a kezük megfáradt már. Ők tizennégy éves korban kerültek be szakiskolánkba, tehát nagyon korán kezdték. Most már csak érettségizetteket veszünk fel, két-éves iskolára. A társadalmi béke miatt is választottuk ezt a megoldást a létszámcsökkentésre, mert különben munkanélküliséget hoztunk volna létre, ami egy ilyen zárt közösségben, mint a háromezres lélekszámú Herend, nagy feszültséget okozott volna.

MSZ: *Mekkora lehet a legnagyobb tulajdonrész egy kézben, és mekkora az átlagos tulajdonrész?*

KJ: Az alapszabály szerint senki kezében nem gyűlhet össze 1.6%-nál nagyobb tulajdonhányad, de ennyit nem ér el senki sem. Vagyis mi — szemben a sok, a ténylegesen nem munkavállalói kézben lévő, hanem inkább a vállalati vezetés tulajdonába került céggel — valóban MRP rendszerben vagyunk, a munkavállalók, vezetők és beosztottak egyaránt, ténylegesen résztulajdonosok, mégpedig elég egyenletes megoszlásban.

MSZ: *Hogyan osztották el annak idején a részvénnyeket?*

KJ: Bonyolult minősítési rendszert dolgoztunk ki, az itt eltöltött időt, a képzettség szintjét és a munka minőségét vettük figyelembe.

MSZ: *Önnek, mint vezérigazgatónak mekkora pakettje van?*

KJ: Körülbelül 0,9%, figyelemel az előbb mondottakra, például arra, hogy a legöregebb dolgozók közé tartozom, immár több mint negyed százados munkavisztonnyal. De nem nekem van a legnagyobb résztulajdonom.

MSZ: *Nem féltek-e attól, hogy az így szétszított részvények tulajdonosai az első közgyűlésen óriási fizetésemelésekkel és hasonlókkal egy-kettőre szétszedik a gyárat?*

KJ: Riogattak ilyesmivel, és bizony tartottunk is tőle, de mindenki megértette, hogy a biztos jövő a legfontosabb. Ezen kívül — ne számíton ez érzelgősségnek — a herendiek szeretik a munkájukat, a Manufaktúrát és ami vele jár.

MSZ: *Keményebben kell ma dolgozniuk az alkalmazottaknak?*

KJ: Nem.

MSZ: *És kellene?*

KJ: Kellene, de nem dolgoznak keményebben. Úgyhogy számottevő teljesítménynövekedés nincs, noha nyereségünk növekszik, mert árainkat a világpiacon emelni tudjuk. Szinte csak megrendelésre dolgozunk, raktárra alig, akkora a kereslet. Ebben a helyzetben nem a teljesítmény növelése a legfontosabb, hanem a minőségközpontú gondolkodás. Vele a rend és a tisztaság, a fehér köpenyek tisztaságáig menően. Újra vizsgáljuk az egyes minták festési normáit, a munkafolyamatokról videofelvételt készítünk. A teljes vezetői állomány átfogó képzése folyik. Ez mind része annak, hogy a tulajdonosi tudat kialakítására törekszünk minden alkalmazottban.

MSZ: *Van-e túlórázás?*

KJ: A privatizáció előtt rendszeresen volt, most csak ritkán. Negyven órás a munkahét. Ha túlórát kell beiktatni, azt jelenti, hogy valamit rosszul csináltunk a munkaszervezésben vagy másutt.

MSZ: *Mennyit lehet keresni?*

KJ: A tavalyi éves átlagbér 874.000 forint volt. Bruttó. Ehhez jön az osztalék. Az első évben 20-, a másodikban 25%. Az év végéhez közeledve elég tisztán látható, hogy 1996 évre vonatkozó üzleti tervünkben célkitűzésként szereplő 30%-os osztalékfizetés is megvalósul. Természetesen vannak különbségek. Akad olyan porcelánfestő, aki az év egyetlen hónapjában sem vitt 80.000 nettónál kevesebbet haza.

MSZ: *A tulajdonosi tudat kialakulásáért mit lehet tenni?*

KJ: A közgyűlésen valóban mindenki részt vehet a döntéshozatalban. Igyekszünk megértetni a részvények értékét, mert néhányan kezdték elkótyavetyélni, persze csak itt az üzemen belül, mert külsőnek eladni nem lehet. A kilépők részvényeit a belépők vásárolhatják meg. Továbbképző tanfolyamokat, vetélkedőket tartunk. Ma délután, a műszak után, például az európai minősítési rendszerről, mert nemrég erősítették újra meg, hogy megfelelünk az Európai Unió ISO 9001-es minősítésnek. A részvétel, a benevezés a vetélkedőre önkéntes. Természetesen ott leszek, és én fogom átadni a díjakat.

Annak jegyében is „vetélkedünk”, hogy megpályáztuk a Magyar Minőségi Díjat és a SHOYI Shiba japán professzor alapította díjat. (Az interjút követően a Shiba-díj esetében már született döntés: Herend kapta — a szerk.) Abban a szakaszban vagyunk,

amikor alapvető változás van folyamatban a minőség értelmezése terén, azaz nem a termék műszaki paramétereire és esztétikai megjelenésére koncentrálunk egyedül, hanem új egyéni és vállalati magatartásformát alakítunk. Az eddigiektől eltérő átfogó minőségi gondolkodásmódnak és viselkedésnek szerves része a „jó gazda” fogalma, amikor az egyén meggyőződésből, természetes mindennapi viselkedése során tiszteli, óvja, gyarapítja a saját és mások tulajdonát.

Egyébként a tulajdonosi tudat valamilyen formában Herenden mindig működött, hiszen a község és a manufaktúra mindig egymásra volt utalva, és a község különleges tekintélyt szerzett magának a porcelánnal. Talán a hetvenes-nyolcvanas években következett be itt is a mélypont a mentalitásban. Az önzés, a szerzés, az ügyeskedés.

MSZ: *Vannak-e olyanok, akik a közös tulajdonlás fogalmát félreértik?*

KJ: Elvértve fordult csak elő olyan felhorkanás egy-egy munkavállaló részéről, hogy hát én itt tulajdonos vagyok, akkor viszont én is vezethetek. A többség nagyon értelmesen és felelősen él a tulajdonosi jogokkal és köteleességekkel. Nem jellemző, sőt nagyon ritka, hogy a rövidtávú munkavállalói érdek a hosszútávú tulajdonosi érdekek elé kerüljön.

MSZ (a műhelyben): *A közgyűlésen kívül bele tudnak-e szólni az üzem vezetésébe?*

HI porcelánfestő: *Hogy beleszólhatunk-e az üzem ügyeibe a közgyűlésen kívül? Megesik, de javaslataink gyakran elsikkadnak. Innen, a mi helyünkről nehezen látható át a cég vezetése.*

GLÜCK József, a festőműhelyek főművezetője: *Ahol most állunk, az az „élő katalógusunk”. Ezeröttszáz mintapéldány látható körben a vitrinekben, a színváltozatokat nem számítva, és tizenöt-ezer forma, visszamenőleg az alapításig. Innen vesszük ki a mintadarabot a megformáláshoz, a festéshez, ha éppen nem kurrens árura kapjuk a megrendelést.*

MSZ: *Mennyi idő kell ahhoz, hogy valaki a porcelánfestés mestere legyen, és bármilyen feladatot el tudjon végezni?*

GJ: *Hát olyan tíz-tizenöt év, ha van hozzá tehetsége.*

MSZ: *Hogyan történik a festők ellenőrzése, munkájuk értékelése? A munkafolyamat végén?*

GJ: *Munka közben, szükség szerint. Ismerjük mindenkinek a képességeit és a munkatempóját. Van, akire alig kell odanézni, van, akire gyakrabban.*

MSZ: *Hányszor mehetnek ki a teremből egy műszak alatt?*

KJ: *Ezt nem szabtuk meg, mindenkinek más a munkaritmusa és a munkatempója. Bizonyos határig tehát a festő maga dönti el, hiszen egyébként az is érdeke, hogy gyorsan fejezze be a nála levő darabot. A teljes festési folyamat egy kézben van, és ahogy látható itt a teremben, mindenki másféle darabot fest.*

MSZ: *Az apró részletekben hogyan érezhető a tulajdonosi tudat kialakulása?*

KJ: Például abban, hogy amikor ebédszünet következik, az utolsónak távozó magától leoltja a villanyt. És ahol senki sem tartózkodik éppen, ott nem ég a villany. A privatizáció előtt minden helységben egész nap világítottak, az egész műszak alatt. Ebből és hasonló magatartási változásokból eredően, például, a növekvő árak ellenére, energiaszámlánk nem növekszik.

GJ: Ahol most állunk például, itt a vitrinek mellett, régen nem volt ritka a földön az eldobott csikk. A falak éle kicsorbult, le volt verve sok helyen az üzemben. Most körül lehet nézni bátran bárhol — és a rendet, a tisztaságot nem kényszerrel, nem fegyverrel értük el.

MSZ: *Tehát úgy vélik, hogy a munkavállalói privatizáció jó tulajdonlási formát teremtett, és Herenden bevált.*

KJ: Három év távlatából bizonyosan állíthatjuk, hogy jól döntöttünk.

MSZ: *Úgy hallottuk, hogy a kilencvenes évek elején Herendi hamisítványok kerültek forgalomba, és nagy kárt és hitelrontást okoztak Herendnek. Hogyan történhetett?*

KJ: Éppen a korábban említett okból, a szellemi és az erkölcsi normák romlása miatt. Herendi minőségű porcelánt sehol sem tudnak előállítani, tehát a fehéráru csak innen a gyárból kerülhetett ki. „Osztályos áru”, vagyis hibás, leértékelt darab címén, vagy kedvezményes dolgozói vásárlással, a hetvenes-nyolcvanas években történetesen sokkal több darab jutott ki az engedélyezettnél... Szóval úgy ment ez, ahogy mindenütt az egész országban. Hét évvel ezelőtt egy budapesti kereskedőnél ezerhatszáz hamisítványt foglaltattunk le. Vádemelés mellel még mindig nem született. Közben Texasban három és fél hónap alatt folyt le egy teljes büntetőeljárás a feljelentésünk alapján, meg is ítélték nekünk tízmillió forintnyi dollárt egy elszármazott hazánkfia ellen... A hamisítást akkor lehet leleplezni, és akkor igazán káros, ha a festés nem herendi mintázatú, vagy rossz a kivitelezése. Most, a privatizáció után azonban edények, figurák illegálisan már nem kerülhetnek ki a manufaktúrából, erre szigorúan ügyelünk.

MSZ: *Miről lehet fölismerni az eredeti herendi porcelánt?*

KJ: A valódi „herendi” alapvető ismérve, hogy szép, hibátlan. Természetesen ez ugyancsak szubjektív.

A terméknek vannak bizonyos jelzései (védjegy, forma és dekorációs kód, gyártási idő, rendeltetési hely, a készítő jelei, szignói), melyek tartalmi helyességét igazán csak szakember ismerheti. A hamisítók ezeket az azonosító és információs jeleket általában jól használják, de csak formailag. Éppen ezért és annak ellenére, hogy védjegyeink és dekorációink jelentős része a világ számos országában védjegyoltalom alatt áll, nehéz a fogyasztót megvédenünk, különösen Magyarországon.

Bár reklámnak tűnhet, mégis a hamis herendi porcelánok elleni legbiztosabb védekezés, ha a fogyasztó itthon csak a Manufaktúra saját márkaboltjaiban, külföldön pedig a Herend által értékesítésre feljogosított szaküzletekben vásárol.

MSZ: *A két háború között Herend vonzotta a szobrászokat, iparművészeket. Az általuk tervezett tárgyak némelyike ma is igen népszerű. Alakult-e ki újabb keletű együttműködés művészekkel?*

KJ: 1944-ig száznál több művész tervezett nekünk figurákat. Most négy főállású iparművészünk van, akik a jövő évi frankfurti vásárra készülnek, de nagyszabású művészeti program keretében a 2000. évre is készülünk.

MSZ: *A kortárs művészetet be lehet-e Herendre hozni úgy, hogy Herend stílusa és a hagyomány meg ne törjön? Eszükbe jutott-e például, hogy vezető magyar művészeknél egy-egy tárgy megtervezését rendeljék meg? Az ilyen művészetpatronálás növelné a cég tekintélyét itthon és külföldön, ha nem is hozna okvetlenül anyagi hasznot.*

KJ: Egyelőre nagyobb a vevőink által javasolt változtatások és újítások aránya. Ezen szeretnénk változtatni. Japán forgalmazónk például, aki képzett művészettörténész, maga rajzolja meg, hogy milyen változtatást szeretne — a hagyományon belül... A porcelánban már szinte mindent feltaláltak, nehéz újítani... Természetesen próbáltunk bevonni neves magyar művészeket. Nem könnyű együttműködni. Először is, neves, kialakult művészek idejüknek csak bizonyos részét hajlandók arra szentelni, hogy nekünk tervezzenek. Ez érthető, hiszen a saját útjukat járják. Aztán az anyag is nehézségeket támaszt. Előbb esetleg lenéznek, aztán megtanulják becsülni, de megmondják, hogy ez nem az ő anyaguk. Meg kell tanulniuk, hogy mit lehet megvalósítani ebben az anyagban — más a technológia, mások a statikai viszonyok, a formálási lehetőségek, mint más szobrászi anyagok esetében. Mindenesetre elkészült egy kéz-kompozíció MELOCCO Miklóstól: a készlet összes darabja az emberi kéz formájából épül föl. Ezt gyártani fogjuk. Schrammel Imre is komolyan kísérletezik a herendi porcelánnal, de habitusából eredően, csak a valóban új és tökéletes megoldás esetén járul hozzá, hogy a nagy nyilvánosság előtt jelentkezzünk az eredménnyel.

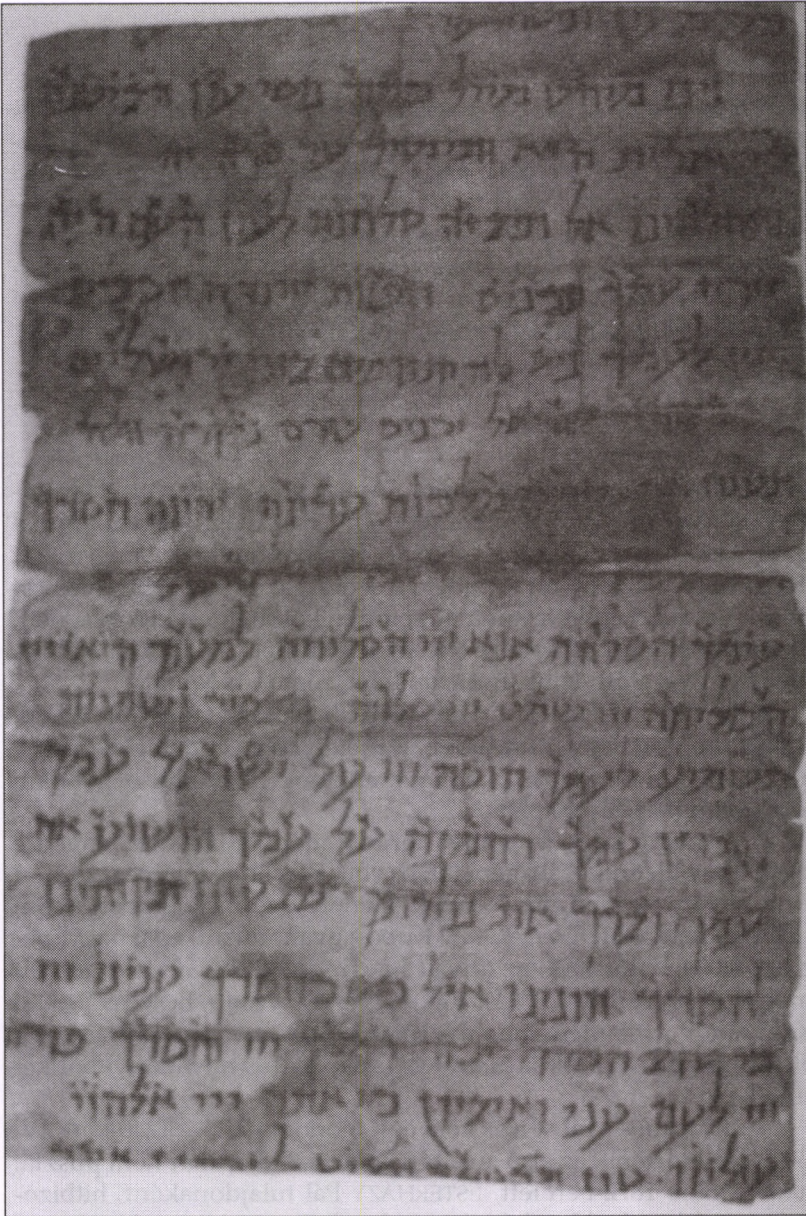
MSZ: *Hadd kérdezzünk rá ismét, mi a sikerük titka?*

KJ: Őszintén mondom, magam sem tudom. Több szakember ajánlkozott már, hogy néhány millióért kinyomozza, de egyelőre maradunk a tudatlanságban.

Készítette:

KODOLÁNYI Gyula, CZAKÓ Gábor, MELLÁR Tamás

VARJAI DEZSŐ

TALIZMÁN — PERZSIAI ZSIDÓ KERESKEDŐ „ÚTRAVALÓJA”
(HÉBER NYELVŰ BIBLIAI IDÉZETEK). 9. SZÁZAD

VARJU DEZSŐ

Történelem-földrajz szakos gimnáziumi tanár. A pápai református kollégiumban érettségizett, két évig a budapesti Eötvös Kollégiumban egyetemi hallgató volt, majd többszöri frontszolgálat után 43 hónapig tartó orosz fogságba került. Hazatérve befejezte az egyetemet, megnősült és a pápai Közgazdasági Technikum tanára lett. '58-ban meghívták a Türr István gimnáziumba, innét ment nyugdíjba 1982-ben, de nyugdíjasként tovább dolgozott 1994-ig. Az utolsó évben az újraindult pápai Református Kollégium földrajztanára volt.

(1)

1923 júliusában születtem Kupon. Apám kocsmáros volt. Három éves koromban, 1926. szeptember 6-án halt meg. Nagyapámmal borért mentek Köveskálra — lovas kocsival mentek, az éjszakát ilyenkor rendszerint ott töltötték. A szőlősgazda, aki egyúttal kocsmáros is volt, megkérte apámat, segítsen két sihedert kidobni, nem akarnak elmenni. Kidobták őket és lefeküdtek. A két férfi éjszaka italosan visszajött, fejbe ütötte apámat, rögtön meghalt.

AZ ELSŐ EMLÉKEM A GYEREKKORBÓL: ülök nagyanyám ölében, szeptember van, se hideg, se meleg, várjuk apámékat, nagyanyám megszólal „ha, ha, megjöttek”. Egyedül nagyapám jött, apám halálhírét hozta.

Anyám négy év múlva férjhez ment, s bár nem engedte meg, hogy új férje — aki géplakatos volt, korábban főgépész Pesten — a nevére vegyen, de ő ennek ellenére egész életében apám helyett apám volt. A VARJU név Kupon gyakori volt, apai nagyapámat MEZEI VARJUNAK, az anyait NAGY VARJUNAK hívták, de volt még SZÉLSŐ VARJU, KÁPLÁR VARJU, OLAJOS VARJU, BORZAS VARJU, KIS VARJU — valamennyien reformátusok. A nevek az 1700-as évek elején nyitott, a törökök utáni első református anyakönyvből kerültek elő.

Kupról — most írok róla egy monográfiát — 1240-ben, IV. BÉLA alatt történik az első levéltári említés. Ekkor már nem pusztá, hanem falu. 1872-ben lett, ESTERHÁZY Pál tulajdonaként, hitbizomány. A falunak ekkor két része volt: a kálomista, öregebb rész, ez GARAYÉ, TÖRÖK Bálinté, a katolikus részt pedig a gróf hozta létre a 18. században, lakói zöme zsellér volt. Kupnak nincs grófi kastélya,

viszont vannak neolit leletei. A Kupi plébános 1848-49-ben, két éven át naplót írt, ez az írás igen becses emléke a forradalom eseményeinek.

Anyám azt szokta mondani, „ha apád megmarad, biztosan *elcsaládosodtunk* volna.” Hogy nem született testvérem, vagyis anyám második házasságából gyerek, annak ugyanis a vallás volt az oka. Nevelőapám katolikus volt, anyám református, s egy ve-gyes házasság akkor, Kupon, igazi dráma volt.

A vagyont legalább annyira számon tartották, mint a val-lást, mi apai ágon szegényebbek voltunk, anyai ágon gazdagabbak — a kettő együtt úgy 23 hold földet jelentett —, nagyanyám érve nagyapámmal szemben mindig az volt „tízezer forintos lány vol-tam, ne felejtse el.”

1929-ben szüleim beírtak a hat osztályos elemi iskolába KISS Lajos tanító úrhoz, akinek felesége is tanító volt, BÁLINT Ágnes. A hat osztályba összesen harmincketten jártunk. Jó tanuló voltam, egy kicsit beteges, de azért nem kiugró tanulmányi eredményű. SZABÓ Jolán osztálytársam például nálam sokkal okosabb volt, de abban az időben a tanítón és a papon kívül csak egyetlen parasztszalád taníttatta tovább a gyerekét.

Mielőtt életemnek ezt a szakaszát befejezném, megemlítem gyerekkorom két nyomasztó emlékét: az egyik, hogy télen a koc-sma és a konyha gyakorlatilag egy helyiség volt, s én a füsttől, a zajtól, a nehéz levegőtől nagyon rosszul tudtam aludni, a másik — s túlzás nélkül mondhatom, hogy szörnyű élmény volt — a hu-szonkilences gazdasági válság. Huszonhétben a koronát felváltotta a pengő, s felcsillant a reménysugár: kilábalunk az egyik napról másik napra való életből. Huszonnyolcban a szüleim vállalkozni kezdtek. Vettek 24.000 pengőért egy Ford traktort és egy cséplőgé-pet, s kezdetben nevelőapám, nagyapám nagyon jó eredményeket is értek el. Egy évvel később már itt volt a letaglózó gazdasági válság, a búza ára 28 pengőről 9 pengőre esett le, és csak harmincnyolcban ment fel újra. Kocsma-bolt-bércséplés, a három nem hozott annyit, hogy elég lett volna. „Vidd a váltót a tisztelendő úrhoz”, ez volt az ismerős szöveg — sárga papír, hátul kellett két nagyapámnak aláírni —, és csak kuporgattunk, spóroltunk, hogy ki tudjuk fizetni az adósságot, a kamatot. Pedig a kocsmá, a bolt hajnali öttől este tízig nyitva volt, ez egyúttal azt is jelentette, hogy családként soha nem voltunk együtt, se hétköznap, se vasárnap.

(2)

ÉLETEMBEN ELÉG SOKSZOR JÁTSZOTT SZEREPET A VÉLETLEN. A tanítónk lelkész fia, dr. KISS Zoltán, aki egyúttal tanító is volt, azt mondta a szüleimnek, próbálják meg ezt a gyereket tanítatni. Azt is mondta, ha nincs pénzük engem Pápára küldeni, magántanulóként felkészít a vizsgára. Hogy mit látott bennem, nem tudom. '34-35-ben nála laktam, sokat sétáltunk, beszélgettünk

együtt, nagyon intenzív belső kapcsolat alakult ki közöttünk. Később missziós lelkész lett Franciaországban, az ott élő magyar bányászok lelki gondozója. A háború után hazajött, egyik villamoson orosz katonák — egy szóváltásban békíteni próbált — megszárták, ebbe halt bele.

1934-ben kerültem be a pápai Református Kollégiumba, másodikosnak, az első évet magántanulónként jártam. Abban az időben minden valamirevaló diák az 1841-42-ben indult Képzőtársaságban dolgozott. Három nagy 20. századi korszaka volt ennek a társaságnak. Az első világháborúig MEDGYASSZAY Vince püspök úr alakított ki egy határozott irodalmi arculatot, tanulmányokat és zsenge verseket küldtek be a diákok; 1920 után egy racionálisabb nemzedék jött, természettudományos és erős történettudományos érdeklődéssel; az én időmben pedig dr. BALÁZS János volt a Képzőtársaság vezetője. Ő kezdettől fogva nagy figyelemmel kísérte a népi írókat, a földreformot, azt hiszem, tőle hallottam először a „három millió koldus” kifejezést — egyébként nyelvész professzor volt. Ő megint csak beleszólt a sorsom alakulásába. Azt mondta: elmehetsz papnak, de ha tanár akarsz lenni, nem menj máshová, menj az Eötvösbe, és már nyolcadiktól kezdve olyan könyveket olvass, amelyeknek hasznát veszed. Szóba került még, hogy esetleg erdőmérnök leszek, de engem nem vonzott a vadászat, csak a csend. Ennek a tanácsnak alapján indultam el 1942-ben az Eötvös József Kollégiumba.

(3)

1942-ig egyértelműen a népi írók gyakorolták rám a legnagyobb hatást. Első élményem SZABÓ Dezső volt, *Az elsodort falu*. Magam is falusi gyerek lévén, olvastam VERES Pétert, SZABÓ Zoltánt, FÉJA Gézát, ILLYÉS Gyulát és fenntartás nélkül, elragadtatva lelkesedtem értük. A *Minőség forradalmát* majdnem könyv nélkül tudtam, boldogan fogadtam el azt az elvét, hogy a magyar kultúra szervesen bekapcsolódik az európai kultúrába. Két dologban vitatkoztam és vitatkozom ma is NÉMETH Lászlóval: az egyik, hogy nem igazán ismerte fel JÓZSEF Attila tehetségét; a másik, hogy Németh László azt írta, ha jól emlékszem, 1956. november 3-án: „emelkedő nemzet vagyunk”. Hetvenedik évemen túl, 1996-ban, sajnos nem látom igazoltnak ezt az állítást; nem vagyunk emelkedő nemzet.

1956. október 23-án, egyébként egy konferencia miatt, Budapesten voltam. Láttam a tüntetést, ott voltam a Rádiónál, hallottam az egyetemistát, amikor onnét kijött, láttam a rendőrt, aki beledobta a csatornába a pisztolygolyóit, és ilyeneket mondogattam magamnak: „látod, te történelemtanár, olvastad negyvennyolc történetét, és eddig fogalmad se volt róla, milyen, amikor a nép irányítja a sorsát.”

Visszatérve az Eötvös Kollégiumra: történelem és földrajz szakra jelentkeztem, Balázs János, középiskolai tanárom hatására.

Valójában az irodalom érdekelt leginkább, de ő azt tanácsolta: ha szereted az irodalmat, ne menj magyar tanárnak, mert a dolgozatjavítás megöl. Sose fogsz olvasni, mert az irodalom és nyelvtanítás teljes embert kíván.

A Ménesi úti — Nagyboldogasszony úti — Kollégiumban megtudtam, mi a liberalizmus. Nem a szó mai, agyonpolitizált, hanem eredeti értelmében. Kollégiumunk az École Normale Supérieure nevelési elveit követte, az messzemenően tiszteletben tartotta az értékek mellett az egyén személyi- és szólásszabadságát. Volt közöttünk jobboldali, volt kommunista, de úgy éltünk egymás mellett, hogy elképzelhetetlen volt, bármelyikünk följelentse a másikat. KOSÁRY Domokos volt a történelemtanárunk, LUKÁCSY Sándor négy évvel fölöttem járt, LATOR László, DOMOKOS Mátyás, FODOR András, SIMON István néhány évvel alattam.

Szóllósi Bubu (SZÓLLÓSI Zoltán zeneszerző), szintén velem egykorú, írt egy Mikulás-napi operát, melyben Szabó Miklós igazgatót énekelték meg — keresetlen szavakkal. Az igazgató úr ugyanis elkövette a diáksággal szemben azt a „vakmerő” dolgot, hogy elrendelte, aki nem jön haza este kilenc órára, annak be kell jelentenie a távolmaradás okát. (Mentségére legyen mondva, abban az időben már folytak a légítámadások.) Szép, egyházi zenével kezdődött a kórus, s mi énekeltük: „Filoszoknak légiója lenn a földön sír, zokog...”

TÚLOZNÉK, HA AZT MONDANÁM, MINDEN TETSZETT, amit a kollégiumban láttam. Kötelező volt például, a végletes szabadszájúság. A negyedéves családapának, harmadéves családanyának, aki egy szobában lakott a gólyával, be kellett őt vezetnie az élet rejtelmeibe. Le kellett például itatniuk, el kell vinniük a Conti utcai nyilvánosházba. Az idősebbek havonta egyszer kötelezően elmentek berúgni és amikor hazajöttek, a gólyákat „lehúzták”, vagyis elképzelhetetlenül megverték bennünket, és matracainkat, holmijainkat kidobálták az ablakon. Minderre az indok: a szellemi feszültség levezetése volt, és hogy bennünket, fiatalokat be kell törni, ne képzeljünk magunkról többet, mint amennyik vagyunk.

1944 áprilisában alapvizsgáztam — a nálam szerencsésebbek 1948-ban végeztek, én viszont 43 hónapos hadifogságba kerültem.

(4)

Ha életem eddigi szakaszát szerencsésnek mondhatom, az ezután következő éveket nem. 1944-ben, a falumban történelemre korrepetáltam az erdész fiát. Kiderült, a nagybátyja vezérkari ezredes. Ő felvilágosított, hogy rövidesen behívnak, mint egyetemistát, munkaszolgálatra, de — mert 1923-ban születtem — visszaengednek. A behívó megjött, én be is mentem a Ludovikára — június 6-án, a normandiai partraszálláskor —, de csak nem akartak el-

ereszteni. Elmentem a vezérkari ismerősömhöz, elpanaszoltam, mi történt. Sajnos, mondta, nem fogadták el az előterjesztését.

1944 nyarán mi, Eötvös-kollégisták — ott volt Bodnár Gyurka (dr. BODNÁR György irodalomtörténész), tőle kaptam egy József Attila-kötetet, akkor olvastam életemben először József Attilát —, futóárkokat, lövészárkokat ástunk Erdélyben, közben HOMÉROSZRÓL tartottunk egymásnak előadást, én pedig, ha tehettem, elvonultam egy üres faházba, beburkolóztam a köpenyembe és József Attilát olvastam. Talán e körülmények okozták, hogy soha költővel nem kerültem olyan bensőséges viszonyba, mint vele.

AUGUSZTUSBAN HAZAJÖTTEM — már udvaroltam a feleségemnek, aki tizenhét éves volt —, majd újra behívtak. Október 15-én, amikor a Horthy-proklamáció elhangzott, megúsztam, gondoltam megkönnyebbülve, mehetek vissza az egyetemre; de délután már egyre kevesebbet beszéltek a kilépésről, másnap pedig SZÁLASI átvette a hatalmat. November 10-én újra behívtak, fekete parolis egészségügyi katona lettem, úgynevezett dögész. Fegyverünk nem volt, csak vöröskeresztes karszalagunk, beteget hordtunk le légítámadáskor a pincébe, majd vissza. Azután Nagykanizsára küldtek, majd vissza Pestre, kiképzésre.

December 7-én, amikor már Soroksáron voltak az oroszok — onnét hozták be a sebesülteket —, akkor vittek el bennünket, mármint a zászlóaljot, a frontra. Érsekújváron voltunk, Nagyfődémesen, majd 1945 februárjában utoljára — otthon. Hogy miért mentem vissza, a legeslegutolsó pillanatban? Talán, mert rossz érzés volt arra gondolni, hogy a társaim, barátaim harcolnak, én meg otthon bujkálok, és az elrettentésül felakasztott, fán lógó katonaszökevények sem nyújtottak megnyugtató látványt.

Egy mérhetetlen emberfolyam, tizenként ember egy sorban, így vonultunk, vonszolódtunk, magunk sem tudtuk, hova. A komáromi várban estünk fogságba, 1945. március 27-én. Szemüveg, igazolvány, felsőruha nélkül lettem hadifogoly, s ha '44 karácsonyát azért jegyeztem meg, mert az első tetűt akkor kaptam, itt már azt lehetett elmondani: tetű volt a fűszálakon is. Egy lezárt marhavagonban, negyvened magammal indítottak útnak, a végállomáson tudtuk meg hova: Brianszkba. Brianszk nyolcszáz kilométerre van Moszkvától és nyolcszázra Kijevtől. Negyvenezeren voltunk foglyok. MÁLYUSZ, HAJNAL, SZEKFŰ professzorok után erdőt irtani, fát úsztatni, mozdonyt készíteni. A fogság első hónapjaiban disztrófiát kaptam, a szervezetem olyan mértékben leromlott, hogy úgy látszott, néhány hetem van hátra. Ezúttal azonban szerencsém volt. Dr. BERETVÁS Béla tanácsára jelentkeztem egy német orvosnál, s a kórház parancsnoka, KAROVUSKINA, amikor megtudta, hogy egyetemista vagyok, bevett a kórház ápolói közé. Mert tudtam németül, oroszul, latinul, én írtam a diagnózisokat, végül ez mentette meg az életemet: benn tartottak a kórházban. Itt minden tekintetben jobb — s főleg — szellemi környezetben voltam.

Például elkezdtük fordítani SCHILLER *Don Carlos*át, ezenkívül BAUDELAIRE-, VERLAINE-verseket fordítottunk.

'48 őszén nem hittem el, hogy tényleg hazajöhetünk. Úgy gondoltam, SZTÁLIN nem engedi el a foglyait, dolgoztatja őket, amíg ki nem múlnak. Csak szeptemberben kezdtem el bízni, amikor kivontak bennünket a munkából. Október 8-án értem haza. A szovjet fogság 1945. március 27-től 1948. október 8-ig tartott, 22 éves koromtól 25-ig! Itthon beiratkoztam a 48/49-es tanévre. Az egy év gyakorló évet elengedték.

(5)

1950-től tanítok. A tanítást véglegesen 73 éves koromban, 1996-ban fejeztem be. 1950-ben a pápai Közgazdasági Szakközépiskolában kezdtem el, 1958-ban — mert forradalmi szereplésük miatt két tanárt, HARSÁNYI Sándort és dr. SZAKÁL Sándort, büntetésből más iskolába helyeztek át — GALÁNTAI István igazgató úr meghívott a „Türr”-be, vagyis a Türr István Gimnáziumba. Megtisztelő meghívás volt, mellé azt az ajánlatot kaptam, hogy szervezhetek egy elit-osztályt, tehetséges tanulókból és az osztályfőnökük lehetek. Igazi sikerélmény volt, kitűnő emberek lettek belőlük — ketten külföldi egyetemen tanítanak.

1950-ben megnősültem, feleségem BOROS Katalin, szintén Kup községből való. Negyedik gyerekként, önmaga eltökéltségének és akaraterejének köszönhetően elvégezte a tanítóképzőt és a főiskolát, tanított, majd tizennyolc éven át a pápai Kodály Zoltán Zenei Általános Iskola igazgatója volt. Két fiúnk van, mindketten nők, jogászok.

1982-ben, amikor hatvankét éves elmúltam, nyugdíjba mentem, de tíz évig még tovább tanítottam. Az utolsó két évben az újjáalakult Református Kollégium óraadó tanára is voltam.

SZOPHOKLÉSZ MONDTA: „Az vagyok, aki vagyok, úgysem lehetek más, miért félnék felfedezni, ki vagyok?” Ezt választottam életem mottójául. Középiskolai és egyetemi tanárainak köszönhetően, szélesebb látóhatárt, nagyobb kitekintési lehetőséget kaptam, mint általában a korombeli diákok. Említettem már Szabó Dezsőt, Németh Lászlót, Veres Pétert, Illyést, József Attilát, hadd tegyem melléjük HAMVAS Bélát, NIETZSCHÉT, SPENGLERT, HUIZINGÁT.

Örülök, hogy a harmincas évek élénk szellemi világában lehettem diák, Kosárytól megtanultuk ütköztetni a szemléleteket: érvelj, mondta, ütköztess! — És szembeállította velünk Szekfút, Mályuszt. Szabó Dezsőtől megtanultam, hogy a gondolkodó ember szabad. A földrajzot MENDÖL Tibortól tanultam meg — a Magyar Szemle Társaság pengős könyvtárából ma is megvan néhány könyvem, többek között Mendöltől a *Táj és ember*.

(6)

Természetesen az ember negyvenhat év után számvetést csinál, mi az, ami sikerült és mi a hiány?

Az Eötvös Kollégiumot eredetileg azzal a szándékkal hozták létre: jó tanárokat kell nevelni, később amikor megkezdték a tudósképzést, a tanári pálya — ennek szomszédságában — egy kicsit veszített az értékéből. Máig bennem van a kétely, nem hibáztam-e azzal, hogy tanár maradtam, és nem mentem el tudományos pályára? Ahányszor belegondolok ebbe, egy kicsit mindig felzaklat, de az is eszembe jut: amikor úgy döntöttem, tanár leszek, két dologgal kellett számot vetnem, az egyik, hogy a hadifogság miatt négy év kiesett az életemből, s a tudós pályán ez sok, a másik, hogy nem akartam Budapesten élni.

KÖZEL ÖTVEN ÉV TÖPRENGÉSE UTÁN AZT MONDHATOM: jobb, hogy a tanári pályát választottam. A tudósok között is kevés az, aki igazán korszakalkotót, soha nem voltat fedez föl, s talán én sem lettem volna az. Mint tanár viszont ugyanazt adom át, amit ők felfedeznek. Ők rájönnek valamire, fölismerik, én pedig *tovább adom* egy vagy két generációnak. Elkerülhetetlen, hogy a szellem emberei közül ezt a feladatot ne vállalják valakik. A szellemi értékek, a tudományos eredmények átadását — talán nem szerénytelenység — igenis érzem olyan fontosnak, mint az átlag tudósi teljesítményt. És akkor még nem beszéltem arról, hogy a tudományos eredményt a tanár a saját egyéniségén keresztül szűri át, a jó tanár nem kerülheti el, hogy egyéniségének sajátos lenyomata ott legyen az általa átadott anyagban. Alkatom is erre tett inkább alkalmassá, tény, és nem vallomás: szerettem a gyerekeket. Egy-két embert gyakran szívesebben láttam volna osztályon kívül, de legalább kilencven százalékuk nekem is nagyon fontos volt.

Örömet okozott órára bemenni: ahogy becsukja a tanár maga mögött az ajtót, független lesz és szabad. Semmi másra nem kell tekintettel lennie, csak arra, hogy kikkel áll szemben és mit akar elmondani nekik. Természetes, mást nem mondhatok, mint ami a tankönyvben van, de mondhatom másképp. A tanárnak sokféle eszköz áll rendelkezésére; hogy csak egyet említsek: a megközelítés módja. Saját gondolatait, saját olvasmányait átszűri az anyagon, s a szemekből, a tekintetekből leméri a hatást.

Fogalmam sincs róla, negyvenhat év alatt hány diák fordult meg a kezem alatt. A Közgazdasági Technikumban hatféle tagozat volt, később, a gimnáziumban volt nappali és levelező osztály, ezeken belül három-négy szak. A tablóképeken valakit megismernek, valakit nem, de vissza tudok emlékezni, főleg az első időkből arra, hogy az osztályban ki hol ült.

(7)

GYEREKKOROM VISZONTAGSÁGAIT, a szovjet fogságot, az 1950-tól 1990-ig tartó kemény és puha diktatúrát nagyobb bajok nélkül vészeltem át. Nem kényszerültem belépni a pártba (igazgató feleségem se), találkoztam értelmes párttag vezetőkkal is, és az igazgatóimmal is szerencsém volt. Pályám során komoly konfrontációm a hatalommal nem volt. Hogy ezt jó szerencsémnek köszönhetem, (esetleg volt tanítványaim segítségének), vagy annak, hogy alaptermészetem nem harcias, összeütközéseket kereső, nem tudom. De tudom, hogy a *modus vivendi* megtalálása számomra mindig nagyon fontos volt és az, hogy órakezdéskor bezárhattam mögöttem az ajtót és magam voltam húsz-harminc figyelő, de kritikus diákkal — ez engem mindig kielégített.

A történelmet és saját viszonyomat elemezve, azt is leszögezhetem: nem a magam tudatos, kemény akarata jelölte ki az életutamat. Kellett hozzá dr. Kiss Zoltán, aki elindított a gimnáziumba, dr. Balázs János, aki felhívta a figyelmemet az Eötvös Kollégiumra, dr. Beretvás Béla hódmezővásárhelyi főorvos, aki nélkül a fogságban néhány hét után elpusztultam volna. Karovuskina doktornő, aki nélkül BERKEROVICS Antal bunyevác táborparancsnok kénye-kedvének estem volna áldozatul (tudomásom szerint itt-hon, Pesten agyonverték volt katonái); de talán az is számított valamit, hogy az úton magam is kitartó voltam, az egészségem nem hagyott cserben, és, csaknem ötven éven át, a feleségem se.

(8)

A történelemtanárnak illik számot vetnie azzal is: mi a nemzet ma? Merre haladunk?

A magyarságomat adottságnak érzem. Megkerülhetetlen ténynek. Kritikával nézem: mert benne élek, jogot formálok rá, hogy kritikával nézzem.

Egyre gyakrabban jut eszembe: mennyi szerencsésebb nemzet van nálunk. A hollandok például gyarmatosítottak, gazdagodtak. Mi kevésbé polgárosultak és szegényebbek vagyunk, a millecentenáriumra 18 millió helyett 9 millióan készülünk. 1919-ben kezdődött a szétszórásunk, 1945-ben, 1956-ban folytatódott. Hogyan tovább? Van-e elég kohézió bennünk?

A felemelkedő nemzetben most nagyon nehéz hinni, mégis minden erőnkkel és tudásunkkal arra kell törekednünk, hogy megtaláljuk a kiutat unokáink és azok unokái, az egész emberiségnek értéket jelentő magyarság számára.

VATHY Zsuzsa

四十八願阿彌陀佛

普勸供養受持

夫欲念佛修行求生淨國者先於淨
 處置尊像隨分香花以為供養
 每至尊前冥心合掌離諸散動專注
 一緣稱名禮敬
 南無極樂世界四十八願大慈大悲
 阿彌陀佛願共諸眾生心歸命十拜
 南無極樂世界大慈大悲諸尊菩薩
 一切賢聖一拜
 然後正坐心專注念阿彌陀佛或方或千
 觀世音大勢至諸尊菩薩各百八輪
 以此稱揚念佛功德資益法界一切
 含靈願承是善聲同得正念往生無
 量壽國更禮三拜即出道場

SZERINDIA, BUDDHA FÖLDJE

EZZEL A CÍMMEL rendeztek Párizsban a múlt év végén egy impozáns kiállítást (*Sérinde, Terre de Bouddha*), amelyet ez év tavaszán Japánban is bemutattak. A Szerindia elnevezés Bel-ső-Ázsia középponti régióját jelenti (a szer latin szó — görög eredetű — a selyem hazájának népét jelöli; *sericum* a selyem latin neve; átvitt értelemben is használja a szaktudomány „kínai” jelentésben), a mai kínai Hszincsiang tartománynak felel meg és arra utal, hogy ez a föld régen kettős, kínai és indiai kulturális hatásokat ötvözött. Továbbá jelzi, hogy ennek a régiónak a kommunikációs ütőere a Selyem Útjának nevezett kereskedelmi útvonal: ezen az úton nem csak a tevekaravánok vitték a kínai selymet Nyugat felé, hanem hozták is az indiai kincset és fűszert Keletre — egyben a szellemi javakat is, a buddhizmust Indiából és a művészeteket Kínából. Ennek köszönhető, hogy a középkorban ezen a területen eleven és roppant gazdag kultúrák virágoztak, egészen addig, míg DZSINGISZ mongol hordái, a genocídiumokban és az esztelen rombolásban máig felülmúlhatatlan szörnyetegek, tönkre nem tettek mindent: embereket milliószám gyilkoltak, városokat felégették, öntözőműveket szétdúltak. A régió közepén a Tarim-folyócska medencéje voltaképp egy rettegett sivatag, a Takla-makán, de az ezt megkerülő útvonalak mentén csodálatos oázisvároskák éltek a maguk színes és boldog életét.

Ezekből a virágzó kultúrákból a mongol pusztítások után csak homokba temetett romok maradtak.

Ezeket a romokat kezdték el kutatni és feltárni a századforduló híres utazói és felfedezői. Sven HEDIN úttörő kalandjai után STEIN Aurél, Paul PELLIOT, GRÜNWEDEL, Le COQ és mások régészeti útjai páratlan értékű emlékeket mentettek meg, amelyek ma London, Párizs, Berlin, Pétervár, Delhi, Tokió múzeumainak és más gyűjteményeknek féltett — és többnyire rejtett — kincsei. Ezekből a kincsekből (mintegy 300 tárgyból) épült fel a Grand Palais-ban a Szerindia kiállítás. A rendezők: Jacques GIÈS, a Musée Guimet főmunkatársa és Monique COHEN, a Bibliothèque Nationale szakértője; az anyag túlnyomó részét is az ő intézményeik adták, kisebb részét a világ nagy múzeumai kölcsönözték. Éppen ezért, az igazán érdekes tárggyegyüttes a Paul Pelliot-expedícióból származó és a Musée Guimet-ben, a keleti művészetek párizsi múzeumában, valamint a Bibliothèque Nationale-ban, a francia

nemzeti könyvtár keleti részlegében őrzött kép- illetve kéziratanyag.

FŐKÉNT AZÉRT JELENTŐS EZ A KIÁLLÍTÁS, mert ezt, a világ igen távoli gyűjteményeiben szétszórva őrzött emlékanyagot eddig nemigen lehetett így együvé rendezve látni. A kiállítást ugyan nem láthattam, csak a párizsi nagy lapok szenzációsnak tálalt, a (műveletlen) nagyközönségnek szánt beszámolóit olvastam; nem is csodálom hát, hogy két, minden elismerést megérdemlő rendezője, Giès úr és Cohen asszony — ahogy barátaim megsúgták — nem volt nagyon elragadtatva a sajtóvisszhangtól. A sajtó mentségére azonban azt kell hangsúlyoznom, hogy ez bizony nem attrakció volt, nem szenzáció a nagyközönség számára (s a sajtó őket képviseli, az újságírók sem különbek az újságolvasóknál), hanem a szakembereknek való *szakkiállítás*. Annak bizony szenzáció volt: a szakemberek szűk csoportja — ismét barátaimtól tudom — Londonból és Berlinből, de a világ számos távolabbi helyéről is elzarándokolt megtekintésére.

S még inkább örülhetnek a szakemberek annak a pompás katalógusnak, ismét Gies úr és Cohen asszony munkája (számos munkatárs közreműködésével), amely 430 lapon közel 300, jórészt színes és igen jó minőségű reprodukcióval s mindhez részletes információval (adatok és bő annotáció) szolgálja a szakmai világot. Nem is jó szó a műfajt jelölő katalógus, hiszen inkább egy magisztrális könyvet kaptunk, nagy örömünkre — köztudott, hogy a kiállítás efemer mű, az ércnél maradandóbb a katalógusa. Ezentúl a szakmának alapvető kézikönyve lesz. S kezemben van a kiállításnak Tokióban kiadott japán nyelvű változata is, terjedelmében szerényebb, de reprodukcióiban újat is adó kötet, amely a szakmai közönségnek jelentős kibővítést szolgálhatja (nem csak a japánul olvasók, hanem a kínaiul értők is jól hasznosíthatják).

A kiállítás, pontosabban a katalógus jelentőségét leginkább azzal tudom szemléletesen bemutatni, ha az engem közelebről érdeklő anyagát próbálom meg olvasóimnak részletezni. Ez az anyag pedig a Pelliot-kollekció, amelynek zöme a Tunhuangban gyűjtött kép- és kézirategyűttes. Ennek története sem érdektelen.

Tunhuang a középkorban a kínai fővárosból induló Selyem Út utolsó kínai állomása: fallal körülvéve, gyéren öntözött földekkel övezve, kicsiny és szegényes. (Még négy évtizede, ottjártamkor is az volt — ma forgalmas turistaközpont, repülőtérrrel!) A határőrvároskába életet a karavánok vittek: csomópont volt, itt váltottak tevéket, itt rakták át az árut. Olykor pedig egy-egy ambiciózus katonatiszt, aki ugyan száműzetésként kapta ezt a kormányzóságot, igyekezett hasznot húzni belőle: sápot szedett a karavánoktól. Azonban a IV. századtól, amikor néhány szerzetes megtelepedett a környéken és remetebarangot vájt magának a homokkő-falban, lassanként zarándokok pihenőjévé vált. A falba vájt szentélyek szaporodtak és egyre díszesebbek lettek: az épszögletű kamrák, kis ajtókkal ellátva, nemsokára százával sorakoztak a homokkő-fal-

ban, s falaik és mennyezetük színeiben pompázó képekkel hirdették BUDDHA és tanai dicsőségét — a remetecellákból pompás kolostor nőtt. Zarándokok, vándor szerzetesek látogatták, sokan megtelepedtek itt, s a kolostor — nagyralátó helytartók adományából is táplálkozva — virágzott: a Selyem Út vándorai és kereskedői nem sajnálták az adományokat, abban a reményben, hogy viszonzásként Buddha, a hit magas patrónusa megvédi őket a veszedelmes karavánúton. A kolostor önerejéből és vagyonos hívók adományából építkezett: vándor mesteremberek váltják az olykor igen nagyméretű kamrákat és festették simára vakolt falaikra a szebbnél szebb képeket.

A 14. századtól a sokat — virágzást és pusztulást egyaránt — megért városka a Selyem Úttal együtt elveszítette jelentőségét. A mongol dúlások után a tengeri kereskedelem fejlődése vette át a szerepet a karavánoktól. A zarándokhely, amely idők folyamán az Ezer Buddha Barlangtemplomok nevét érdemelte ki, szerencsére érintetlen maradt. Évszázadokra eltemette a feledés és a homok. Az egész Szerindia az iszlám földjévé vált, s a kínaiak, akik időszámításunk kezdete óta uralmuk alatt tartották a régiót, már csak formálisan voltak urai a ritkán lakott és mohamedán hitű városkáknak.

AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOS VILÁGNAK, amely a múlt században már egyre inkább érdeklődött Szerindia homokba temetett egykori kultúrái iránt, a tunhuangi buddhista műemlék csodáiról elsőként egy magyar hozott hírt: LÓCZY Lajos, kiváló földrajztudósunk, aki 1879-ben gróf SZÉCHENYI Béla expedíciójával járt ott. És egy másik magyar, a brit-indiai szolgálatban dolgozó Stein Aurél volt az, aki Lóczy híradására felfigyelt. Stein a brit-indiai hadsereg térképészeti expedícióit vezette Szerindia földjén. Egyéni érdeklődését követve, szenvedélyes régésszé lett, és expedícióit kihasználva, kitartó és fáradságos munkájával Szerindia régészeti feltárásában világraszóló eredményeket ért el. Eredményeinek leghíresebbje Tunhuang és Szerindia többi elsüllyedt kultúrájának feltárása: számos városka romjait és a kínai határfal maradványait ásta ki, s a megmentett leletekkel a British Museumot gyarapította.

Stein második expedícióján 1907-ben jutott el Tunhuangba, megcsodálta és lefényképezte a közeli Ezer Buddha Barlangtemplomok néhány, jól hozzáférhető, részletét. De nagyon izgatta a szenvedélyes kutatót az a kósza hír — kereskedők, karavánvezetők terjesztették — miszerint a műemlék gondozója, egy VANG nevű, nem is buddhista, hanem taoista szerzetes talált itt régi írásokat, s a barlangtemplomok renoválásához azoknak eladásával szerez pénzt. A félnék és tartózkodó Vangtól némi furfang és kiadós ezüst-adomány ellenében sikerült is megszereznie 29 ládára való kéziratot és festménytekercset. Hogy pontosan milyen értékű anyagot talált Stein, az csak később, a ládák Londonba érkezése után derült ki: a roppant értékű leletanyag a tunhuangi kolostor

könyvtárának a része volt, amelyet kilencszáz éve falaztak be a szerzetesek, valamilyen hódítók jöttének hírére. Az elfalazott fülke épségben őrizte titkát, mígnem Vang véletlenül föl nem fedezte. (Vang és Stein fölfedezésének a történetét részletesen megírtam már *Az Ezer Buddha Barlangtemplomok* c. könyvemben, Bp., 1959.) Nos, a befalazott könyvtár tudományos jelentősége fölmérhetetlen: a Kr. e. 1000 előtti kínai és belső-ázsiai kultúra — s nem csak a buddhista irodalom — számos pótolhatatlan dokumentumát innen ismerhetjük meg.

Paul Pelliot, a francia belső-ázsiai expedíció vezetője egy év késéssel érkezett Stein után Tunhuangba. Érdekes személyisége és későbbi tudományos karrierje folytán érdemes többet tudnunk róla. Ez a magas termetű, öntelt francia majd mindenben ellentéte volt az alacsony és mindig szerény Steinnek; csak szívós, minden megpróbáltatást elviselő adottságuk és munkabírásuk volt azonos (Steinnek egy későbbi útján lefagytak egyik lába ujjai, Pelliot is fagyást kockáztatva ásatott egy ízben.) Pelliot, húsz évesen, a Hanoi-ban (Vietnamban) működő francia főiskola professzora volt. Pekingben járt könyveket vásárolni főiskolájának, amikor ott ragadt a követségen a boxerlázadás idején. A követségeket fenyegető lázadóktól elragadta egy zászlójukat, ezért később megkapta hazája becsületrendjét; oktalan hősködéseivel (kiment a lázadók közé teázni) és pökhendi viselkedésével a diplomataék ellenszenvét érdemelte ki. Hanoi tanársága idején kíméletlen kritikáival és a szakma neves képviselőit fölényesen „leleplező” írásaival szerzett magának ellenségeket. Jellegzetes példánya volt a „gall kakasnak”, ahogy diákkoromban neveztük az ilyen magatartású francia barátainkat.

HANEM VOLTAK OLYAN ERÉNYEI IS, amelyek méltán kelthetik fel bámulatunkat. Félelmetes memóriája volt: az expedíció útjáról küldött leveleiben pontosan idéz szövegeket és dátumokat, pedig ott semmiféle forrás nem volt keze ügyében. Ezzel függ össze páratlan nyelvtudása: 13 nyelvet, köztük számos keleti nyelvet (írást is!) tudott; klasszikusokat idéző elegáns kínai beszédével mindenhol elismerést aratott; míg csomagjaikra vártak a kínai határvárosokban, néhány hét múlva folyékonyan társalgott a helybeliek türk nyelvén. Nem csoda hát, hogy mesterei, akik csak ezeket az erényeit ismerték, őt jelölték ki a francia expedíció vezetőjének. Eredményei egyértelműen bizonyítják számunkra, hogy a 28 éves fiatal tudós megérdemelte ezt a megbízatást. Nem így kortársai számára: fiatal kora és a fent jellemzett magatartása botrányt kavart hazatérése után a hiú és féltékeny öregebb orientalisták körében. De erről később.

Amikor Pelliot Tunhuangba érkezett (1908-ban), még nem tudott Stein fölfedezéséről. Az ő figyelmét az északi területeken folytatott ásatásai közben egy régi pekingi ismerősétől kapott ajándék kézirat keltette föl: nyomban megállapította, hogy egy hetedik századi szöveget tart kezében. Ha ez Tunhuangból került elő,

akkor lesz ott még több is, vélte, nem alaptalanul. Megérkezése után nyomban ráállította fényképészét (másik útitársa, egy katonarvos feladata a térképezés volt) a barlangtemplomok megörökítésére. Ezt NOUETTE, a fotós, olyan gonddal és teljességigénnyel csinálta meg (Pelliot irányításával), hogy a húszas években megjelent hat kötetnyi fotó máig használható dokumentumanyag s a legújabb időkig — amikor színes fotók szorították ki — kizárólagos forrásanyaga volt a tunhuangológiának (mert újabban ez a név illeti ezt a kutatási ágazatot).

DE PELLIOT SEM VESZTEGETTE IDEJÉT, bár Vang szerzetesre neki is várnia kellett. Hanem amikor megérkezett, Pelliot — valószínűleg kitűnő kínai nyelvtudásával — hamar levette a lábáról a félnék Vangot, aki beengedte vendégét a kincseskamrába! „Teljesen elképedtem” — írja levelében. Becslése szerint 15-20 ezer kézirattekercs volt a viszonylag kicsiny fülkében összezsúfolva a mennyezetig. Ekkora irattömeg átvizsgálására, úgy vélte, hat hónap is kevés. Mégis úgy döntött, hogy ha csak futólag is, de meg kell néznie minden egyes darabot. Egy szál gyertyánál kuporogva, három héten keresztül, reggeltől estig válogatta és rakta két halomba a tekercseket: az egyikbe a feltétlenül megszerzendőket, a másikba a többit. Mesterének azt írta, hogy naponta csaknem ezer tekercset nézett meg. Esténként két kísérőjének fáradtan, de boldogan számolt be aznapi kincseiről: hol egy nesztoriánus bibliafordítást, hol egy kolostori beszámolót mutatott diadalittasan. Ebben a szédületes tempójú munkában, munkabírása mellett, híres memóriája, nyelvi és filológiai tudása segítettek. Ha nem tanúskodnának erről munkatársainak visszaemlékezései s eredményei, talán mi is hitetlenkednénk, mint kortársai Párizsban.

Hátra volt még Vang engedélye. A négyszemközti tárgyalás is meglepően hamar sikerült: Pelliot 500 ezüst taelt (kb 90 angol font) adott Vangnak a kb. 6000 tekercsért (volt köztük festménytekercs is bőven). A három francia szigorúan őrizte titkát, s csak a becsomagolt kincsek behajózása után oldódott meg nyelvük. Pelliot Peking felé vette hazaútját. Nem is ő lett volna, ha el nem dicsekszik pekingi barátainak zsákmányával: a hitetlenkedőknek meg is mutatott néhány magával vitt tekercset. A hatás nem is maradt el: az akkor még császári birodalom hivatalai azonnal zár alá vétették a tunhuangi előljárással a megmaradt kincseket. (Tegyük hozzá, ez az intézkedés szegényes eredményt hozott: Stein és Pelliot után még japán és orosz kutatók is szereztek itt tekercseket; Stein második útján, 1914-ben még öt ládára valót szedett össze a lakosságnál rejtegetett anyagból. Még szomorúbb véget ért a köztársasági kormány intézkedése a megmaradt anyag Pekingbe szállításakor: a kocsikaraván ellátását a megbízott katonatiszt a tekercsek elajándékozásából fedezte a hosszú út állomásain; Peking alá érve ijedten tapasztalta, hogy az indulási leltár szerinti anyag fele hiányzik. Úgy segített magán, hogy minden egyes tekercset kettétépett, így duplázta meg a tekercsek számát.

Ennek a ténynek az ismeretében már nem is nagyon tudjuk elítélni Stein és Pelliot szerzési módját.)

MÍG STEIN FELFEDEZÉSÉT és annak londoni regisztrálását osztatlan örömmel fogadta az angol tudomány s nyomában az egész világ szakmai közvéleménye, Pelliot-t, hazatérése után, a párizsi szakemberek egy része csúf támadásokkal fogadta (és a támadások lármás sajtóvisszhangja ezt kisebbfajta országos botrányvá dagasztotta). Persze, Pelliot fiatal kora, pökhendisége és hetvenkedései erősen közrejátszottak abban, hogy idősebb kollégái kétségbe vonták majd minden szavát. Néhány féltékeny öregebb szakember úgy vélte, hogy (Stein 29 ládányi zsákmánya után) Pelliot nem szedhetett össze oly sok értéket, mint állította, legfeljebb hamisítványokat. Az is irritálta őket, hogy Pelliot leleteit egy lezárt szoba őrizte s nemigen juthattak hozzá. A botrány lassan elült, de alighanem döntő szerepe volt abban, hogy Pelliot a hat kötetnyi fotó publikálásán kívül (s ehhez sem írt kísérő szöveget!) nem foglalkozott többé érdemben anyagával. Az első világháború idején a pekingi követségen teljesített diplomáciai szolgálatot, ugyan, de — bár visszaemlékezések szerint gondolt kutatásokra — többé nem tért vissza Tunhuangba, sem más régészeti kutatóútra nem vállalkozott. Fényes akadémiai karrierje főként filológiai munkásságában és tanítványok nevelésében tetőzött: sinológusok több generációja vallotta őt mesterének (többek között a mi néhai LIGETI Lajos professzorunk is). Nem rajta múltott — bár a botrányos fogadtatásnak valószínűleg része volt benne — hogy csodálatos anyaga napjainkig nem kapott megfelelő feldolgozást, de még csak egy jó katalógust sem. Igaz, a londoni Stein-anyagról is csak a legutóbbi időkben készült valamirevaló katalógus.

Bármilyen jól ismeri valaki a tunhuangi Ezer Buddha Barlangtemplomokat, a 475 különböző méretű üreg falfestményeit és szobraikat, a kínai középkor Tunhuangjáról és Szerindiájáról csak féldoldalas képet alkothat magának, ha nem ismeri a befalazott kolostori könyvtár kincseit. Annak kéziratai, festményei, nyomtatványai és fametszetei, a kéziratok, illusztrációk tehetik csak teljessé képünket arról a gazdag, sokszínű és soknyelvű kultúráról, amely nem csak a kínai világot, hanem Szerindia világát alkotta valamikor. Ez a könyvtár idézi föl nekünk azt a tarka, pezsgő szellemi életet, ami a középkori Kína virágkorát jellemezte s aminek olyan ereje volt, hogy ebbe a távoli határvároskába és kolostorába is kisugárzott.

A Szerindia kiállítás igazi újdonságot jelentő tárgyai a Musée Guimet raktárából kerültek elő, közel kilenc évtizedes rejtőzés után. A nagyméretű festmények közül egyet emelek ki: a X. század elejéről való, 286x189 cm a mérete, selyem alapon színek, tus és arany — ragyogó tarkasága ma is nagyon szépen érvényesül. Valószínűleg rituális szertartások alkalmával használták, alul-felül egy-egy rúd feszítette ki. A falakon ennél nagyobb képkompozíci-

ók is vannak, de a függeszthető képek között ez páratlan Kínában is, egész Szerindiában is. Kínában egyébként ebből a korból, érthető okokból, egyetlen tekercskép sem maradt fenn ilyen méretben. A középkori kínai buddhista falfestmények reprezentatív típusa az ún. szútra-változat: voltaképp egy statikus, dekoratív kompozíció, amely a buddhista Paradicsomot jeleníti meg. Középen Buddha — ekkor már több is van, nem csak a történelmi — körötte, mellette kanonikus csoportosításban égi lények, a buddhista mennyországot kiérdemelt „szentek” — fent épületrészlet jelzi a mennyei palotát, lent pedig lótuszmedencébe benyúló hídon zenekar és táncos: a paradicsomi boldogság jelképeként. (Az igazat megvallva, a zenekar is, a táncos is nőre hajaz, de ebben a paradicsomban sincsenek — elvileg — nemek. Persze, a festő előtt milyen minták lebeghettek? Bizony nem égi táncosok, hanem az ebben a korban igen népszerű s mindenütt látható táncosnők.) Nos, ez a nagy kép, a 12 egyforma négyzet alakú mezőre osztott formájában, ezeket a kompozíciós sémákat ismétli. A kép témája egy szútra részlete, amely Buddha tíz prédikációját mondja el, a tökéletesség felé vezető út tíz stációját. A tizenkét jelenetet figyelmesen szemlélő észreveszi, hogy mindegyiken más Buddha kéztartása, kísérőinek öltözete, más színű a fejét övező dicsfény. (S nincs zenekar és táncosnő, hiszen ez még nem a Paradicsom.) A tíz prédikáció/stáció sémája azonos: a vörös köntösben lótusztrónusán ülő Buddhát szimmetrikus, dekoratív elrendezésben ülik körül a dicsfényes „szentek”. Szó sincs tehát a szútra szövegének képi megjelenítéséről, a stációkat pusztán jelképes utalások különítik el egyetlen konvencionális séma ismételtetésével. A kép ugyan impozáns, színeiben elragadó, de lényegében dekoratív hatású: liturgikus funkcióját így is el tudta látni, a szertartás alkalmával kiakasztva áhítatot keltett a szerzetesekben.

AZ ILYEN KÉP a történezt ugyancsak gondolkodóba ejti: Tunhuangban nemigen volt igény ilyenre, hiszen a falakon százával voltak olyan falfestmények, amelyek ennek a liturgikus szerepét betölthették. Valószínű, hogy efféle képek nem is itt, hanem a fővárosban készülhettek — technikai tökélyük is erre vall. A valláskutató persze nagyon örül az ilyen képnek, hiszen új elemmel gazdagítja az eddig is alaposan feldolgozott középkori buddhista ikonográfia korpuszát. Magam azonban még ezeknél is jobban örültem azoknak a kis képeknek, tusrajzoknak, illusztrált kéziratoknak, olykor csak papírfecniknek, amiket Pelliot éles szemmel és szerencsés kézzel halászott ki a könyvtár tekerkseinek garmadából. Nem részletezem tehát a Pelliot-kollekciónak sem a falfestmények szépségét idéző, témában — a kanonikus sémákon belül — igen változatos, helyenkint bravúros technikával készült számos remek képtekercsét, sem pedig a rendkívül értékes, mert ebből a korszakból páratlan formatökélyű fafaragványokat, szobrocskákat, hanem inkább néhány olyan kis képecskével és más

hasonló lelettel foglalkozom, amelyek cseppet sem látványosak, viszont a korszak megvilágításában annál fontosabbak.

Valójában csak egy papírfecni, amivel kezdeném. De héber szöveg! Egy kínai határvároskában, valamikor a IX. században! A régi írások szakértője megállapítja, hogy perzsiai írásforma, a filológus pedig el is olvassa: bumfordi bibliai idézetekkel megtűzdelt fohász az Úrhoz, védelmezné meg tulajdonosát, a zsidó nép fiát a veszélyes úton. Igen, perzsiai zsidók is akadtak ebben a korszakban a kínai fővárosba tartó karavánok utasai és kalmárai között. Az összehajtott papírfohászt talizmánként hordta magával az utas. Csoda, hogy a buddhista kolostorban őrződött meg.

Ezekre az úti veszélyekre figyelmeztető képecske akad több is a Pelliot-anyagban. Egy ilyen kép egy Kuan-yin-szútrát illusztrál. (Kuan-jin a buddhista pantheonnak az az alakja, aki a bajbajutottaknak segít.) Páncélos lovasok támadnak egy karavánra, utasai térden állva fohászknak a védő *bódhiszattvá*hoz. Az illusztrátort bizonyára személyes élmények ihlették erre a rajzra: ebben a korszakban a tibetiek voltak híresek vértjeikről és hírhedtek Szerindia földjén rabló portyázásaikról.

Egy másik szútra illusztrációján, amely a veszélyeken keresztül kalauzolja a hívőt a tökéletességhez, égi mandátummal egy lovas jelenik meg. Csak bámulhatjuk, hogy milyen remekül tudtak a kínaiak lovat rajzolni, holott sosem voltak lótenyésztők: ebben az időben s még sokáig a nomád népektől vásárolták lovaikat. Lehet, hogy ezért becsülték s rajzolták annyira a lovakat? Még a vallási ihletésű képeken is sokszor kapnak helyet. Igaz, a buddhista legendárium is őrzi Buddha lovának emlékét, azét, amelyen útnak indult, amikor a királyfiságból a remeteségbe vonult.

TUNHUANG SOK RENDKÍVÜL ÉRTÉKES TÁRGYAT ŐRZÖTT MEG. A művelődéstörténet a Stein-leletek közt találta meg a sokáig kételkedve fogadott állításokat a fametszet és a nyomtatás korai kínai használatáról, kézzelfoghatóan bizonyító dokumentumokat. Nos, Pelliot anyagában is vannak ilyen lapok: egy röpcédula formájú „ex-voto” fadúcos nyomással, egy másik lap „ezer Buddha” nyomatokkal. A művelődéstörténésznek különösen kedvesek az olyan sablonok (több is van), amelyek papírból készült kis rajzok, s nyomokban őrzik a túvel készült perforációt és a sablon átvitelére használt okkerport. Ilyen sablonokkal készítették a kevésbé igényes dekorációt a falakra is. De akadnak kézzel illusztrált könyvecskék is: többnyire a címlapot díszítették ilyen tusrajzok.

És néhány hallatlanul érdekes papírkivágás. Sokáig úgy tartotta a közvélekedés, hogy ez egyik friss műfaja a népművészetnek. Revideálnunk kell ezt a nézetet: a Pelliot-anyagban több, *bódhiszattvát*, buddhista „szentel” formázó, kivágott képecske is akad. Nem tudjuk, miképp használták ezeket. A maiakat ablakra ragasztják az újévi ünnepekre: a színes operafigurák a szegény ember mutatós dekorációi voltak a század elején. De hogy ezeket a buddhista figurákat hová tették, mikor ablaküveg még nem volt?

Talán lampionokra? Esetleg az ablakon használt olajos papírra? Ha ezt nem is tudjuk, azért annyi bizonyos, hogy ezek a szegény ember dekorációk a buddhista hitnek az eddig vélelmezettnél erősebb és szélesebb elterjedtségét tanúsítják.

És a kedvencem: ismét egy papírfecni. Ezen rajz van: egy kolostor, mögötte olyan szakadékkal, amilyen a tunhuangi barlangtemplomokat rejti. A kolostoron tibeti nyelven magyarázó felirat. Mintha valaki útbaigazító rajzocskaként készítette volna. Mondhatnám, engem igazol: mindig úgy képzeltem, hogy a falba vájt kolostorcellák csak a liturgiát szolgálhatták, s előttük — ahogy még én is láttam négy évtizede — épület állhatott, amely a valódi kolostori funkciókat (szerzetesek szállás- és étkezőhelye) el tudta látni. De további gondolatokat is sugall ez a rajzocska: a kínaiak sosem rajzoltak-festettek természet után közvetlenül (nálunk sem a középkorban: LEONARDO volt az első, aki leült egy hegyoldalra és lerajzolta az Arno völgyét), az a rajzocska azonban ilyesmire emlékeztet. Merészen röpül a fantáziám? Lehet. De ettől a pompás anyagtól, amit ez a kiállítás tár elénk, más képzelete is szárnyakat kaphat...

EZT AZ ANYAGOT LÁTVA, minden mulasztást és késést hajlandók vagyunk elfeledni: ha sokáig késett is ezeknek a leleteknek a feldolgozása és közzététele, most elismeréssel kell adóznunk a párizsi múzeumnak és könyvtárnak elsősorban, de a többi múzeumnak is, a leletek gondos megőrzéséért és restaurálásáért. Példásan gondozott anyagot tár elénk a nagyszerű katalógus, és interpretációja is alapos filológiai-művészettörténeti stúdiumokról vall.

S még egy szomorú gondolatot nem bírok elhessenteni e szépen gondozott anyag láttán. Amikor én ott jártam, pontosan 43 esztendeje, Tunhuang nehezen megközelíthető volt. Tán tíz napig utaztam, míg odaértem: az út felét vonaton, aztán autóbust helyettesítő teherautón (negyvenedmagammal), végül lóháton. De a világ legnagyobb és legrégebbi *in situ* múzeuma érintetlenül őrizte az ezer esztendeje rábízott káprázatos falfestményeket és szobrokat. Volt ott egy kutatóintézet a leletek gondozására, az ő vendégük voltam. Heteken keresztül bolyongtam a lélegzetelállítóan szép falak közt. Jegyzeteltem, rajzolgattam. Esténként az intézet művészeivel, tudósaival beszélgettünk. Csend volt. A helyet megillető áhítat.

Ma azt hallom tanítványaimtól, akik odalátogattak — mert ma már vasút és repülőtér van — hogy naponta többszáz látogató özönli el a tunhuangi barlangtemplomokat. Ugyan csak egy-két tucatot mutatnak belőlük a turistáknak, de azért igencsak megkéri a pénzt. A városka rohamosan fejlődő, hatalmas épületekkel ékes, repülőtérrel, autóbusz-pályaudvarral és azok minden tartozékával felszerelt turistaközpont lett. Megpróbálom elképzelni. Csak elborzadok. Ahogy kilencven évvel korábban, amikor a fővárosba szállítás idején, vagy nyolcvan éve, amikor Kínába menekült fehérgár-

dista bandáknak adták ki szálláshelynek a barlangtemplom...
 most is a kínaiak maguk teszik tönkre az emberiségnek ez...
 páratlan csodáját, Tunhuangot. Mert hogy ennek a pénzéhes tu-
 ristavadászatnak ez lesz a vége, azt biztosra vehetjük. Marad he-
 lyette egy turistaparadicsom. Buddha őrizzen tőle!

MIKLÓS Pál

112 洞 (中层)
 天王

FALFESTMÉNY RÉSZLETE TUNHUANGBÓL
 A SZERZŐ TOLLRAJZA, 1953

KÖNYVEKBŐL KÖNYV

Szántó Tibor tervezte magyar bibliák szemléje

A *Jordánszky-kódex*. Tervezte SZÁNTÓ Tibor. A kísérőtanulmányt írta CSAPODI Csaba. Az utószót és a szómagyarázatokot LÁZS Sándor írta. (Helikon, Budapest, 1984); *A vizsolyi biblia*. Tervezte Szántó Tibor. A kísérőtanulmányt SZABÓ András és Szántó Tibor írták. (Magyar Helikon, Budapest, 1981); *Biblia*. Illusztrálta BÁLINT Endre. Tervezte Szántó Tibor. A kísérőtanulmányt írta DÁVID Katalin. (Egyetemi Kiadó, Budapest, 1991); *Nagy Képes Biblia*. Tervezte Szántó Tibor. (Pantheon, Budapest, 1993).

„Ez a könyv a nagyszombati klarissza apácák konventjének 1782. évi feloszlása után került elő, nekem ajándékozta 820. május 29-én tekintetes Fába Mátvás úr, az esztergomi káptalan jegyzője.”

JORDÁNSZKY Elek esztergomi kanonok, később címzetes püspök, fekete tintával latinul írott bejegyzései ezek annak az 1510-es évek végén készült, kézirásos magyar bibliának a XXVIII. levele alján, amelyet ma — pár lap kivételével — az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz. A hiányzó levelek közül kettő — az I-II. fólió JANKOVICH Miklós gyűjteményéből — az Országos Széchényi Könyvtárban található, a többiek nem tudni, hol — elvesztek, elkallódtak, eltűntek valahol. A XXV. fólió hátoldalának alsó margóján, az említett hiányok miatt éppen Jordánszky múlt századi bejegyzésével szemközt olvasható az alábbi, fekete tintával írott magyar nyelvű bejegyzés:

„Ezen codex eddig nem ismert első huszonhárom lapját 1-től 25-ig CSEMEZ József, győri isk. igazg. tollnoktól 1880. évben háromszáz forinton megvette, s a meglevő részhez illesztette SIMOR János, bibornok, hgprimás és esztergomi érsek. Ó Emja Kegyes parancsára jegyzette MASZLAGHY Ferencz.”

Maszlaghy tisztelendő úr akkortájt hercegprímási levéltárosként működött, később budapesti várplébános lett, majd esztergomi kanonok, végül — mint Jordánszky — címzetes püspök. E bibliát, amely a lapalji belefírókból, úgy látszik, címzetes püspököt csinál, ma már — néhai LÉKAI László bíboros úr és Szántó Tibor tipográfus mester jóvoltából — mindenki lapozgathatja, nézegetheti, silabizálhatja, böngészgetheti.

DECEMBER VAN, KARÁCSONY HAVA, CHANUKKA IDEJE, bibliaolvasó esték időszaka. Bár minden este bibliaolvasó este, és minden nap bibliaolvasó nap, és minden emberi kapcsolat a bibliaolvasás által is erősödik, hiszen a „transzcendens tényező”, „Isten szava” a Szentírás által is jobbítja, mélyíti az ember és ember közötti viszonyt, mert Isten szava alkotta a világot, a decemberi hó — az idő és az égből szállott megfagyott víz — valami súlyosabbat, valami díszesebbet kíván a bibliaolvasó esték gyakorlatában is. Bordázott gerincű bőrkötést, arany metszésű könyvet, rézcsatokat, kapcsos kötést, vésett bőrtábla-borítást, iniciaisékat, holtak nyelvét, nyelvezetét, régi tinták színeit, vízfoltokat, merített papírt és vízjeleket, a kézirás ritmusát, azt a hangulatot, érzést, amit lán cravert

könyvek adhattak egykor öreg könyvtárak roskatag olvasópolcai fölé hajló embereknek, arcoknak, kezeknek, behavazott kolostorudvarok, belső kertek hangulatát, az együttvacsorázások zajait, a kenyérmorzsa nesztét, az asztali áldás dallamát, a hitet, amiből őseink „bizonyosságot merítettek”, és ami hatalmas súlyával karácsony táján úgy zuhan elénk, mint házfal, vihartól elsodort háztető.

A HIT NEM A BIBLIA, A KÖNYV LÁTHATÓSÁGÁRA VONATKOZIK, hanem — mint SZENT PÁL mondja —, arra a tudásra, hogy „a világot az Isten szava alkotta”. Ez a tudás a hit által a testünkből származik. Romlandó agyunkból, melyet megdicsőít az Úr. Ám a láthatóság, az esztétikum, a forma valami titkos, lényegi kapcsolatot hordoz anyag és lélek között, mondhatnánk, megcsillantja az új embert a régiben, vagy talán megsajnálja az elvesző, lehulló régít az újban, meghatódik az emlékek esendő voltán.

Karácsonyi hóban, chanukka-ideji gyertyafényben megszentelő erejű egy magyar nyelvű szépséges biblia. Az említett Jordánszky-kódex például, vagy Szántó mester többi remeklése.

A Belgiumban nyomott és kötött aranymetszéses *Nagy Képes Biblia*, a reneszánsz igényességű modern tipográfia egyik csúcsteljesítménye.

Az úgynevezett *Bálint-biblia* hasonmás kiadása. A könyv eredeti változatának másfélezernél több illusztrációját az 1950-es évek végén, a párizsi bíboros, Maurice FELTIN felkérésére, Bálint Endre — BÁLINT Aladár fia, OSVÁT Ernő unokaöccse, SZERB Antal sógora — készítette. Bálint révén a modern magyar zsidó-keresztény-értelmiségi lélek van benne ezekben — a katolikus bibliát kísérő — illusztrációkban.

KÁROLYI RADICS Gáspár vizsolyi bibliája 1590 júliusában hagyta el a vizsolyi officinát. Ez az első, teljes, nyomtatott magyar biblia. A 2412 lap terjedelmű nyomtatvány létrehozásában az ifjú SZENCI MOLNÁR Albert is közreműködött: 1590 elején ő hozta-vitte a korrektúrákat Károlyi gönci lakása és a vizsolyi műhely között. A 700-800 körüli példányszámban kinyomtatott Károlyi-bibliából ma 51 példány létezéséről tudunk. A possessorbejegyzések alapján néhánynak első tulajdonosát is ismerjük; köztük van ASZTALOS András nagyszombati polgár, Szenci Molnár pártfogója. A vizsolyi bibliából Szencinek is volt példánya: tudjuk, komoly nehézségek árán tudott csak szerezni egyet a Károlyi-hagyatékából.

A gyönyörű, műves gonddal létrehozott hasonmás egyik kötete térdeimen. A másikat Anna lányom lapozgatja szobájában. Beszalad és kicseréli a két kötetet. Hozza-viszi őket, mint Szenci Molnár a korrektúrákat. Emlékszem, kisgyerekként egyszer rácsodálkoztam egy öreg bibliára Erdélyben. Azóta vágyódom régi betűk után. Tebenned bízunk eleitől fogva.

HIDVÉGI Máté

CLINTON II.

„Az amerikaiak a *status quo*-ra szavaztak 1996-ban”, „Az amerikaiak újratervelték a politikai rendszert”, „Az amerikaiak egyensúlyt akarnak” — ilyen és ehhez hasonló sommás véleményeket lehet olvasni azt követően, hogy ismét Bill CLINTON (William Jefferson) lett az Amerikai Egyesült Államok elnöke és ismét a republikánus párt szerzett többséget a kongresszus mindkét házában. Clinton a kampány során meghirdette a „hídépítést a 21. századba” és győzött, ugyanakkor a választók a *status quo*-ra szavaztak. Hogyan egyeztethető ez össze?

AZ ILYENKOR SZOKÁSOS történelmi utalásokkal is bőven találkozunk a választást követő elemzésekben. Franklin ROOSEVELT 1936-os újraválasztása óta demokratapárti elnököt nem választottak meg a második ciklusra, és Roosevelt 1921-es győzelme óta a belső kérdések nem álltak annyira a középpontban, mint 1996-ban. Arra is felhívják a figyelmet, hogy 1930 óta nem volt republikánus párti többség a kongresszusban, valamint arra is, hogy 220 éve nem fordult elő, hogy demokrata foglalja el az elnöki széket, ha a kongresszusban ellenzéki a többség.

A számok nyelvére lefordítva 1996-ban az alábbi eredmény alakult ki: Clinton gyűjtötte be a szavazatok 50%-át, Bob DOLE 41 és PEROT 9%-ot. Az elektorok közül 379-en szavaztak Clintonra és 159-en Dole-ra. A szavazásra jogosultak 49%-a, azaz 196,5 millió szavazó járult az urnákhoz. Soha sem került még ennyibe a választás, az elnökjelöltek küzdelmére 800, a szenátorokra és képviselőkre másik 800 millió dollárt fordítottak. A szenátusban az arány 55-45, a képviselőházban 221-199 a republikánusok javára.

Clintonra szavazott a nők 54, a feketék 83, a közepes végzettségűek 59%-a. Dole-ra szavazott a fehérek 46, az egyetemet végzettek 46 és a magas jövedelműek 48%-a.

Amíg 1992-ben a központi kérdés a gazdasági helyzet volt, addig 1996-ban az amerikaiak többsége elégedett volt anyagi helyzetével s így a szavazásnál kisebb jelentőségű kérdések kerültek előtérbe. Ilyenek: Ellenőrizhetik-e, hogy a televízió ne árassza el annyi szeméttel a családi otthonokat? A szomszéd iskolában legyen-e egyenruha vagy sem? Mennyi lesz a szülési szabadság?

A nemzetközi politika szinte egyáltalán nem került szóba a választási hadjárat során. Egyetlen beszédben, egyetlen tévévitában sem szerepeltek nemzetközi ügyek. Clinton egyszer tett említést a NATO kibővítéséről a közép-kelet-európai országokkal 1999-re. De még erről sem alakult ki vita. Pedig Clinton újabb négy évében számos nemzetközi problémával kényszerül majd szembenézni.

A *Time* választási különszáma a következő válság-témákat említi:

Oroszország. Számolni kell a JELCIN utáni helyzettel, ami egyaránt változhat a demokrácia, a bizonytalanság és a birodalmi terjeszkedés irányában, hiszen a „közeli külföld” országai és a volt köztársaságok ügye egyáltalán nem lezárt Moszkvában.

Kína. Itt a TENG Hsziao-ping utáni korszak következik. Milyen irányba fordult az utódok vezetésével a világ legnépesebb országának

politikája? Bonyolítja a viszonyokat Hongkong csatlakozása Kínához és Tajvan problémája.

Európai Unió. A biztonság-politikában az Európai Unió változatlanul szövetségese az USA-nak, belső ellentétei ellenére. A közös valuta megteremtésével azonban megváltoznak a kereskedelmi és pénzügyi viszonyok, ami még sok fejtörésre fog okot adni.

Közel-Kelet. Az izraeli-palesztin békefolyamatot komoly veszély fenyegeti. Eredményessé tétele nem képzelhető el az USA határozott segítsége nélkül.

Afrika. Fekete-Afrikában a faji zavargások tovább tartanak. Fenyegét az AIDS továbbterjedése és a térség gazdasági összeomlása. Amerika kénytelen csapatokat küldeni.

Iszlám fundamentalizmus. Közép-Ázsiában, Algériában tovább erősödik az iszlám fundamentalizmus. Irán, Afganisztán után tovább terjedhet Pakisztánban és a FÁK mohamedán országaiban, Kazahsztánban, Tadzsikisztánban. Magában az Egyesült Államokban is újabb terrorakcióktól tartanak.

Kanada. Kiéleződnek a gazdasági ellentétek az USA északi szomszédjaival, egyben legnagyobb gazdasági partnerével, Kanadával. A Kubával való kereskedelem amerikai tilalma sérti az ország önállóságát.

Mexikó. A déli szomszéd gazdasági helyzete továbbra is bizonytalan, ami ösztönzi az illegális bevándorlást.

Latin-Amerika. A térség országai gyanakvással tekintenek Clintonra. Hatvan év óta az első elnök volt, aki nem látogatott el Latin-Amerikába.

A felsoroltakon kívül Amerikának, mint az egyetlen szuperhatalomnak még számos más nemzetközi problémával kell szembenéznie, elegendő említeni Boszniát, Észak-Írországot vagy Észak-Koreát. Az első elnöki ciklusban Clinton még megengedhette magának, hogy a nemzetközi kérdéseket rábízza a külügyminiszterre, a második menetben azonban már meg kell alapoznia a saját tekintélyét a világban. Újraválasztásával az amerikai történelemben már beírta a nevét, a most következő négy évben dől majd el, hogy a világtörténelem miképp értékeli teljesítményét. Sokan úgy vélik, Clintont rabul ejtette Hollywood varázsa, s most maga is világsztár akar lenni.

KORÁNTSEM BIZTOS A SIKER. Clintont az amerikai közvélemény nem tartja kikezdehetetlen jellemnek, hiszen az eddigi botrányok kedvezőtlen hatása még nem múlt el és a republikánus kongresszus további vizsgálatokkal fenyegetheti az elnököt, hiszen az indonéz pénzügyminiszter választási adományának ügye még egyáltalán nincs lefutva. NIXON hasonló győzelmet aratott 1972-ben, a Watergate-botrány miatt mégis távoznia kellett 1974-ben. Clinton elnökségének első két évét inkább a külpolitikai fiaskók jellemezték, így Boszniában, Haitiban, Szomáliában. A másik két évben már eredmények is születtek, „megtanulta a matrózjárást” — mondta róla egy tapasztalt politikus, „megszokta a rázást” fordíthatnánk magyarra.

Kritikus döntése lesz az elnöknek az új külügyminiszter kiválasztása, mivel Warren CHRISTOPHER már bejelentette távozását. A világ változóban van, ezért az elnöknek más típusú külügyminisztert kell találnia, mint az eddigi volt. Az utóbbi fél évszázadban az amerikai külpolitika alapvetően a bipoláris világra épült, és a feltartóztatás, mármint a kommunizmus feltartóztatásának erőteljes szándéka vezérelte. A külügyminiszter fő feladata e politika kivitelezése volt, amelyben a két párt között

lényegi konszenzus állt fenn. Ez a külpolitika elsősorban *valami ellen* irányult. Ma már ez nyilvánvalóan nem elég. Most a nemzetközi tevékenység *valamiért* folyik majd, meghatározandó, hogy az USA mit támogat, minek ad elsődleges fontosságot. A jelszavak közismertek — a demokrácia előmozdítása, a szabad piacgazdaság támogatása, az emberi jogok védelme — de mindez még elmélet és nem gyakorlati politika. Régebben, ha voltak is viták Vietnamból, Közép-Amerikáról, vagy a stratégiai védelmi kezdeményezésről (ez volt a csillagháború hivatalos elnevezése), azért a NATO kiépítésében, az amerikai-japán stratégiai szövetségben, a haderő és külföldi segély bőkezű támogatásában mindig teljes volt az egyetértés.

AKORÁBBI IDŐSZAKBAN Christopher megfelelő embernek bizonyult, gyakorlott tárgyaló volt, aki mindig igyekezett megtalálni a közös alapot. Most azonban más képességek szükségesek, hiszen nehezen meghatározhatóvá vált, hogy ki az ellenség és ki a barát. Az országok nagy részére inkább a kettő közötti ingadozás a jellemző. A fő feladat a jövőben nem egyezmények megszövegezése, hanem konstruktív viszonyok és kapcsolatok kiépítése lesz. Az amerikai külpolitika új kereteinek megteremtése a feladat, amihez meg kell nyerni a belső és a nemzetközi közvéleményt. Az idők magaslatán álló, alkotó gondolkozásra van szükség. Bejelentette lemondását William PERRY védelmi miniszter is. Jim HOAGLAND a *Washington Post*-ban arra hívja fel az elnök figyelmét, hogy a sikeres kül- és védelmi politikához olyan emberek szükségesek, akik valódi csapatmunkát képesek végezni. A konszenzus nehezebb lesz a kongresszussal, mert a republikánus párt több, neves, nagy nemzetközi tapasztalattal rendelkező tagja hiányozni fog az új szenátusból és képviselőházból.

Európa tisztábban fog látni 1997 júniusában, a NATO csúcsertekezlet alkalmával, hogy milyen elképzelések vezetnek majd az USA külpolitikáját. Ezen a tanácskozáson döntenek a NATO új tagjairól. Lengyelország, Magyarország és Csehország tartozik az első körhöz.

Az amerikai tömegtájékoztatás előszeretettel tömörít összetett kérdéseket egyetlen fogalomban. Most azt mondja: Clinton I-nek vége, következik Clinton II.

PETHŐ Tibor

Lapzártakor érkezett a hír, hogy 79 éves korában meghalt PETHŐ Tibor, szerkesztőbizottságunk tagja, aki a Magyar Szemle első számától kezdve, hónapról-hónapra írta nekünk külpolitikai szemléit. Írásai a távlatos látás és rendkívüli mesterségbeli tudás mintái voltak. Alakja egyet jelentett az édesapja által alapított Magyar Nemzet szellemiségének legjobb vonásaival. Munkássága ezt a szellemiséget őrizte meg és vitte tovább. Emlékét szeretettel őrizzük!

*A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága;
a Magyar Szemle szerkesztőbizottsága és szerkesztői*

SUMMARIES

Editor's Note. Stories for Oblivion — The School of the Excellent, by Gyula KODOLÁNYI.

Margit SZÉLL, theologian, Budapest. *Pope Woytila, the Philosopher.* This unique spiritual and intellectual biography presents the extraordinary coherence and exacting intellectual standard of the thought of Pope JOHN PAUL II. The formative experiences of his youth during World War II, his studies of KANT and SCHELER, as well as his participation in the preparations for the Second Vatican Synod, in collaboration with CONGAR, CHENU and HÄRING, all contributed to his idea of the serving Church.

György BEKE, writer, Budapest. *The High Clergy of Transylvania.* On the 100th anniversary of the birth of the great bishop Áron MÁRTON, the author surveys the outstanding deeds and careers of Hungarian Roman Catholic high priests who also excelled as community leaders in the course of the history of Transylvania.

Viktor ORBÁN, Chairman, FIDESZ Hungarian Civic Party, Budapest. *'56 and the Young.* On the 40th anniversary of the Hungarian Revolution, the leading politician of the opposition recounts how his generation discovered during the last seven years its living ties to the past, and takes a look at unsettled matters in the heritage of the new Hungarian democracy.

Gábor CZAKÓ, writer, editor of *Magyar Szemle*, Budapest. *Market-Europe.* The essay, a chapter of new book *World Hamburger* and *Market-Europe*, takes a scathing look at European civilization, reduced to a pragmatic system of consumerism.

Csaba VARGA, Professor of Law at Pázmány Péter Catholic University, Budapest. *The Paradoxes of the Transformation of the Legal Order.* Looking back at six years of transition in Hungary and East Central Europe, the author points out the painfully ironic effects of the attempt to export mainly Anglo-Saxon legal models in an unorganic way.

Island — I do Not Know Why We Are So Successful. The editors of *Magyar Szemle* talk to József KOVÁCS, managing director of the Herend Porcelain Manufacture. The role of 150 years of tradition and the employee share-ownership model are discussed.

Zsuzsa VATHY, writer, Budapest. *Dezső Varju.* A retired grammar school professor from Pápa, Western Hungary, recounts the turning points of his life and career.

Pál MIKLÓS, sinologist, former Director of the Museum of Applied Arts, Budapest. *Sin Kiang, the land of Buddha.* In the ancient city of Tunhuang, excavations in Buddhist cave temples, started by Sir Aurel STEIN, has

yielded an immense wealth of paintings on paper, silk and frescoes. The author discusses the significance of these finds.

Reviews:

Máté HIDVÉGI, biochemist and cultural historian, surveys the oeuvre of Tibor SZÁNTÓ, the doyen of Hungarian book designers, with special respects to facsimile and modern editions of the Bible.

Tibor PETHŐ, Chairman of the Board of *Magyar Nemzet*, our foreign policy columnist, looks at the urgent decision President CLINTON has to make in international affairs, after a campaign where foreign policy was hardly a theme.

KUAN-YIN BÓDHISZATTVA, A MEGMENTŐ. SELYEM-FESTMÉNY, 10. SZÁZAD

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:

1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:

Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:

PRESS + PRINT Kft.

2340 Kiskunlacháza

Kossuth L. u. 9.

Felelős vezető:

TÓTH IMRE ügyvezető

Tipográfiai terv:

BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:

MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben
a Magyar Posta Rt.

Hírlap-üzletági Igazgatósága.
Árusításban megvásárolható a
területi hírlapkereskedelmi rt-k
árusainál.

Előfizetési díj:

egy évre 1728 Ft, fél évre 864 Ft;

Külföldről előfizethető

a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy megrendelhető levélben,
melyre csekket küldünk

Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75\$, fél évre 38\$

A CÍMLAPON: RABLÓK

TÁMADNAK EGY KARAVÁNRA
(SZÍNES TUSRAJZ, RÉSZLET).

REPRO: MIKLÓS PÁL

A MAGYAR SZEMLÉT AZ
ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK
ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:
Batthyány tér, metró; Frankel
Leó utcai aluljáró; Flórián tér,
Flórián üzletközpont; Bécsi út
122-124.; Déli pályaudvar, met-
ró, Déli pályaudvar, lapüzlet;
Kosztolányi tér; Bukarest Étte-
rem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti
metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai
lapüzlet; Deák téri aluljáró, lap-
üzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u.
6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lap-
üzlet; Ferenc körúti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., köz-
lönybolt; Lehel tér, Gogol utcai
lapüzlet; Árpád-híd, metró;
Móricz Zsigmond körtér, a 6-os
villamos indulási oldala; 114.
postahivatal; Moszkva tér,
Gomba; Örs Vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BU-
DAPESTEN: ATLANTISZ
KÖNYVSZIGET (V., Piarista
köz 1.); BENCÉS KÖNYVES-
BOLT (V., Ferenciek tere 5.);
MENTOR KÖNYVESBOLT
(VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK
BOLTJA (VI., Andrássy út 45.);
LITEA KÖNYVESBOLT (I.,
Hess András tér 4.); PETŐFI
KÖNYVESBOLT (II. Margit krt.
7.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA
KÖNYVKERESKEDÉS (VIII.,
József krt. 36.); SZÁZADVÉG
KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) NEMZETI KÖNY-
VESBOLT (XIII., Pannónia u.
22.). A BALASSI KIADÓ KÖNY-
VESBOLTJÁBAN (II., Margit u.
1.) korlátozott számban korábbi
számaink is kaphatók.

Czakó Gábor

Világfasírt

Esszékötet, A Teremtő mosolya és a Mi a helyzet? folytatása. Ára: 597 Ft. Megrendelhető az IGEN Katolikus Kulturális Egyesületnél: 1365 Bp., Pf. 661. Tel/fax: 2160-155.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: CSORBA József: *Nemzetstratégia és geopolitika*; KESERŰ Katalin: *Emlékezés és történelem — emlékművek*; MOHÁS Livia: *Aphrodité*; EGYED Ákos: *Az erdélyi jobbágyfelszabadítás és Wesselényi*; SAÁD József (szerk.): *Válogatás a Magyar Szemle 70 éves jubileumára*; MIKLÓSSI Endre Hamvas Béláról; Helmut RENÖCKL: *Tájékozódás egy áttekinthetetlen korban*; GEHÉR József: *Az oktatás joga az EU-ban*; LUSTIGER bíboros esszéje

A MAGYAR ÉLETNEK, DE MÉG A MAGYAR FÖLDNEK IS számtalan baja van. Fáradozunk a kisebb-nagyobb hibák kiküszöbölésén, sőt verekszünk a problémákon, de egy nem is olyan hosszú folyamat végén a termőföld teljes kimerülése, elsivatagosodása áll.

HONORIUS CSÁSZÁR 395-BEN törölte az adóregiszterből — mint sivatagot — az egykor oly termékeny Campagnának mintegy 600 négyzetmérföldnyi területét. Az Alföld kiszáradásának réme — amelyről manapság egyre többet beszélnek — nem ráfogás. Nem az eső kevesebb, hanem annak hasznosítása romlik. Azelőtt az Alföldön több volt a rét, erdő, legelő, a termőföld nem volt növénytakaró nélkül, kevés kapásnövény termett és kedvükért kisebb területen irtották a gyomot, hogy ezzel még kopárabbá tegyék a talajt. A kiszáradás veszélye többeket ragad kétségbeesítőnek is nevezhető javaslatokra. Ilyen például az erdősítés. Az Alföldnek nem az a baja, hogy kevés fát termel, hanem hogy egyre kevésbé alkalmas kenyértermelésre.

A *TALAJVÍZ SZINTJÉNEK CSÖKKENÉSE* annak következménye, hogy csapadékot gyorsan elvezetjük. A helytelen öntözéssel adott többlet víz lefolyása még jobban zsarolja a talajt. Míg nálunk egyre nőtt a feltört föld és egyre fogyott a rét és legelő, addig Angliában 1870 és 1930 között 31%-kal csökkent a szántóföld.

A *MI JAVARÉSZT KALÁSZOS TERMELÉSÜNK* és a legjobb igyekezetű trágyázásunk mellett közel sem akkora a pusztulás, mint a trágyázással mit sem törődő és javarészt kukoricát, gyapotot, tehát a földet kellően be nem borító terményeket termesztő amerikai rablógazdálkodás miatt. Amerikában a katasztrofális porzivatatok az elsivatagodás következményei. 1910-ben a tönkrement és elhagyott területek kiterjedése még „csak” 10 millió holdat tett ki, 1930-ben pedig már 50 milliót. Mégis, e rablógazdálkodás fékezte Európa talajának elsivatagosodását.

ÍME A MI ALFÖLDÜNK „KISZÁRADÁSÁNAK” BIZONYÍTÉKA SZÁMOKBAN. Az évi 550 mm csapadékból a kevéssé kopott talajról 122 mm folyik le, az erősen kiszarolt földről 143 mm. A 21 mm-es veszteség többlet már úntig elég ahhoz, hogy észrevehető legyen a „kiszáradás”. Míg a búza alól elvitt földréteg vastagsága évenként csak 0,3 mm, addig a kukoricáé ennek 8-40 szerese is lehet. Az a talaj, amely búza mellett 1000 évig dacolna a pusztulással, kukoricatermelés mellett már 70 év alatt tönkremenne.

A *SZIK, AZ ELÉGTELEN CSAPADÉK*, a hátrányos csapadékeloszlás, a helytelen művelés, az egyoldalú termelés, a kisbirtok-nagybirtok probléma, a tagosítás, sőt mindenekfelett a többtermelés kérdései állanak a vízlefolyás megakadályozásával, az Alföld kiszáradásával összefüggésben. (*Pusztul a termőtalaj* — részletek; *Magyar Szemle*, 1939. december)

DÓRY Béla

**A MAGYAR SZEMLE BETŰRENDES
ÉS TEMATIKUS MUTATÓI, 1996.**

Összeállította: FÁY Zoltán

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA

ANDORKA Rudolf: Önérdek, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a komunitárius társadalomfilozófusok vitája I. - [április] 341. p.

ANDORKA Rudolf: Önérdek, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a komunitárius társadalomfilozófusok vitája II. - [május] 453. p.

ANDORKA Rudolf: Politikai rendszerváltozás és a társadalom modernizációja. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 121. p.

BABIC, Sava: Aki felfedezte az emberiség szétszakadt szálait. Hamvas Béla: Patmosz I-III. (Rádics Viktória ford.) - [november] 1112. p.

BEKE György: Erdélyi főpapok (Száz éve született Márton Áron) - [december] 1157. p.

BIERBAUER Virgil: Mai építészeti kultúránk - [október] hátsó borító

BÍRÓ Miklós: Hogyan csináljunk háborút - [március] 248. p.

BOD Péter Ákos: Az erkölcsi értékekről és az értékteremtés erkölcséről - [június] 565. p.

BODOSI György: Aki olyan, mint az... (Részletek egy könyv kihagyott fejezeteiből) - [január] 45. p.

BOGÁR László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 129. p.

BÓNIS György: A Szent Korona eszméje. Részletek - [február] hátsó borító

BORBÁNDI Gyula: Hogyan tovább, nyugati magyarok? - [szeptember] 837. p.

BOROS Géza: A vasfüggöny-keresztúton. Mindszenty-émlék-művek - határokon innen és túl - [július-augusztus] 772. p.

BOTOS Máté: A konzervatív társadalomfilozófia atyja: Frédéric Le Play (1806-1882) - [május] 516. p.

BÖSZÖRMÉNYI Miklós: Társadalmi tényezők szerepe a TBC újraéledésében - [április] 379. p.

BUJI Ferenc: A kány-szócsalád I.- [július-augusztus] 732. p.

BUJI Ferenc: A kány-szócsalád II. - [szeptember] 900. p.

BUJI Ferenc: Egy gyermekrajz kozmogóniája - [április] 393. p.

CHARETTE, Hervé de: Kemény mag, avagy európai avantgarde? - [szeptember] 821. p.

CZAKÓ Gábor: „Nem tudom, miért van olyan sikerünk” A Magyar Szemle beszélgetése Kovács Józseffel, a Herendi Porcelánmanufaktúra vezérigazgatójával és munkatársaival Herenden, 1996 november 6-án) [Kodolányi Gyula; Czakó Gábor; Mellár Tamás] - [december] 1197. p.

CZAKÓ Gábor: A decsi '56 - [október] 931. p.

CZAKÓ Gábor: A halott körme és a hit - [július-augusztus] 677. p.

CZAKÓ Gábor: Áru-e a kultúraru? - [június] 563. p.

CZAKÓ Gábor: Március, idus - [március] 227. p.

CZAKÓ Gábor: Piac-Európa - [december] 1175. p.

CZAKÓ Gábor: Quasi - [április] 339. p.

CZAKÓ Gábor: Túlélni - [november] 1043. p.

CSÁKY Zoltán: Interjú a Duna Tv Esti Kérdés című műsorából (Vendég Glatz Ferenc) - [március] 276. p.

CSEJDI László: Szerep és felelősség - értelmiségi eszmecserék a politikai etikáról- [május] 532. p.

CSISZÁR Imre: Interjú a Duna TV Esti Kérdés című műsorából (szerkesztő-riporter: Mucsányi János) - [május] 512. p.

CSORBA József: A magyar állam kommunikációs válsága - [március] 234. p.

DEBRECZENI József: Antall József politikai elvei. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 134. p.

DEMÉNY István Pál: Vargyas Lajos és a magyar hősi epika kutatása - [július-augusztus] 725. p.

DETRE László: A tuberkulózis törvény. Részletek - [április] hátsó borító

DÓRY Béla: Pusztul a termőtalaj. Részletek - [december] hátsó borító

DURAY Miklós: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 176. p.

EGEDY Gergely: Versengést vagy együttműködést - [május] 465. p.

EGYED Ákos: Kolozsvár vonzáskörzete a 19. században - [február] 199. p.

FÁBIÁN István: Gimnazisták olvasmányai. [Részletek] - [január] hátsó borító

FARKAS István: Hittel, éles ésszel, erkölcsi erővel. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 157. p.

FÜR Lajos: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 117. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk. Környezet és orvoslás [A vita résztvevői: Balás Piri László; ifj. Fekete Gyula; György Lajos; Kopp Mária; Kovács István; Kovács Pál; Kuntár Ágnes; Lázár Imre; Takács Sándor; Virágh Zoltán; Zsolnai László] - [szeptember] 861. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Az élet ára megőrizni az értéket. [A vita résztvevői: Balás Piri László; Batiz Ákosné; Fehér Miklós; Garancsy László; Kopp Mária; Kovács József; Kovács Pál; Kuntár Erzsébet; Lozsádi Károly; Skrabski Árpád; Süle Ferenc; Valkovics Emil] - [április] 371. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Ha összeesik egy ember... „Folyamatosan reformálódó” orvosképzésünk hiányosságai [A vita

résztevői: Eröss András; Forgács Iván; Gaizler Gyula; Kopper László; Kuntár Ágnes; Lozsádi Károly; Molnár Péter; Réthelyi Miklós; Rontó Györgyi; Somogyi János; Szabó Gábor; Szánthó András] - [július-augusztus] 783. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Orvos-beteg kapcsolat [A vita részttevői: Balás Piri László; Csabai Márta; Harmathy Éva; Jankovics Tibor; Jobbágyi Gábor; Kóczán György; Kuntár Ágnes; Lozsádi Károly; Lőrincz Jenő; Makó János; Szabó Pál; Tóth Ildikó; Varró Vince; Vita Ágnes] - [március] 264. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Természetgyógyászat és akadémikus orvoslás (A vagy-vagy csapdájában) [A vita részttevői: Babulka Péter; Balás Piri László; Grynaeus Tamás; György Lajos; Koltai Erika; Lázár Imre; Makó János; Molnár Péter; Szánthó Zsuzsa; Tamási József] - [június] 602. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Demográfia és halandóság [A vita részttevői: Molnár László; Pauka Tibor; Valkovics Emil; Szabó A. Ferenc; Molnár Péter; Sedianszky Éva; Kovács Pál; Kopp Mária; Beöthy Molnár András; Fekete Gyula] - [január] 56. p.

GLATZ Ferenc: Interjú a Duna Tv Esti Kérdés című műsorából (Szerkesztő-riporter Csáky Zoltán) - [március] 276. p.

GOGOLÁK Lajos: A cseh nacionalizmus és a szudétanémet kérdés. Részletek - [június] hátsó borító

GRANASZTÓI György: „Legszebb nyári élményem” - [szeptember] 819. p.

GRANASZTÓI György: Az új magyar külpolitika alapjai. Antall József öröksége. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 161 p.

GRANASZTÓI György: Utunk Európába, Európa útja hozzánk - [január] 10. p.

GRÓH Gáspár: A rendszerváltozás apakomplexusa - [október] 1023. p.

GYÖRGY Lajos: Humán ökológia - tudomány vagy erkölcsan? - [október] 983. p.

HERCZEGH Géza: Hármasszaltó. In memoriam T. M. L. - [január] 32. p.

HIDVÉGI Máté: „Hallgatom álomi beszédem” (Nagy László álmai) - [március] 284. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből szavak - szavakból szócsoport. Aforizma-könyvek szemléje - [október] 1030. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből álom - álomból lélek. Álomlélektari könyvek szemléje - [szeptember] 923. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből betűk - betűkből szám. Kabbalisztikus könyvek szemléje - [november] 1126. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből honfoglalás - krónikákból könyv - [július-augusztus] 797. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből könyv. Szántó Tibor tervezte magyar bibliák szeméje - [december] 1225. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből orvosság - gyógyfüvekből könyv. Füveskönyvek szemléje - [június] 660. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből törmelék - hulló falakból könyv. Magyar-zsidó könyvek szemléje - [április] 433. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből tudomány - tudásból könyv. Művelődéstörténeti könyvek szemléje - [május] 539. p.

HORVÁTH Csaba: Apokrif képregény - [október] 1029. p.

HORVÁTH Csaba: Márai Sándor: A Garrenek műve - [május] 543. p.

HORVÁTH Csaba: Tar Sándor: A mi utcánk - [június] 663. p.

HORVÁTH Tamás, J. ford.: Elmélkedés a világméretű viharban (1956 a svájci sajtóban) - [október] 944. p.

ILLYÉS Gyula levelezése feleségével, Kozmutza Flórával. (1946. november 23. - 1947. február 17.) IV. [Közreadó Illyés Mária] - [február] 187. p.

ILLYÉS Gyula levelezése feleségével, Kozmutza Flórával. (1946. november 23. - 1947. február 17.) III. [Közreadó Illyés Mária] - [január] 40. p.

ILLYÉS Mária közreadó: Illyés Gyula levelezése feleségével, Kozmutza Flórával. (1946. november 23. - 1947. február 17.) IV. [Közreadó Illyés Mária] - [február] 187. p.

ILLYÉS Mária közreadó: Illyés Gyula levelezése feleségével, Kozmutza Flórával. (1946. november 23. - 1947. február 17.) III. [Közreadó Illyés Mária] - [január] 40. p.

IZIKNÉ HEDRI Gabriella: A demokrácia és a nemzetközi viszonyok - [november] 1045. p.

JAMBREKOVICH László, ifj.: Mexikó vallásellenes törvényhozáása. Részletek - [november] hátsó borító

JESZENSZKY Géza: A honfoglalástól az integrációig - [július-augusztus] 705. p.

KÁDÁR Béla: Sorsanalízis: Magyarország és az Európai Unió - [május] 477. p.

KAPILLER Ferenc: „Isten munkatársai a teremtésben” Salföldi beszélgetés Somogyi Győző grafikussal, festőművésszel a munkáról - [október] 971. p.

KARÁTSZON Gábor: Ki énekel mit? - [november] 1099. p.

KERÉK Mihály: A húszévesek. Részletek - [szeptember] hátsó borító

KESZTHELY Klára ford.: Sunley, Jonathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegsége (ford. Keszthely Klára) - [október] 996. p.

Keszthely Klára ford.: Sunley, Jonathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegsége II. - [november] 1058. p.

Keszthelyi Klára (ford.): OOKA Makoto: Körben ülve - Gondolatok a japán csoport-elméletről - [június] 591. p.

KODOLÁNYI Gyula: „Nem tudom, miért van olyan sikerünk” A Magyar Szemle beszélgetése Kovács Józseffel, a Herendi Porcelánmanufaktúra vezérigazgatójával és munkatársaival Herenden, 1996 november 6-án [Kodolányi Gyula; Czákó Gábor; Mellár Tamás] - [december] 1197. p.

KODOLÁNYI Gyula: A hajó siklik tovább - [február] 115. p.

KODOLÁNYI Gyula: Felednivaló történetek - a kiválók kollégiuma - [december] 1139. p.

KODOLÁNYI Gyula: Interjú a Duna TV Esti Kérdés című műsorából (szerk. Tótfalusi Gábor) - [szeptember] 857. p.

KODOLÁNYI Gyula: Szabadon, szegényen - szerényen? - [május] 451. p.

KOSSUTH Lajos levelei feleségéhez. Részletek - [március] hátsó borító

KOVÁCS József: „Nem tudom, miért van olyan sikerünk” A Magyar Szemle beszélgetése Kovács Józseffel, a Herendi Porcelánmanufaktúra vezérigazgatójával és munkatársaival Herenden, 1996 november 6-án) [Kodolányi Gyula; Czakó Gábor; Mellár Tamás] - [december] 1197. p.

KOVÁCS Péter: Tóth László a Vatikánban. Nagy Ferenc miniszterelnök kísérlete a Szentszékkal való diplomáciai kapcsolatok helyreállítására - [november] 1082. p.

KULCSÁR Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon, 1996. (Feladatok, kérdőjelek) - [július-augusztus] 679. p.

LÁZÁR Ervin János: Hamvas Béla Népfőiskola. Miért kell(-ene) megalapítani a lehető legsürgősebben - a bennlakásos dán népfőiskolai modell alapján - a Hamvas Béla Szellemi Szabadegyetemet Magyarországon?! - [július-augusztus] 758. p.

LELKES István: A jó magyar ejtés. Részletek- [május] hátsó borító

MAÁR Ferenc Géza: Az „avar” megtelepülés szaporodó kérdőjelei - [január] 82. p.

MÁDL Ferenc: Felelősség a kultúráért. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 171. p.

MAKKAI Béla: „Az idegenben élő magyarság gondozása”. A horvátországi betelepítés (1904-1920) - [július-augusztus] 747. p.

MARTONYI János: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 140. p.

MATUSKA Márton: A magyar civilizáció (Szava Babics: Magyarszka civilizációja) - [július-augusztus] 801. p.

MÉHES Károly: A gyermekgyógyászati reformtörekvésekről - [június] 610. p.

MELLÁR Tamás: „Nem tudom, miért van olyan sikerünk” A Magyar Szemle beszélgetése Kovács Józseffel, a Herendi Porcelánmanufaktúra vezérigazgatójával és munkatársaival Herenden, 1996 november 6-án) [Kodolányi Gyula; Czakó Gábor; Mellár Tamás] - [december] 1197. p.

MÉSZÁROS László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 117. p.

MEZEI Balázs: Filozófia mint művészet. Recenzió az EXISTENTIA folyóirat legújabb számáról - [március] 310 p.

MEZEY Katalin: A próféta. [Vácsi Gábor beszélgetése] Mezey Katalinnal, Várkonyi Nándor műveinek kiadójával - [november] 1105. p.

MIKLÓS Pál: Szerindia, Buddha földje - [december] 1215. p.

MIKLÓSSY Endre: Nietzsche Antikrisztusa - [április] 411. p.

MOHÁS Livia: Táncoló androgün (A Michel Jackson-jelenségről) - [szeptember] 881. p.

MOLNÁR Attila: Haladó kurzus - [október] 1003. p.

MOLNÁR Attila: Haladó kurzus II. - [november] 1072. p.

MÓRO CZ Zsolt: Arc a homályból - [április] 438. p.

MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet: A gyermekrajzok illanó varázsa - [június] 619. p.

MUCSÁNYI János szerk.: Interjú a Duna TV Esti Kérdés című műsorából (Vendég Csiszár Imre) - [május] 512. p.

MUCSÁNYI János: Interjú a Duna TV Esti kérdés című műsorából (Vendég: Pungor Ernő) - [január] 70. p.

NAHIMI Péter: Az MDF elnöke. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 151. p.

NEMESKÜR TY István: Ósváth László és a M.Kir. belügyminisztérium - [április] 350. p.

OLÁH Zsigmond: A közvélemény és a politika - [március] 313. p.

OLÁH Zsigmond: Közvélemény-kutatások a sajtóban (1996. március 1.-április 12.) - [május] 549. p.

OOKA Makoto: Körben ülve - Gondolatok a japán csoportelméletről (ford. Keszthelyi Klára) - [június] 591. p.

ORBÁN Viktor: '56 és a mai fiatalok - [december] 1168. p.

ORBÁN Viktor: Antall József, a polgári Magyarország miniszterelnöke. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör

szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 178. p.

PALOTÁS Zoltán: „A magyar fordulat”. Geopolitikai elemzés Közép-Európáról- [május] 544. p.

PALOTÁS Zoltán: Magyarország 1944-45-ben, holland szemmel - [szeptember] 918. p.

PAPP Sándor: Társadalom - gazdaság - természet avagy az euro-amerikai civilizáció egyensúly nélküli hármassága - [június] 580. p.

PECZE Zoltán: Elkerülhetetlen volt-e Jugoszlávia felbomlása? - [június] 645. p.

PÉNTEK János: A hungarológia dilemmái kisebbségben (különös tekintettel a nyelvtudományi kutatásokra) - [június] 630. p.

PERCZEL József: A marketing és demarketing hatása az orvos-beteg kapcsolatra - [szeptember] 874. p.

PETHŐ Bertalan: Pauler Ákosról - [október] 988. p.

PETHŐ Tibor: A Közel- és Közép-Kelet - [november] 1131. p.

PETHŐ Tibor: Az IFOR Boszniában - [január] 100. p.

PETHŐ Tibor: Bárányok vagy farkasok - [március] 324. p.

PETHŐ Tibor: Búcsú a „jóléti állam”-tól - [február] 216. p.

PETHŐ Tibor: Clinton II. - [december] 1227. p.

PETHŐ Tibor: Euro-biciklizés- [május] 554. p.

PETHŐ Tibor: Három választás - [július-augusztus] 805. p.

PETHŐ Tibor: Kéé lesz a 21. század? - [június] 665. p.

PETHŐ Tibor: Moszkva, Bagdad, Szarajevó - [október] 1034. p.

PETHŐ Tibor: Távol-Kelet és Közel-Kelet - [április] 442. p.

POLOMIK Tünde ford.: Bíró Miklós: Hogyan csináljunk háborút - [március] 248. p.

PUNGOR Ernő: Interú a Duna TV Esti kérdés című műsorából (Szerkesztő-riporter Mucsányi János) - [január] 70. p.

RÁDICS Viktória ford.: Babic, Sava: Aki felfedezte az emberiség szétszakadt szálait. Hamvas Béla: Patmosz I-III. - [november] 1112. p.

RATKÓ Lujza: Tradíció és modernitás a néprajztudomány fényében - [június] 640. p.

RUZSA György: Orosz bronz ikonok - [április] 389. p.

SALAMON László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 156. p.

SALÁTA Kálmán: A magyar alkotmány záróköve - [október] 933. p.

SÁLYI Tamás: Thatcherizmus a gyakorlatban II. - [január] 91. p.

SÁRA Péter: A finnugor-kongresszus előtt - kérdések, töprengések - [július-augusztus] 809. p.

SHLAPENTOKH, Vladimir: Oroszország kisajátítása (ford. Varga Csaba) - [szeptember] 828. p.

SNEÉ Péter: Sztracsatella (Kern András filmjéről) - [március] 305. p.

SNEÉ Péter: Vízió az örökségről - [október] 1014. p.

SOMOGYI Győző: „Isten munkatársai a teremtésben” Salföldi beszélgetés Somogyi Győző grafikussal, festőművésszel a munkáról [Beszélgetőtárs: Kapiller Ferenc] - [október] 971. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség I. (ford. Keszthely Klára) - [október] 996. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség II. (ford. Keszthely Klára) - [november] 1058. p.

SUPKA Magdolna: Szalay Lajos - [március] 280. p.

SZABAD György: Hallgatóból pályatárs - [március] 229. p.

SZABADOS György: Újév - új év - [január] 3. p.

SZABÓ A. Ferenc: Egymásba fonódó sorsproblémák (Népesedés és kisebbségi lét) - [június] 655. p.

SZABÓ Ernő, P. A honfoglaló magyarság. Millecentenáriumi kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban - [július-augusztus] 791. p.

SZABÓ Ernő, P.: Grafikák, történelmi háttérrel. Száz éve született Varga Nándor Lajos - [január] 74. p.

SZABÓ Ernő, P.: Nyomatok fahasábokkal és örökmozgóval. A miskolci grafikai biennálék rendezvénytársaságáról - [november] 1093. p.

SZABÓ Tamás: Szabadság és tulajdon. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 167. p.

SZAKÁTS Mara: A Magyarországra áttelepült erdélyiek szerepkészletei - [május] 502. p.

SZALAY Károly: Egy ironikus kedvű esztergomi érsek - [március] 293. p.

SZÁVAI János: Albert Camus és a magyar forradalom - [október] 962. p.

SZÁVAI János: Antall József, a külpolitikus. I. - [április] 357. p.

SZÁVAI János: Antall József, a külpolitikus. II. - [május] 492. p.

SZEKFI Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban - részletek - [július-augusztus] hátsó borító

SZÉLL Margit: Wojtyła pápa, a filozófus - [december] 1141. p.

SZIPÓCS Krisztina: Kritikus tömeg a térben. Antony Gormley kiállítása Bécsben - [május] 529. p.

TAXNER-TÓTH Ernő: „S a sírt, hol nemzet...” - [július-augusztus] 692. p.

TERPLÁN Zoltán: A magyar törzsszövetség és a morva fejedelemség kapcsolatai a 9. században - [július-augusztus] 714. p.

TORMA József: Özbegisztáni tájak (Útjegyzeteimből) - [szeptember] 891. p.

TÓTFALUSI Gábor szerk.: Interjú a Duna TV Esti Kérdés című műsorából (vendég: Kodolányi Gyula) - [szeptember] 857. p.

TÓTH Gy. László: Egy bukott eszme győztes katonái (Állandóság és változás. Körkérdés XII.) - [január] 5. p.

TÖLGYESSY Péter: Ellenőrzött hatalom - cselekvőképes állam. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 145. p.

VÁCZI Gábor: A próféta. Beszélgetés Mezey Katalinnal, Várkonyi Nándor műveinek kiadójával - [november] 1105. p.

VARGA Csaba ford: Shlapentokh, Vladimir: Oroszország kisajátítása - [szeptember] 828. p

VARGA Csaba: A jogváltás paradoxonai - [december] 1186. p.

VATHY Zsuzsa: Varju Dezső - [december] 1206. p.

VUKOVICH György: Tisztelt szerkesztőség! - [március] 328. p.

ZLINSZKY János: Keresztény közéletiség - [szeptember] 845. p.

A MAGYAR SZEMLE TEMATIKUS MUTATÓJA, 1996.

BELPOLITIKA

ANDORKA Rudolf: Politikai rendszerváltozás és a társadalom modernizációja. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 121. p.

BOGÁR László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 129. p.

BORBÁNDI Gyula: Hogyan tovább, nyugati magyarok? - [szeptember] 837. p.

CSORBA József: A magyar állam kommunikációs válsága - [március] 234. p.

DEBRECZENI József: Antall József politikai elvei. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 134. p.

DURAY Miklós: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 176. p.

FÜR Lajos: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 117. p.

GRANASZTÓI György: Utunk Európába, Európa útja hozzánk - [január] 10. p.

GRÓH Gáspár: A rendszerváltozás apakomplexusa - [október] 1023. p.

IZIKNÉ HEDRI Gabriella: A demokrácia és a nemzetközi viszonyok - [november] 1045. p.

JESZENSZKY Géza: A honfoglalástól az integrációig - [július-augusztus] 705. p.

KÁDÁR Béla: Sorsanalízis: Magyarország és az Európai Unió - [május] 477. p.

KULCSÁR Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon, 1996. (Feladatok, kérdőjelek) - [július-augusztus] 679. p.

MÁDL Ferenc: Felelősség a kultúráért. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 171. p.

MARTONYI János: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 140. p.

MÉSZÁROS László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 117. p.

MOLNÁR Attila: Haladó kurzus - [október] 1003. p.

MOLNÁR Attila: Haladó kurzus II. - [november] 1072. p.

OLÁH Zsigmond: A közvélemény és a politika - [március] 313. p.

OLÁH Zsigmond: Közvélemény-kutatások a sajtóban (1996. március 1.-április 12.) - [május] 549. p.

ORBÁN Viktor: '56 és a mai fiatalok - [december] 1168. p.

ORBÁN Viktor: Antall József, a polgári Magyarország miniszterelnöke. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 178. p.

PALOTÁS Zoltán: „A magyar fordulat”. Geopolitikai elemzés Közép-Európáról- [május] 544. p.

SZABÓ Tamás: Szabadság és tulajdon. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 167. p.

TAXNER-TÓTH Ernő: „S a sírt, hol nemzet...” - [július-augusztus] 692. p.

TÓTH Gy. László: Egy bukott eszme győztes katonái (Állandóság és változás. Körtérkép XII.) - [január] 5. p.

TÖLGYESSY Péter: Ellenőrzött hatalom - cselekvőképes állam. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 145. p.

ZLINSZKY János: Keresztény közéletiség - [szeptember] 845. p.

BESZÉLGETÉS, INTERJÚ

CSISZÁR Imre: Interjú a Duna TV Esti Kérdés című műsorából (szerkesztő-riporter: Mucsányi János) - [május] 512. p.

GLATZ Ferenc: Interjú a Duna Tv Esti Kérdés című műsorából (Szerkesztő-riporter Csáky Zoltán) - [március] 276. p.

KAPILLER Ferenc: „Isten munkatársai a teremtésben” Salföldi beszélgetés Somogyi Győző grafikussal, festőművésszel a munkáról - [október] 971. p.

KODOLÁNYI Gyula: Interjú a Duna TV Esti Kérdés című műsorából (szerk. Tótfalusi Gábor) - [szeptember] 857. p.

KOVÁCS József: „Nem tudom, miért van olyan sikerünk” A Magyar Szemle beszélgetése Kovács Józseffel, a Herendi Porcelánmanufaktúra vezérigazgatójával és munkatársaival Herenden, 1996 november 6-án [Kodolányi Gyula; Czákó Gábor; Mellár Tamás] - [december] 1197. p.

MEZEY Katalin: A próféta. [Vácsi Gábor beszélgetése] Mezey Katalinnal, Várkonyi Nándor műveinek kiadójával - [november] 1105. p.

PUNGOR Ernő: Interjú a Duna TV Esti kérdés című műsorából (Szerkesztő-riporter Mucsányi János) - [január] 70. p.

DOKUMENTUM

ILLYÉS Gyula levelezése feleségével, Kozmutza Flórával. (1946. november 23. - 1947. február 17.) III. [Közreadó Illyés Mária] - [január] 40. p.

ILLYÉS Gyula levelezése feleségével, Kozmutza Flórával. (1946. november 23. - 1947. február 17.) IV. [Közreadó Illyés Mária] - [február] 187. p.

EGÉSZSÉGÜGY

BŐSZÖRMÉNYI Miklós: Társadalmi tényezők szerepe a TBC újraeledésében - [április] 379. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk. Környezet és orvoslás (A vita résztvevői: Balás Piri László; ifj. Fekete Gyula; György Lajos; Kopp Mária; Kovács István; Kovács Pál; Kuntár Ágnes; Lázár Imre; Takács Sándor; Virágh Zoltán; Zsolnai László) - [szeptember] 861. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Az élet ára - megőrizni az értéket. [A vita résztvevői: Balás Piri László; Batiz Ákosné; Fehér Miklós; Garancsy László; Kopp Mária; Kovács József; Kovács Pál; Kuntár Erzsébet; Lozsádi Károly; Skrabski Árpád; Süle Ferenc; Valkovics Emil] - [április] 371. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Ha összeesik egy ember... „Folyamatosan reformálódó” orvosképzésünk hiányosságai (A vita résztvevői: Eröss András; Forgács Iván; Gaizler Gyula; Kopper László; Kuntár Ágnes; Lozsádi Károly; Molnár Péter; Réthelyi Miklós; Rontó Györgyi; Somogyi János; Szabó Gábor; Szánthó András) - [július-augusztus] 783. p

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Orvos-beteg kapcsolat [A vita résztvevői: Balás Piri László; Csabai Márta; Harmathy Éva; Jankovics Tibor; Jobbágyi Gábor; Kóczán György; Kuntár Ágnes; Lozsádi Károly; Lőrincz Jenő; Makó János; Szabó Pál; Tóth Ildikó; Varró Vince; Vita Ágnes] - [március] 264. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Természetgyógyászat és akadémikus orvoslás (A vagy-vagy csapdájában) [A vita résztvevői: Babulka Péter; Balás Piri László; Grynaeus Tamás; György Lajos; Koltai Erika; Lázár Imre; Makó János; Molnár Péter; Szánthó Zsuzsa; Tamási József] - [június] 602. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Demográfia és halandóság [A vita résztvevői: Molnár László; Pauka Tibor; Valkovics Emil; Szabó A. Ferenc; Molnár Péter; Sedianszky Éva; Kovács Pál; Kopp Mária; Beóthy Molnár András; Fekete Gyula] - [január] 56. p.

MÉHES Károly: A gyermekgyógyászati reformtörekvésekről - [június] 610. p.

VUKOVICH György: Tisztelt szerkesztőség! - [március] 328. p.

ESSZÉ

BABIC, Sava: Aki felfedezte az emberiség szétszakadt szálait. Hamvas Béla: Patmosz I-III. (Rádics Viktória ford.) - [november] 1112. p.

CZAKÓ Gábor: A decsi '56 - [október] 931. p.

CZAKÓ Gábor: A halott körme és a hit - [július-augusztus] 677. p.

CZAKÓ Gábor: Áru-e a kultúraru? - [június] 563. p.

CZAKÓ Gábor: Március, idus - [március] 227. p.

CZAKÓ Gábor: Quasi - [április] 339. p.

CZAKÓ Gábor: Túlélni - [november] 1043. p

GRANASZTÓI György: „Legszebb nyári élményem” - [szeptember] 819. p.

KARÁTSZON Gábor: Ki énekel mit? - [november] 1099. p.

KODOLÁNYI Gyula: A hajó siklik tovább - [február] 115. p.

KODOLÁNYI Gyula: Felednivaló történetek - a kiválók kollégi-
uma - [december] 1139. p.

KODOLÁNYI Gyula: Szabadon, szegényen - szerényen? - [má-
jus] 451. p.

SNEÉ Péter: Vízió az örökségről - [október] 1014. p.

SZABADOS György: Újév - új év - [január] 3. p.

FILM

SNEÉ Péter: Sztracsatella (Kern András filmjéről) - [március] 305.
p.

FILOZÓFIA, FILOZÓFIATÖRTÉNET

BOTOS Máté: A konzervatív társadalomfilozófia atyja: Frédéric
Le Play (1806-1882) - [május] 516. p.

MIKLÓSSY Endre: Nietzsche Antikrisztusa - [április] 411. p.

PETHŐ Bertalan: Pauler Ákosról - [október] 988. p.

SZÉLL Margit: Wojtyła pápa, a filozófus - [december] 1141. p.

INFORMATIKA

CSORBA József: A magyar állam kommunikációs válsága - [már-
cius] 234. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

BODOSI György: Aki olyan, mint az... (Részletek egy könyv
kihagyott fejezeteiből) - [január] 45. p.

DEMÉNY István Pál: Vargyas Lajos és a magyar hősi epika kuta-
tása - [július-augusztus] 725. p.

HIDVÉGI Máté: „Hallgatom álomi beszédem” (Nagy László ál-
mai) - [március] 284. p.

HORVÁTH Csaba: Márai Sándor: A Garrenek műve- [május] 543. p.

KARÁTSON Gábor: Ki énekel mit? - [november] 1099. p.

MÓRO CZ Zsolt: Arc a homályból - [április] 438. p.

SZÁVAI János: Albert Camus és a magyar forradalom - [október] 962. p.

JOG, JOGTUDOMÁNY

KULCSÁR Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon, 1996. (Feladatok, kérdőjelek) - [július-augusztus] 679. p.

VARGA Csaba: A jogváltás paradoxonai - [december] 1186. p.

KISEBBSÉG

MAKKAI Béla: „Az idegenben élő magyarság gondozása”. A horvátországi betelepítés (1904-1920) - [július-augusztus] 747. p.

PÉNTEK János: A hungarológia dilemmái kisebbségben (különös tekintettel a nyelvtudományi kutatásokra) - [június] 630. p.

SZABÓ A. Ferenc: Egymásba fonódó sorsproblémák (Népesedés és kisebbségi lét) - [június] 655. p.

SZAKÁTS Mara: A Magyarországra áttelepült erdélyiek szerepkészletei - [május] 502. p.

KÖZGAZDASÁGTAN

ANDORKA Rudolf: Önérdek, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a komunitárius társadalomfilozófusok vitája I. - [április] 341. p.

ANDORKA Rudolf: Önérdek, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a komunitárius társadalomfilozófusok vitája II. - [május] 453. p.

BOD Péter Ákos: Az erkölcsi értékekről és az értékteremtés erkölcséről - [június] 565. p.

CZAKÓ Gábor: Piac-Európa - [december] 1175. p.

EGEDY Gergely: Versengést vagy együttműködést - [május] 465. p.

PAPP Sándor: Társadalom - gazdaság - természet avagy az euro-amerikai civilizáció egyensúly nélküli hármassága - [június] 580. p.

KRITIKA, RECENZIO, ISMERTETÉS

BABIC, Sava: Aki felfedezte az emberiség szétszakadt szálait. Hamvas Béla: Patmosz I-III. (Rádics Viktória ford.) - [november] 1112. p.

CSEJDI László: Szerep és felelősség - értelmiségi eszmecserék a politikai etikáról - [május] 532. p.

GRÓH Gáspár: A rendszerváltozás apakomplexusa - [október] 1023. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből álom - álomból lélek. Álomlélektani könyvek szemléje - [szeptember] 923. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből betűk - betűkből szám. Kabbalisztikus könyvek szemléje - [november] 1126. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből honfoglalás - krónikákból könyv - [július-augusztus] 797. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből könyv. Szántó Tibor tervezte magyar bibliák szeméje - [december] 1225. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből orvosság - gyógyfüvekből könyv. Füveskönyvek szemléje - [június] 660. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből szavak - szavakból szócsoport. Aforizma-könyvek szemléje - [október] 1030. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből törmelék - hulló falakból könyv. Magyar-zsidó könyvek szemléje - [április] 433. p.

HIDVÉGI Máté: Könyvekből tudomány - tudásból könyv. Művelődéstörténeti könyvek szemléje - [május] 539. p.

HORVÁTH Csaba: Apokrif képregény - [október] 1029. p.

HORVÁTH Csaba: Márai Sándor: A Garrenek műve - [május] 543. p.

HORVÁTH Csaba: Tar Sándor: A mi utcánk - [június] 663. p.

MATUSKA Márton: A magyar civilizáció (Szava Babics: Magyarország civilizációja) - [július-augusztus] 801. p.

MEZEI Balázs: Filozófia mint művészet. Recenzió az EXISTENTIA folyóirat legújabb számáról - [március] 310 p.

- MIKLÓS Pál:** Szerindia, Buddha földje - [december] 1215. p.
- MOHÁS Livia:** Táncoló androgün (A Michel Jackson-jelenségről) - [szeptember] 881. p.
- PALOTÁS Zoltán:** „A magyar fordulat”. Geopolitikai elemzés Közép-Európáról- [május] 544. p.
- PALOTÁS Zoltán:** Magyarország 1944-45-ben, holland szemmel - [szeptember] 918. p.
- SZABÓ Ernő, P.** A honfoglaló magyarság. Millicentenáriumi kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban - [július-augusztus] 791. p.
- SZABÓ Ernő, P.:** Nyomatok fahasábokkal és örökmozgóval. A miskolci grafikai biennálék rendezvénysorozatáról - [november] 1093. p.

KÜLPOLITIKA

- BÍRÓ Miklós:** Hogyan csináljunk háborút - [március] 248. p.
- BORBÁNDI Gyula:** Hogyan tovább, nyugati magyarok? - [szeptember] 837. p.
- CHARETTE, Hervé de:** Kemény mag, avagy európai avantgarde? - [szeptember] 821. p.
- GRANASZTÓI György:** Az új magyar külpolitika alapjai. Antall József öröksége. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 161 p.
- GRANASZTÓI György:** Utunk Európába, Európa útja hozzánk - [január] 10. p.
- IZIKNÉ HEDRI Gabriella:** A demokrácia és a nemzetközi viszonyok - [november] 1045. p.
- KÁDÁR Béla:** Sorsanalízis: Magyarország és az Európai Unió - [május] 477. p.
- PALOTÁS Zoltán:** „A magyar fordulat”. Geopolitikai elemzés Közép-Európáról- [május] 544. p.
- PECZE Zoltán:** Elkerülhetetlen volt-e Jugoszlávia felbomlása? - [június] 645. p.
- PETHŐ Tibor:** A Közel- és Közép-Kelet - [november] 1131. p.
- PETHŐ Tibor:** Az IFOR Boszniában - [január] 100. p.

- PETHŐ Tibor:** Bárányok vagy farkasok - [március] 324. p.
PETHŐ Tibor: Búcsú a „jóléti állam”-tól - [február] 216. p.
PETHŐ Tibor: Clinton II. - [december] 1227. p.
PETHŐ Tibor: Euro-biciklizés- [május] 554. p.
PETHŐ Tibor: Három választás - [július-augusztus] 805. p.
PETHŐ Tibor: Kié lesz a 21. század? - [június] 665. p.
PETHŐ Tibor: Moszkva, Bagdad, Szarajevó - [október] 1034. p.
PETHŐ Tibor: Távol-Kelet és Közel-Kelet - [április] 442. p.
SÁLYI Tamás: Thatcherizmus a gyakorlatban II. - [január] 91. p.
SHLAPENTOKH, Vladimír: Oroszország kisajátítása (ford. Varga Csaba) - [szeptember] 828. p.
SZÁVAI János: Antall József, a külpolitikus. I. - [április] 357. p.
SZÁVAI János: Antall József, a külpolitikus. II. - [május] 492. p.

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

- BOROS Géza:** A vasfüggöny-keresztúton. Mindszenty-émlék-művek - határokon innen és túl - [július-augusztus] 772. p.
RUZSA György: Orosz bronz ikonok - [április] 389. p.
SUPKA Magdolna: Szalay Lajos - [március] 280. p.
SZABÓ Ernő, P.: Grafikák, történelmi háttérrel. Száz éve született Varga Nándor Lajos - [január] 74. p.
SZABÓ Ernő, P.: Nyomatok fahasábokkal és örökmozgóval. A miskolci grafikai biennálék rendezvénytársaságáról - [november] 1093. p.
SZIPÓCS Krisztina: Kritikus tömeg a térben. Antony Gormley kiállítása Bécsben- [május] 529. p.

NÉPRAJZ

- DEMÉNY István Pál:** Vargyas Lajos és a magyar hősi epika kutatása - [július-augusztus] 725. p.
RATKÓ Lujza: Tradíció és modernitás a néprajztudomány fényében - [június] 640. p.
TORMA József: Özbegisztáni tájak (Útjegyzeteimből) - [szeptember] 891. p.

NYELVTUDOMÁNY

BUJI Ferenc: A kány-szócsalád I. - [július-augusztus] 732. p.

BUJI Ferenc: A kány-szócsalád II. - [szeptember] 900. p.

PÉNTÉK János: A hungarológia dilemmái kisebbségben (különös tekintettel a nyelvtudományi kutatásokra) - [június] 630. p.

OKTATÁS

LÁZÁR Ervin János: Hamvas Béla Népfőiskola. Miértt kell(-ene) megalapítani a lehető legsürgősebben - a bennlakásos dán népfőiskolai modell alapján - a Hamvas Béla Szellemi Szabadegyetemet Magyarországon?! - [július-augusztus] 758. p.

POLITOLÓGIA

ANDORKA Rudolf: Önérdek, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a kommunikatív társadalomfilozófusok vitája I. - [április] 341. p.

ANDORKA Rudolf: Önérdek, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a kommunikatív társadalomfilozófusok vitája II. - [május] 453. p.

MOLNÁR Attila: Haladó kurzus - [október] 1003. p.

MOLNÁR Attila: Haladó kurzus II. - [november] 1072. p.

NAHIMI Péter: Az MDF elnöke. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 151. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség I. (ford. Keszthely Klára) - [október] 996. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség II. (ford. Keszthely Klára) - [november] 1058. p.

TÖLGYESSY Péter: Ellenőrzött hatalom - cselekvőképes állam. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 145. p.

PSZICHIÁTRIA, PSZICHOLOGIA

BÍRÓ MIKLÓS: Hogyan csináljunk háborút - [március] 248. p.

BUJI Ferenc: Egy gyermekrajz kozmogóniája - [április] 393. p.

GALGÓCZY Zsuzsa szerk.: Orvos-beteg kapcsolat [A vita résztvevői: Balás Piri László; Csabai Márta; Harmathy Éva; Jankovics Tibor; Jobbágyi Gábor; Kóczán György; Kuntár Ágnes; Lozsádi Károly; Lőrincz Jenő; Makó János; Szabó Pál; Tóth Ildikó; Varró Vince; Vita Ágnes]- [március] 264. p.

MOHÁS Lívia: Táncoló androgün (A Michel Jackson-jelenségről) - [szeptember] 881. p.

MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet: A gyermekrajzok illanó varázsa - [június] 619. p.

SZOCIOLÓGIA

ANDORKA Rudolf: Önérdék, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a kommunikatív társadalomfilozófusok vitája I. - [április] 341. p.

ANDORKA Rudolf: Önérdék, vagy erkölcs? Individuum, vagy közösség? A liberális és a kommunikatív társadalomfilozófusok vitája II. - [május] 453. p.

BOTOS Máté: A konzervatív társadalomfilozófia atyja: Frédéric Le Play (1806-1882) - [május] 516. p.

BŐSZÖRMÉNYI Miklós: Társadalmi tényezők szerepe a TBC újraedezésében - [április] 379. p.

GYÖRGY Lajos: Humán ökológia - tudomány vagy erkölcsan? - [október] 983. p.

KAPILLER Ferenc: „Isten munkatársai a teremtésben” Salföldi beszélgetés Somogyi Győző grafikussal, festőművésszel a munkáról - [október] 971. p.

MOHÁS Lívia: Táncoló androgün (A Michel Jackson-jelenségről) - [szeptember] 881. p.

OOKA Makoto: Körben ülve - Gondolatok a japán csoportelméletéről (ford. Keszthelyi Klára) - [június] 591. p.

ORBÁN Viktor: '56 és a mai fiatalok - [december] 1168. p.

PAPP Sándor: Társadalom - gazdaság - természet avagy az euro-amerikai civilizáció egyensúly nélküli hármassága - [június] 580. p.

PÉNTEK János: A hungarológia dilemmái kisebbségben (különös tekintettel a nyelvtudományi kutatásokra) - [június] 630. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség I. (ford. Keszthely Klára) - [október] 996. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség II. (ford. Keszthely Klára) - [november] 1058. p.

SZAKÁTS Mara: A Magyarországra áttelepült erdélyiek szerepkészletei - [május] 502. p.

TAXNER-TÓTH Ernő: „S a sírt, hol nemzet...” - [július-augusztus] 692. p.

TORMA József: Özbegisztáni tájak (Útjegyzeteimből) - [szeptember] 891. p.

TÖRTÉNELEM

BEKE György: Erdélyi főpapok (Száz éve született Márton Áron) - [december] 1157. p.

CZAKÓ Gábor: Piac-Európa - [december] 1175. p.

EGYED Ákos: Kolozsvár vonzaskörzete a 19. században - [február] 199. p.

GLATZ Ferenc: Interjú a Duna Tv Esti Kérdés című műsorából (Szerkesztő-riporter Csáky Zoltán) - [március] 276. p.

HERCZEGH Géza: Hármasszaltó. In memoriam T.M.L. - [január] 32. p.

HORVÁTH Tamás, J. ford.: Elmélkedés a világméretű viharban (1956 a svájci sajtóban) - [október] 944. p.

JESZENSZKY Géza: A honfoglalástól az integrációig - [július-augusztus] 705. p.

KOVÁCS Péter: Tóth László a Vatikánban. Nagy Ferenc miniszterelnök kísérlete a Szentszékkal való diplomáciai kapcsolatok helyreállítására - [november] 1082. p.

MAÁR Ferenc Géza: Az „avar” megtelepülés szaporodó kérdőjelei - [január] 82. p.

MAKKAI Béla: „Az idegenben élő magyarság gondozása”. A horvátországi betelepítés (1904-1920) - [július-augusztus] 747. p.

MIKLÓS Pál: Szerindia, Buddha földje - [december] 1215. p.

NEMESKÜRTY István: O'sváth László és a M.Kir. belügyminisztérium - [április] 350. p.

PECZE Zoltán: Elkerülhetetlen volt-e Jugoszlávia felbomlása? - [június] 645. p.

SALÁTA Kálmán: A magyar alkotmány záróköve - [október] 933. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség I. (ford. Keszthely Klára) - [október] 996. p.

SUNLEY, Johnathan: A poszt-kommunizmus gyerek(es) betegség II. (ford. Keszthely Klára) - [november] 1058. p.

SZABÓ Ernő, P. A honfoglaló magyarság. Millecentenáriumi kiállítási anyag a Magyar Nemzeti Múzeumban - [július-augusztus] 791. p.

SZALAY Károly: Egy ironikus kedvű esztergomi érsek - [március] 293. p.

SZÁVAI János: Albert Camus és a magyar forradalom - [október] 962. p.

TERPLÁN Zoltán: A magyar törzsszövetség és a morva fejedelemség kapcsolatai a 9. században - [július-augusztus] 714. p.

VISSZAEMLEKEZÉS

ANDORKA Rudolf: Politikai rendszerváltozás és a társadalom modernizációja. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 121. p.

BOGÁR László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 129. p.

DEBRECZENI József: Antall József politikai elvei. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 134. p.

FARKAS István: Hittel, éles ésszel, erkölcsi erővel. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 157. p.

FÜR Lajos: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 117. p.

GRANASZTÓI György: Az új magyar külpolitika alapjai. Antall József öröksége. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör

szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 161 p.

HERCZEGH Géza: Hármasszaltó. In memoriam T.M.L. - [január] 32. p.

MÁDL Ferenc: Felelősség a kultúráért. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 171. p.

MARTONYI János: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 140. p.

MÉSZÁROS László: Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 117. p.

NAHIMI Péter: Az MDF elnöke. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 151. p.

ORBÁN Viktor: Antall József, a polgári Magyarország miniszterelnöke. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 178. p.

SZABAD György: Hallgatóból pályatárs - [március] 229. p.

SZABÓ Tamás: Szabadság és tulajdon. Érték és irány. A Kecskeméti Konzervatív Kör szimpozionja Antall József halálának második évfordulóján. - [február] 167. p.

SZÁVAI János: Antall József, a külpolitikus. I. - [április] 357. p.

SZÁVAI János: Antall József, a külpolitikus. II. - [május] 492. p.

VATHY Zsuzsa: Varju Dezső - [december] 1206. p.

A MAGYAR SZEMLE ILLUSZTRÁCIÓI, 1996.

BLONDIAU, Isabelle: Antony Gormley portréja - [május] 531. p.

CSOHÁNY Kálmán: Siratóasszonyok - [november] 1104. p.

DINEA László: „...Ne hidd...” II. (Színes litográfia, 1995) - [november] 1044. p.

FELEDY Gyula: Tárogató - [november] 1111. p.

GORMLEY, Antony: A Case for an Angel III. (Forma angyal részére) (1990) - [május] 515. p.

GORMLEY, Antony: Bed (Ágy) (1980/81) - [május] címloldal

GORMLEY, Antony: Close (Közel) (1992) - [május] 475. p.

GORMLEY, Antony: Critical Mass (Kritikus tömeg) (1995/1 Öntés) - [május] 501. p.

GORMLEY, Antony: Critical Mass (Kritikus tömeg) (1995/3) - [május] 553. p.

GORMLEY, Antony: Critical Mass (Kritikus tömeg) (1995/4) - [május] 548. p.

GORMLEY, Antony: Critical Mass (Kritikus tömeg) (1995/5) - [május] 511. p.

GORMLEY, Antony: Critical Mass (Kritikus tömeg) (1995/6) - [május] 538. p.

GORMLEY, Antony: Learning to Think (Megtanulni gondolkodni) (1991) - [május] 452. p.

GORMLEY, Antony: Seeing and Showing (Látni és megmutatni) (1991/2) - [május] 528. p.

GORMLEY, Antony: Sense (Érzék) (1991) - [május] 491. p.

GORMLEY, Antony: Testing a World View (A világnézet vizsgálata) (1993) - [május] 463. p.

HORVÁTH, Ioan Bugnariu: Relic 3. (Foto-litográfia, collográfia, 1994) - [november] 1057. p.

KONDOR Béla: Női fej ágyúval - [november] 1098. p.

MIKLÓS Pál repr.: 963-ban kelt kísérőlevél egy ajándék mellé a tunhuangi helytartó fiához - [december] 1196. p.

MIKLÓS Pál repr.: Buddhista ex-voto, 9. század (Fametszet papíron) - [december] 1214. p.

MIKLÓS Pál repr.: Hirnök. Buddhista kézirat illusztrációja a 10. századból (Tus és színek papíron) - [december] 1156. p.

MIKLÓS Pál repr.: Kolostor. Tibeti frás a 9. századból (Papír, tus színekkel) - [december] 1167. p.

MIKLÓS Pál repr.: Kuan-Yin és a hívők (Tusrajz papíron) - [december] 1185. p.

MIKLÓS Pál repr.: Rablók támadnak egy karavánra (Színes tusrajz, részlet) - [december] címoldal

MIKLÓS Pál repr.: Talizmán - perzsi zsidó kereskedő „útravalója”, 9. század (Héber nyelvű bibliai idézetek) - [december] 1205. p.

MIKLÓS Pál: Falfestmény részlete Tunhuangból - [december] 1224. p.

NAGY Judit: Himnusz (Szőnyeg, 240x175 cm) - [november] 1092. p.

RÁCMOLNÁR Sándor: Káin és Ábel (Színes szitanyomat, 1995) - [november] 1135. p.

SÁRKÁNY Győző: Légvonal I. (Színes szitanyomat, 1995) - [november] 1125. p.

SOMOGYI Győző rajza - [október] 1002. p.

SOMOGYI Győző rajza - [október] 1013. p.

SOMOGYI Győző rajza - [október] 1022. p.

- SOMOGYI Győző rajza - [október] 1028. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 1036. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 932. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 943. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 961. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 970. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 981. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 982. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 987. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] 995. p.
 SOMOGYI Győző rajza - [október] címoldal
 STEFANOVITS Péter: Meditációs tér II. (Nyár) (1995) - [november] 1081. p.

SZABADOS Árpád: Koponya (Színes litográfia, részlet) - [november] címoldal

SZAKÁL János: Kolozsvár a 18. században, 1759 (Repr. Szepsy Szücs Levente) - [február] 198. p.

SZALAY Lajos rajza - [március] 228. p.

SZALAY Lajos rajza - [március] 233. p.

SZALAY Lajos rajza - [március] 327. p.

SZALAY Lajos rajza - [március] 329. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke (Rajz) - [március] címoldal

SZALAY Lajos: Énekek éneke I. (Rajz) - [március] 247. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke II. (Rajz) - [március] 263. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke III. (Rajz) - [március] 275. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke V. (Rajz) - [március] 283. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke VI. (Rajz) - [március] 279. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke VI. (Rajz) - [március] 292. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke VII. (Rajz) - [március] 304. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke VIII. (Rajz) - [március] 309. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke X. (Rajz) - [március] 312. p.

SZALAY Lajos: Énekek éneke XI. (Rajz) - [március] 323. p.

- SZALAY Lajos:** Énekek éneke XII. (Rajz) - [március] 331. p.
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: A Farkas utcai református templom szószéke (Részlet) - [február] 186. p.
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: Az első kolozsvári nyomtatvány: Heltai Gáspár katekizmusa - [február] 116. p.
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: Báthory István erdélyi fejedelem (1572-1586) - [február] 215. p.
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: Bethlen Gábor fejedelem (Rézmetszet) - [február] címlap
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: Haller János: A Hármas História címlapja (1692; Részlet) Nyomtatta: Misztótfalusi Kis Miklós - [február] 114. p.
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: Kolozsvár a 18. században. Metszette Szakál János, 1759 - [február] 198. p.
- SZEPSY SZÜCS Levente** repr.: Schlenning Gergely címere a Szt. Mihály templom zárókövén. XV: sz. - [február] 219. p.
-
- TORMA József:** A Regisztán bal oldali egysége a ferde toronnyal Szamarkandban (Fénykép) - [szeptember] 844. p.
- TORMA József:** Buharai medressze-részlet (Fénykép) - [szeptember] 917. p.
- TORMA József:** Csasma Ahub Buharában (Fénykép) - [szeptember] 836. p.
- TORMA József:** Egy helyreállított medresszében kialakított Babur-múzeum udvara Andizson óvárosában (Fénykép) - [szeptember] 925. p.
- TORMA József:** Fúzfacsoport Szamarkandban, a Regisztán környékén (Fénykép) - [szeptember] 828. p.
- TORMA József:** Ház előtti kispad a Ferganai-medence egyik falujában (Fénykép) - [szeptember] 921. p.
- TORMA József:** Karakalpak munkások az Aral-tenger kiszáradt fenekén (Fénykép) - [szeptember] 860. p.
- TORMA József:** Karakalpakisztáni kazak pásztor 899. p.
- TORMA József:** Kurut-ot árusító özbegek asszonyok Tekerildi falu határában (Fénykép) - [szeptember] 927. p.
- TORMA József:** Részlet a Sahzindából, az „Élő fejedelem” nevű temetőből Szamarkandban (Fénykép) - [szeptember] 820. p.

TORMA József: Szamarkandi toronyrészlet (Fénykép) - [szeptember] címloldal

TORMA József: Tadzsik pásztorfiú a Ferganai-medence északnyugati végében (Fénykép) - [szeptember] 873. p.

TORMA József: Ulugbek csillagvizsgálójának bejárata Szamarkandban (Fénykép) - [szeptember] 856. p.

TORMA József: Utcai köszörős munka közben Pargona piacának környékén (Fénykép) - [szeptember] 880. p.

TORMA József: Útmenti húsárus a Ferganai-medence belsejében (Fénykép) - [szeptember] 890. p.

VARGA Nándor Lajos: Búcsú (Rézkarc, 1923) - [január] 9. p.

VARGA Nándor Lajos: Ecce homo (1923, részlet) - [január] címlap

VARGA Nándor Lajos: Ex libris Semsey (Önarckép) (Fametszet, 1966) - [január] 104. p.

VARGA Nándor Lajos: Fényszúrt fa (Rézkarc, 1930; Részlet) - [január] 55. p.

VARGA Nándor Lajos: Hinta (Rézkarc, 1924; Részlet) - [január] 99. p.

VARGA Nándor Lajos: Magdolna (Rézmetszet, 1927) - [január] 31. p.

VARGA Nándor Lajos: Mária (Tollrajz, 1943) - [január] 80. p.

VARGA Nándor Lajos: Önarckép (Fametszet, 1940) - [január] 4. p.

VARGA Nándor Lajos: Szarvas keréken (Vízjel 1757-ből) - [január] 90. p.

VARGA Nándor Lajos: Thököly és Caraffa (Fametszet; Magyar múlt sorozat, 1935; Részlet) - [január] 39. p.

VARGA Nándor Lajos: Török háborúk (Fametszet; Magyar múlt sorozat, 1935; Részlet) - [január] 69. p.

VARGA Nándor Lajos: Ülő akt (Lágy alap, 1929) - [január] 73. p.

VÉN Zoltán: „Noli turbare circulus meos!” (Rézmetszet, 1995) - [november] 1071. p.